

**Л.І. МИХАЙЛОВА
О. В. КИРИЧОК**

**НЕМАТЕРІАЛЬНІ АКТИВИ В СКЛАДІ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Суми – 2014

Л. І. Михайлова, О. В. Киричок

**НЕМАТЕРІАЛЬНІ АКТИВИ В СКЛАДІ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Суми - 2014

ББК

В19

УДК 631.15:658.27.003.13

Автори:

Л.І. Михайлова: вступ, п. 1.1; 2.1; 3.1; 3.2.

О.В. Киричок: вступ, п. 1.1;1.2; 1.3;2.1; 2.2; 3.2; 3.3.

Рецензенти:

О.І. Гуторов, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки підприємства, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва;

І.М. Сотник, доктор економічних наук, доцент, Сумський політехнічний університет

Є.В. Мішенін, доктор економічних наук, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки Сумського національного аграрного університету

Рекомендовано до друку науково-методичною радою факультету економіки та менеджменту Сумського національного аграрного університету, протокол № 5 від 21 травня 2014р.

Михайлова Л., Киричок О.

**Нематеріальні активи в складі ресурсного потенціалу
сільськогосподарських підприємств: монографія. – Суми:**

ISBN

В монографії міститься теоретичне узагальнення та новий підхід щодо розв'язання важливого науково-практичного завдання формування ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств з урахуванням нематеріальних активів, що базуються на визначенні впливу нематеріальних активів на ефективність його використання, а також обґрунтуванні ефективної системи управління нематеріальними активами як складової ресурсного потенціалу.

Для науковців, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, спеціалістів і керівників аграрної сфери різних рівнів управління, менеджерів та всіх, кого цікавлять проблеми ефективного сільського розвитку в Україні.

ББК

ISBN

© Л. Михайлова, О. Киричок, 2014

© **2014**

ВСТУП

Проблема формування, розвитку та ефективного використання потенціалу сільськогосподарських підприємств є однією із визначальних в аграрній економіці. Водночас в науковій літературі та практиці управління під потенціалом розуміють не тільки наявність певних ресурсів на підприємстві, а саме можливість та вміння ефективно їх використовувати і забезпечувати певний результат для зацікавлених осіб, що в ринкових умовах виступає визначальним критерієм ефективного менеджменту. В умовах формування інформаційного суспільства та розвитку економіки знань найбільшу цінність набувають нематеріальні активи. Досвід передових країн свідчить, що ті підприємства, які володіють об'єктами інтелектуальної власності, мають конкурентні переваги і їх ринкова вартість може в декілька разів перевищувати балансову. Це в повній мірі відноситься і до сільськогосподарських підприємств.

Дослідженню аспектів формування, розвитку та ефективності використання ресурсного потенціалу підприємств присвячували свої праці закордонні вчені: В.Л. Анічин, С. Брю, Г.Ларссон, К.Макконелл, П. Самуельсон, А. Сміт, С.Г. Струмлінін та інші, а також вітчизняні вчені-економісти, зокрема В.Г. Андрійчук, Г.О. Андрусенко, В.А. Борисова, В.К. Горкавий, О.І. Гуторов, І.І. Лукінов, Л.І. Михайлова, Ю.М. Новіков, О.В. Олійник, Б.Й. Пасхавер, В.В. Россоха, П.Т. Саблук, В.М. Трегобчук, О.В. Ульянченко, В.Й. Шиян, А.Е. Юзефович та інші. Серед останніх досліджень можна виділити праці О.П. Гаража, Л.М. Газуда, Н.В. Дацій, О.В. Дорофєєва, Л.І. Курило, Т.А. Талах, І.О. Шарко та інших.

Незважаючи на значну кількість робіт з досліджуваної проблематики, питання включення нематеріальних активів до складу ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств є недостатньо вивченим; несистематизованими є погляди вчених на різновиди нематеріальних активів,

що використовуються сільськогосподарськими підприємствами; потребують опрацювання підходи щодо формування системи управління нарощуванням та використанням нематеріальних активів в складі ресурсного потенціалу та інше.

Представлена монографія містить результати досліджень актуальних проблем формування, розвитку та ефективного використання ресурсного потенціалу з урахуванням нематеріальних активів та необхідності нарощування нематеріальних активів в сільськогосподарських підприємствах як чинника підвищення їх вартості та інвестиційної привабливості.

Автори видання, узагальнюючи підходи зарубіжних та вітчизниних вчених, спираючись також на результати ґрунтовних емпіричних досліджень, формулюють перспективи розв'язання проблем ефективного використання ресурсного потенціалу з урахуванням нематеріальних активів. Значна увага в монографії приділена обґрунтуванню процесу комерціалізації права оренди земельних ділянок як однієї з передумов включення земельних ресурсів в економічний обіг.

Незважаючи на складність дослідження, автори спробували виявити залежність ресурсовіддачі на основі моделювання впливу величини окремих складових ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств з урахуванням нематеріальних активів та обґрунтувати блок-схему управління нематеріальними активами сільськогосподарських підприємств як чинника підвищення ефективного формування та використання ресурсного потенціалу.

Автори не претендують на вичерпність своїх думок та суджень, адже практика агрогосподарювання щодня вносить свої корективи до теорії та практики управління нематеріальними активами сільськогосподарських підприємств.

Ми висловлюємо щирі подяку рецензентам цього видання, доктору економічних наук О.І. Гуторову (Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва), доктору економічних наук І.М. Сотник (Сумський політехнічний університет), професору Є.В. Мішеніну (Сумський

національний аграрний університет), чий критичні зауваження та поради допомогли в розкритті задуманого в окремих розділах і положеннях монографії.

INTRODACTION

In the conditions of development of market economy in Ukraine a course must become basic direction of agrarian reforms on the increase of them social orientation, successive pereorganization of rural economy on satisfaction of necessities of population. Without high-quality changes in productive forces and production relations of providing of the proper standard of living is impossible. Creation of viable environment must become in this connection the primary objective of policy of socio-economic development of rural territories, in particular through the increase of competitiveness of labour resources, forming of the balanced labour-market, with clear social orientirami, providing of productive employment and social defence of capable of working population, assistance development of enterprise, in rural locality.

Deepening of process of degradation of village entailed the search of new research approaches, within the limits of which a village, agriculture and peasantry, would be examined in their indissoluble unity. In scientific circles gradually conception of rural development as basis of public and regional policy of development of rural territories begins to be inculcated. The problems of socio-economic development of rural territories are probed in scientific labours of such known scientists, as L. Bogush, O. Bulavko, V. Butenko, P. Heyduck, Z. Gerasimchuk, V. Gorkavogo. B.Danilishin, T. Zayac', V. M. Kropivko, R. Kosodiy, V. Mesel'-Veselyak, L. Mikhaylova, V. Onischenko. B. Panasyuk, V. Pula, I. Prokopa, K. Prokopishak, P. Sabluk, V. Tregobchuk, O. Cepko, O. Cherevko, L. Shepotko, Yuzerfovich, V. Uurchishin and other.

At the same time, investigational not enough are questions of forming of the balanced rural labour-market with clear social orientirami, problems of financing of processes of rural development, and also institucional principles of providing of development of rural regions. Not enough attention spared the ground of conceptual principles of public policy of rural development, adequate multifunction nature of rural territories.

The presented monograph contains the results of researches of issues of the day of development of rural territories, organization of agrovirobnictva in a poreformeniy period and influence of his efficiency, on the level of employment in rural locality in the conditions of adaptation of agrarian sector of country to the changes, to predefined market transformations and internationalization of word-agriculture life.

Authors of edition, summarizing approaches of foreign and domestic scientists, leaning also against the results of the detailed empiric researches, formulate the prospects of decision of problems of rural development with pointing of threats and warnings. Considerable attention in a monograph is spared the ground of algorithm of forming high-quality of new model of development of social sphere in rural locality by the search of new proprietors of objects of social infrastructure, in particular by forming of attendant cooperative stores and rural service centers.

Because of importance of problems of the financial providing of rural development, in a monograph the expounded attempt of development of mechanism of the financial providing of development of rural territories by the use of the innovative going near maintenance of agricultural producers and rural population, which, indisputably, will help to improve access to financial services for a population and to reduce transakciyni charges for suppliers. Presented materials in the separate sections of monograph so or differently related to forming of effective mechanism of support of socio-economic growth of the depressed territories, the generalizations reflect aspiration of researchers of primiriti to the new terms of the international mode, level of socio-economic development, standards of labour life and management, in the developed countries of the world. From this point of view results of researches, vikladeni in a monograph, are original and important.

Authors do not apply on exhausted of the opinions and judgements, in fact practice of agrogospodaryuvannya of economy and forming of computer-integrated rural development daily brings in the korektivi in a theory and practice of management socio-economic development of rural territories.

We express sincere gratitude the reviewers of this edition, member, a correspondent UAAN I.V. Prokopa (DU «Institute of economy and prognostication»

of NAN of Ukraine), to professor M.O. Besedin (Kharkiv national agrarian university of the name of V.V. Dokuchaeva), to professor E.V. Mishenin (Sumskiy national agrarian university), whose critical remarks and advices helped in opening planned in separate sections and *polozhenyakh* monograph.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО - МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Економічна сутність та складові ресурсного потенціалу

В сучасних умовах інформаційного суспільства, економіки знань однією з найважливіших задач керівництва підприємства є формування та оцінка можливостей підприємства, тобто його потенціалу.

В науковому розумінні поняття «потенціал» почали використовувати в кінці 70-х на початку 80-х років ХХ століття. Саме в цей період з'являється багато публікацій, присвячених аспектам поняття «потенціал».

Не дивлячись на широту досліджених аспектів поняття потенціал у різноманітних працях, в сучасній науці ще досі не існує чіткого теоретичного уявлення про ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств. Велика кількість авторів тлумачать ресурсний потенціал, виходячи зі сталих понять даного терміну. Але це очевидно, що прогрес не стоїть на місці та постійні зміни, що відбуваються в сільськогосподарському виробництві, безумовно, впливають і на ресурсний потенціал, і на його складові елементи.

Вагомий внесок у розв'язання та подальший розвиток даної проблематики внесли наступні вчені – економісти: В.Г. Андрійчук, М.Д. Білик, О.І. Гуторов, О.В. Дорофєєв, В.Я. Месель-Веселяк, Л.І. Михайлова, О.М. Онищенко, Б.Й. Пасхавер, В.В. Россоха, П.Т. Саблук, В.М. Трегобчук, В.Й. Шиян, А.Е. Юзефович, К.І. Якуба та інші [107, 109,110, 111,112,113, 148, 149, 150, 151].

На нашу думку, перш за все, для більш повнішого розуміння проблеми сучасної інтерпретації поняття «ресурсний потенціал» необхідно розглянути категорії «потенціал», «ресурси». Так, великий тлумачний словник дає таке визначення потенціалу: потенціал – сукупність усіх наявних засобів,

можливостей, продуктивних сил і ін., що можуть бути використанні в якій – небудь галузі, ділянці, сфері. Згідно з цим словником, ресурси – це запаси чого-небудь, які можна використати в разі потреби [1, с. 1027].

Мочерний С.В. стверджує, що ресурси – (фр. *ressourse* – допоміжний засіб) – основні елементи виробничого потенціалу, який має в розпорядженні система і які використовуються для досягнення конкретних цілей економічного розвитку. Система будь – якого рівня охоплює такі ресурси: природні, технічні, технологічні, кадрові, просторові, часові, структурно-організаційні, інформаційні, фінансові, нематеріальні [2, с.206]. У свою чергу під „потенціалом” розуміються наявні в економічного суб’єкта ресурси, їх оптимальна структура та вміння раціонально використовувати їх для досягнення поставленої мети [2, с.13].

Радянська енциклопедія тлумачить потенціал як засоби, запаси, джерела, які мають в наявності та можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення визначених цілей, здійснення плану, розв’язання якого-небудь завдання [3, с.428].

Можливо, така широка інтерпретація цього терміну і привела до виокремлення великої кількості видових проявів потенціалу, а саме виробничого, ресурсного, економічного, народногосподарського і т.д., а також виокремлення великої кількості підходів щодо визначення його сутності, складових та оцінки.

Автори деяких економічних словників визначають економічний потенціал як сукупність економічних можливостей держави, які можуть бути використані для потреб суспільства [4,5]. Водночас, характеризують ресурси як всі засоби, можливості, джерела чого-небудь, включаючи природні, інтелектуальні і технологічні, які можуть бути застосовані в господарській діяльності [4,5,6].

У таблиці 1.1. показано еволюцію трактування науковцями терміна «потенціал» в економіці [7, с. 7].

Таблиця 1.1

Еволюція трактування терміна «потенціал»

Автор	Рік	Визначення
Воблий К.Г.	1924	Потенціал виробничих сил – потенційна можливість країни виробляти матеріальні блага для задоволення потреб населення.
Вейц В.	1927	Потенційні виробничі сили – не тільки матеріальні елементи, а також ті чи інші матеріальні умови, за яких здійснюється виробничий процес.
Струмлілін С.Г.	1954	Економічний потенціал – сукупна виробнича сила праці всіх працездатних членів суспільства.
Нємчинов В.С.	1967	Потенціал розширеного виробництва – ресурсні можливості національної економіки для здійснення економічного зростання.
Абалкін Л.І.	1981	Потенціал – це узагальнена збірна характеристика ресурсів, прив'язаних до місця й часу.
Архангельський В.М.	1983	Потенціал – це засоби, запаси, джерела, які є в наявності і можуть бути мобілізовані для досягнення мети або розв'язання певної задачі.
Самоукін Л.І.	1991	Економічний потенціал - це виробничі відносини, що виникають між окремими працівниками, трудовими колективами, а також управлінським апаратом підприємства з проводу повного використання їхніх здібностей зі створення матеріальних благ і послуг.
Лапін Є.В.	2002	Економічний потенціал підприємства – максимально можливий обсяг виробництва матеріальних благ і послуг в умовах, що забезпечують найбільш ефективно використання за часом і продуктивністю наявних економічних ресурсів.
Краснокутська Н.С.	2005	Потенціал підприємства – можливості системи ресурсів і компетенцій підприємства створювати результат для зацікавлених осіб за допомогою реалізації бізнес-процесів.
Шаповалов П.О.	2006	Потенціал підприємства – інтегральне відображення (оцінка) поточних і майбутніх можливостей економічної системи трансформувати вхідні ресурси за допомогою притаманних їй персоналу підприємницьких здібностей в економічні блага, максимально задовольняючи таким чином корпоративні та суспільні інтереси.
Блонська В.І., Нагірна С.Я.	2009	Економічний потенціал підприємства - сукупні можливості підприємства визначати, формувати і максимально задовольняти потреби споживачів у товарах і послугах в процесі оптимальної взаємодії з навколишнім середовищем і раціонального використання ресурсів.

Джерело: [7, 117,118, 71, 119, 120].

Вивчення наукових праць з теми дослідження, дозволило нам з'ясувати, що у розвитку сучасних уявлень про потенціал можна виділити три напрями. Представники першого (Д. Черников, С. Белова, Є. Фігурнов та інші) стверджують, що потенціал - це сукупність необхідних для функціонування або розвитку системи різних видів ресурсів. Друга група авторів (М.А. Іванов, К.Л. Андреев) уявляє потенціал як систему матеріальних та трудових факторів, що забезпечують досягнення мети виробництва. Учені третього напрямку розглядають потенціал як здатність комплексу ресурсів економічної системи виконувати поставлені перед нею завдання. Потенціал, на їхню думку,- це цілісне уявлення про єдність структури і функції об'єкта, вияв їх взаємозв'язку [7, с. 6,8].

Дещо інші уявлення, більш поглиблені та всебічно обґрунтовані, притаманні сучасним вченим. Так, щодо сутності поняття потенціал, В.В. Россоха приходять до наступних методологічних висновків і стверджує, що потенціал:

- це сукупність кількісних і якісних характеристик елементів (ресурсів), а також їх функціональних властивостей, які залучаються у виробництво і проявляються у виробничих процесах;
- це склад, кількісні та якісні характеристики можливостей елементів потенціалу визначаються їх інтегральною спроможністю відповідати вимогам виробництва і продукції, яку виробляють;
- це рівень інтегральної спроможності потенціалу, визначається його здатністю забезпечувати досягнення відповідних результатів, створення нових споживних вартостей [8, с. 38].

Заслуговують на увагу праці вітчизняного вченого-економіста В.Й. Шияна, який досліджуючи зазначену проблематику упродовж тривалого часу, зазначив, що ресурсний потенціал - це складова частина виробничого потенціалу, який виступає важливою складовою економічного потенціалу. В.Й. Шиян визначив ресурсний потенціал як сукупність трудових, земельних і

матеріальних ресурсів, які призначені для виробництва сільськогосподарської продукції [9].

За думкою М.В.Гладія, ресурсний потенціал являє собою сукупну інтегральну продуктивність промислових і природних засобів виробництва, а також трудових ресурсів, які відображуються показниками виходу валової і товарної продукції на одиницю земельної площі [10,с.97].

Іншої думки, щодо трактування ресурсного потенціалу дотримується В.М. Трегобчук, який виокремлює, як складові елементи ресурсного потенціалу, природні та біологічні ресурси, і визначає ресурсний потенціал як сукупність технологічно, економічно й екологічно взаємозбалансованих виробничих ресурсів (трудових, матеріально-технічних, природних і біологічних), спроможних забезпечити високоефективне та екологічнобезпечне виробництво, переробку, зберігання, транспортування і реалізацію агропродовольчої продукції, з метою вирішення належним чином продовольчої безпеки держави [11, с. 14].

Ґрунтуючись на результатах досліджень О.В. Ульянченко та Г.М. Підлісецького, можна прийти до висновку, що сукупність природних, матеріально-технічних, трудових і фінансових ресурсів і складають ресурсний потенціал аграрних підприємств [12, с. 6].

З точки зору економічної теорії ресурсний потенціал можна охарактеризувати як матеріальну умову для відтворення земельних, трудових та матеріально-технічних ресурсів та як сукупність збалансованих факторів для ефективного функціонування підприємства на сільських територіях незалежно від форм власності [14, с. 11].

Важливим методологічним питанням досліджуваної проблеми є визначення структури ресурсного потенціалу, яка відображає наявність ресурсів, що входять до його складу. Рішення щодо включення будь-якого ресурсу до складу ресурсного потенціалу має базуватися на об'єктивній основі, бути як теоретично, так і практично обґрунтованим. При суб'єктивному підході до цього питання, ми можемо зіштовхнутися з включенням до складу ресурсного

потенціалу другорядних ресурсів. Узагальнення поглядів вчених на сутнісно-змістову основу поняття ресурсного потенціалу сформувало нам підстави розглядати його як сукупність земельних, трудових, матеріально-технічних ресурсів та нематеріальних активів.

Узагальнення поглядів вчених на сутнісно-змістову основу поняття ресурсного потенціалу сформувало нам підстави підтримати думку М.І. Кареби [15], яка вважає, що до складу ресурсного потенціалу необхідно включати нематеріальні активи. Виходячи із цього посилення, пропонуємо розглядати ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств як сукупність земельних, трудових, матеріально-технічних ресурсів та нематеріальних активів (рис.1).

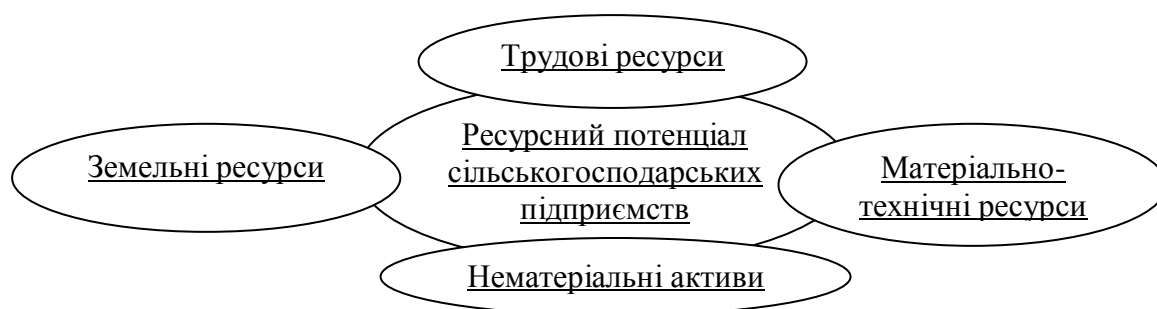

Рис.1.1 Складові елементи ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств

Джерело: складено автором.

Відомі в економічній літературі підходи щодо розвитку ресурсного потенціалу упродовж тривалого часу не в повній мірі враховували окремі чинники його розвитку. Теорія та практика ефективного управління організаціями засвідчує, що нематеріальні активи у світі відіграють одну із головних ролей при формуванні потенціалу підприємства. Разом з тим виконані дослідження показують, що до останнього часу більшість вітчизняних сільськогосподарських підприємств через недосконалість нормативно-методичного забезпечення оцінки наявних об'єктів інтелектуальної власності не враховують їх в складі своїх активів, а також не сприймають їх важливим чинником ефективності використання інших складових ресурсного потенціалу

Дослідження показали, що включення нематеріальних активів до складу ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств є недостатньо вивченим у відомих наукових працях, зокрема, невизначеним залишається вплив нарощування нематеріальних активів в сільськогосподарських підприємствах на ефективність використання їх ресурсного потенціалу, потребують обґрунтування напрями ефективного управління формування та використання нематеріальних активів в складі ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств.

Більшість дослідників стверджують, що до складу ресурсного потенціалу необхідно відносити природні ресурси (а саме кліматичні умови), інформаційні ресурси, підприємницькі здібності. Але в нашому дослідженні ми обмежимося вище зазначеними складовими потенціалу (рис. 1.1) і не будемо виокремлювати інші елементи, а кліматичні умови будемо розглядати як природну даність Сумської області.

Таким чином, таке різне трактування змісту поняття ресурсний потенціал дозволяє застосовувати його до різних галузей та сфер людської діяльності.

Охарактеризуємо вказані на рис.1.1. складові елементи ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Що стосується сільського господарства, воно має свою специфічну особливість, оскільки земля тут виступає головним засобом виробництва. Її родючість активно впливає на процес виробництва, вона є матеріальною основою розвитку сільського господарства і служить базою для органічного поєднання інших виробничих ресурсів. Ресурсний потенціал села залежить і від розмірів, і від структури сільськогосподарських угідь, і від економічної родючості землі [16, с. 12].

В сільському господарстві, безумовно, найголовнішим засобом виробництва виступає земля. Вона є основою та активним чинником суспільного виробництва, а також, безумовно, вимогою існування суспільства взагалі. В сільському господарстві земля виступає як незамінна продуктивна сила, без якої не можливий виробничий процес, а також виступає як і предмет праці, так і знаряддя праці. Сільськогосподарські землі мають специфічні

властивості, якими відрізняються від інших засобів виробництва. Що стосується землі – то, як відомо, її не можливо нічим замінити або заново створити, бо вона існує як продукт природи. За умов дотримання певних умов землекористування, земля має таку властивість як самовідновлення. На відміну від інших засобів виробництва, земля просторово обмежена, і її неможливо перемістити з одного місця на інше.

Ще однією найважливішою специфічною властивістю землі, що відрізняє її від інших засобів виробництва і дозволяє вважати її головною серед них, є родючість ґрунту. Природна родючість ґрунту – результат багатовікового розвитку екосистеми, довготривалого ґрунтоутворного процесу [11, с.81]. Підвищення родючості ґрунту – головна вимога продуктивності землеробства.

Родючість визначається здатністю ґрунту нагромаджувати й утримувати вологу та забезпечувати нею рослини, нагромаджувати і трансформувати поживні речовини в доступній для рослин формі, а також забезпечувати доступ кисню в зону кореневої системи рослин, тобто, здійснювати аерацію. Проте ці визначальні для родючості ґрунту фактори ніколи не бувають однаковими і мають різне співвідношення між собою, що безпосередньо позначається і на рівні родючості. Розрізняють такі види родючості землі:

а) природна — характеризується здатністю ґрунту забезпечувати рослини необхідними поживними речовинами за рахунок запасу, створеного внаслідок ґрунтоутворюючих процесів, а також визначається кліматичними умовами;

б) штучна — створюється в процесі виробництва матеріальних благ, коли людина, не задовольняючись потенційними можливостями землі, сформованими під впливом природних факторів, своєю діяльністю намагається поліпшити фізико-хімічні і біологічні властивості ґрунту;

в) економічна (ефективна) — наслідок органічної єдності природної і штучної родючості;

г) абсолютна — визначається врожайністю культур з гектара посіву;

д) відносна — кількісне співвідношення врожаю з виробничими витратами на нього [18, с. 177].

Важлива особливість сільського господарства полягає в тому, що до продуктивних сил галузі належать земельні ресурси. Земля є одним з головних видів сільськогосподарських ресурсів. Потенціал технічних засобів, виробничих фондів і живої праці реалізується через ефективність використання у виробничому процесі земельних ресурсів. У процесі виробничої діяльності людина, діючи на землю за допомогою системи агротехнічних, агрохімічних, меліоративних та інших заходів, підвищує її економічну родючість [17, с. 11].

Важливою властивістю землі є те, що у процесі виробництва вона не погіршується, а має властивість поліпшуватися за умов правильного відношення до неї та її використання. Усі інші засоби виробництва у процесі їх використання зношуються, як фізично, так і морально, втрачаючи при цьому свої корисні властивості і вибувають з процесу виробництва. Але за певних умов земля, на відміну від інших засобів виробництва, здатна сама відновити свою родючість. Тобто, якщо певну ділянку вивести з обороту на кілька років, то за рахунок дії природних чинників на ній відновлюється запас поживних речовин, структура, вологість ґрунту та інші її характеристики [12, с. 13].

На дохідність аграрних підприємств також істотно впливає місцеположення земельних ділянок. Це пов'язано, по-перше, з тим, що із збільшенням віддалі між угіддями підприємств і ринком збуту сільськогосподарської продукції та ринком придбання матеріальних ресурсів транспортні витрати підприємств зростають, отже, збільшується собівартість вироблених ними товарів. Величина цих витрат залежить від стану шляхів сполучення і ступеня їх компенсації заготівельними й переробними підприємствами (організаціями), що інколи спостерігається нині, але це не змінює характеру впливу цієї закономірності. По-друге, в умовах розвиненого ринку ціни на сільськогосподарську продукцію мають тенденцію до зниження із збільшенням віддалі між центральним ринком збуту і місцезнаходженням аграрних підприємств. Адже на місцевих ринках попит на сільськогосподарські товари менший, ніж на центральних, а пропозиція тут відносно вища.

Відповідно до дії законів ринку це неодмінно призводить до зниження ціни [18, с. 178].

Виробництво матеріальних благ відбувається за рахунок цілеспрямованої діяльності людей. Трудові ресурси сільського господарства – це насамперед працездатне населення, яке проживає на селі і зайняте у сільськогосподарському виробництві [10, с. 106].

В теорії праці категорію «трудові ресурси» почали застосовувати на початку 20-х років, і до 70-х років використовували тільки для обліку працездатного населення. Вже пізніше цю категорію почали розглядати як робочу силу працівників.

Трудовим ресурсам присвятили свої праці багато вчених, серед яких можна виділити О.Г. Бугуцького, О.М. Вишневу, В.С. Дієсперова, О.В. Дорофєєв, Й.С. Пасхавера, В.П. Бабич, П.П. Боріявського, І.А.Маслова, Л.І. Михайлову та багато інших [14, 51, 121, 122, 151]. Узагальнюючи їх наукові здобутки, погоджуємося, і приходимо до висновку, що трудові ресурси найдоцільніше розглядати як сукупність носіїв робочої сили, яка здебільшого визначається демографічною структурою населення, встановленими межами працездатності як тих, що беруть у процесі праці, створенні споживчих вартостей і соціально-культурних цінностей, так і потенційно здатних до суспільно-корисної діяльності [14, с. 27].

За загальноприйнятим розумінням, категорія трудових ресурсів характеризується як якісна сукупність виробників, що створюють матеріальні та духовні цінності, послуги та інші блага для всього народу, як планово-облікова і як категорія народногосподарського значення. Як соціально-економічна категорія, трудові ресурси виражають суспільно-виробничі відносини планомірного розширеного відтворення сукупного працівника і всебічного гармонійного розвитку особистості у процесі створення життєвих благ. Як планово-облікова категорія трудові ресурси – це сукупність людей, здатних до праці. У народногосподарському аспекті трудові ресурси розглядаються як сукупність населення працездатного віку і населення

пенсійного віку, а також підлітки віком 12-15 років, які беруть участь в суспільному виробництві [19, с. 35].

В свою чергу, радянський енциклопедичний словник тлумачить трудові ресурси «як частину населення, яка володіє необхідним фізичним розвитком, знаннями та практичним досвідом для роботи в народному господарстві» [20].

Кожне аграрне підприємство функціонує за певної чисельності персоналу — сукупності працівників, які мають необхідний фізичний розвиток, знання, практичні навички для управління виробництвом, якісного і своєчасного виконання передбачених технологією робіт у сфері агропромислового виробництва. Кожне аграрне підприємство може ефективно працювати за умови, коли воно має необхідний професійний і кваліфікаційний склад працівників, доцільну кадрову структуру. При цьому під професією розуміють вид трудової діяльності, що вимагає для її здійснення відповідної суми спеціальних знань (оператор машинного доїння, тракторист-машиніст, оператор тваринницького комплексу тощо). В межах професії можуть виділятися спеціальності — її різновиди з вузьким характером трудової діяльності (в ремонтній майстерні, наприклад, можуть бути токарі (професія) різних спеціальностей — токар-розточувальник, токар-револьверщик тощо). Аграрні підприємства можуть істотно відрізнитися за професійним складом своїх працівників, що зумовлено їх різною спеціалізацією та неоднаковим ступенем диверсифікації виробництва. Результати діяльності аграрного підприємства значно залежать від кваліфікації персоналу, яку можна визначити як ступінь підготовленості кожного працівника до виконання ним професійних обов'язків (функцій). Скажімо, робітників за рівнем кваліфікації поділяють на чотири групи: висококваліфіковані, кваліфіковані, малокваліфіковані і некваліфіковані.

Для визначення продуктивності праці в сільському господарстві розраховують середньорічну кількість працівників, зайнятих безпосередньо в сільськогосподарському виробництві. Для цього середньооблікову кількість

працівників множать на питому вагу затрат живої праці в сільському господарстві в усіх затратах живої праці підприємства [18, с. 218].

Отже, трудові ресурси є важливою складовою ресурсного потенціалу. Від таких показників як кількість трудових ресурсів, їх віковий склад, просторове розміщення – залежить рівень трудозабезпеченості, що в свою чергу відображається на інтенсивності розвитку сільського господарства і на ефективності виробництва продукції.

Іншою важливою складовою ресурсного потенціалу виступають матеріально –технічні ресурси, до яких ми включаємо основні виробничі засоби і оборотні виробничі засоби.

Згідно з тлумаченням економічного словника, основні фонди – це засоби праці, що беруть участь у процесі виробництва протягом багатьох циклів, зберігаючи при цьому свою натуральну форму, і поступово, в міру зношення, переносять свою вартість на продукцію, що виробляється [57].

В.І. Мацибора зазначив, що основні виробничі фонди – це засоби праці, які беруть участь у процесі виробництва протягом тривалого періоду, зберігають свою натуральну форму і частинами переносять свою вартість на створюваний продукт. А оборотні виробничі фонди – це предмети праці, які цілком споживаються в одному виробничому циклі, втрачають натурально-речову форму і повністю переносять свою вартість на готовий продукт [99].

В. Бабич, стверджує, що основні засоби підприємства – це сукупність матеріально-речових цінностей, які діють у натуральній формі протягом тривалого часу як у сфері матеріального виробництва, так і в невиробничій сфері, а вартість яких поступово зменшується у зв'язку з фізичним та моральним зносом [58].

Г. М. Михайлов, К. В. Марінцева [59] дотримуються такої думки, що основні виробничі фонди – це економічна форма засобів виробництва, саме тих засобів, які безпосередньо функціонують у сфері виробництва, неодноразово беруть участь у виробничих циклах, зберігають свою первинну споживчу форму, але втрачають вартість, яка у міру їх зношення переноситься на

створюваний продукт, вноситься ним в обіг та частинами відшкодовується у готовому продукті кожного виробничого циклу.

В Законі України «Про податок на прибуток» в ст.8 зазначено, що основні фонди – це матеріальні цінності, що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку протягом періоду, який перевищує 365 календарних днів з дати введення в експлуатацію таких матеріальних цінностей, та вартість яких перевищує 1000 гривень (15 неоподатковуваних мінімумів прибутку громадян) і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом [60].

В П(С)БО 7 зазначено, що основні засоби - це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких – більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік) [61].

На думку Л.І. Шваб, оборотні фонди – це частина виробничих фондів у вигляді певної сукупності предметів праці, елементи яких цілком споживаються в кожному виробничому циклі, змінюють або повністю втрачають натуральну форму і переносять всю свою вартість на вартість продукції, що виробляється (робіт, що виконуються; послуг, що надаються). У плановій та обліковій політиці підприємства оборотні фонди поділяються на: 1) виробничі запаси 2) незавершене виробництво і напівфабрикати власного виготовлення 3) витрати майбутніх періодів [62].

Погоджуючись з Л.І. Михайловою, О.В. Ульяновською, Г.М. Підлісецьким, В.М. Трегубчуком, В.Й. Шияном [11, 12, 123] та з багатьма іншими науковцями, ми притримуємося думки про те, що складовою ресурсного потенціалу є матеріально-технічні ресурси, до яких ми відносимо основні та оборотні засоби. В своїх дослідженнях, вартість основних і оборотних засобів ми приймаємо як дані про їх середньорічну вартість, що зазначається в річних звітах сільськогосподарських підприємств.

Нематеріальні активи – мають велике значення в формуванні ресурсного потенціалу, бо саме за допомогою використання інтелектуальної власності, різноманітних комп'ютерних програм, ліцензій сільськогосподарські підприємства підвищують свою можливість більш ефективно використовувати усі ресурси, підвищувати свій потенціал, інвестиційну привабливість, вартість підприємств, фінансові показники своєї діяльності.

Вагомий внесок в теорію і практику щодо розвитку інтелектуальної власності та нематеріальних активів внесли наступні вчені-економісти: В. Александрова, І. Бігдан, Л. Бражна, Ф. Бутинець, О. Бутнік-Сіверський, М. Вачевський, В. Геєць, В. Жук, В. Івашкевич, О. Кендюхов, А. Клименко, Т. Ковальчук, Л. Курило, П. Крайнев, Л. Михайлова, В. Моссаковський, А. Нарожний, В. Паладій, І. Пилипенко, В. Ситник, О. Святоцький, О. Стрижак, Л. Сук, М. Туріянська, Л. Федулова, П. Цибульов, В. Чеботарьов та інші [44, 124, 125, 126, 127].

Перш за все необхідно розглянути різноманітні трактування поняття «нематеріальний актив», що представлено у відомих наукових працях.

Згідно з вільною енциклопедією (вікіпедія), нематеріальні активи - це активи, які не мають фізичної дотикової форми, наприклад, захист, забезпечений страховкою, або ціна фірми (гудвіл). Нематеріальний актив відображають у балансі, якщо існує ймовірність отримання майбутніх економічних вигод, пов'язаних з його використанням, і його вартість може бути достовірно визначено [63].

Відповідно до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», нематеріальні активи – це об'єкти інтелектуальної, у тому числі, промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані в порядку, установленому відповідним законодавством, об'єктом права власності платника податку [21].

Згідно з порядком експертної оцінки нематеріальних активів, нематеріальні активи - це об'єкти права інтелектуальної власності, інші об'єкти права власності та користування [22]. В П(С)БО 8 зазначено, що - нематеріальний

актив – це немонетарний актив, що не має матеріальної форми, може бути ідентифікований і утримується підприємством з метою використання протягом періоду більш одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях або надання в оренду іншим особам [23].

Отже, вище зазначені визначення дають більш менш узагальнююче тлумачення категорії «нематеріальні активи», але жодне з визначень не розкривають до кінця всю суть поняття і кожне з визначень має певні недоліки. Враховуючи те, що в своїх дослідженнях ми сприймаємо нематеріальні активи як визначальний чинник, то більш детально питання сутності вищезазначеного виду активу висвітлено в підрозділі 1.3.

Можна стверджувати, що всі складові елементи ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств є якісно однорідними за функціональною ознакою, оскільки вони є всі ресурсами, які визначають результати виробничої діяльності. Але так же само стверджувати про ступінь впливу ресурсів на сільськогосподарське господарство не можна, оскільки одні з ресурсів мають вагомий вплив на результати, а інші – відіграють менш суттєве значення. Ступінь значимості тих чи інших ресурсів залежить перш за все від природно-кліматичних умов сільськогосподарських об'єктів.

У результаті взаємодії вищезазначених ресурсів і здійснення певних дій створюється сукупність споживчих властивостей, які повинні відповідати суспільним потребам, а також забезпечувати ефективне використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Усі складові ресурсного потенціалу виступають основою для розвитку та функціонування сільськогосподарського виробництва.

Проте важливою є їх величина, яка в значній мірі залежить від обраного методичного підходу.

1.2. Методичні підходи щодо оцінки потенціалу, рівня розвитку та ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств

Для забезпечення найбільш повного та ефективного використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств недостатньо лише теоретичного уявлення про сутність та склад елементів потенціалу. Необхідна його кількісна оцінка. Вона дозволить визначити, за рахунок яких факторів відбувається розвиток потенціалу, перспективні зміни його структури, а також ефективність його використання.

Аналіз економічної літератури свідчить про те, що публікації з проблем оцінки потенціалу та рівня розвитку мають дискусійний характер та спрямований, як правило, у більшості робіт на оцінку окремих елементів. Велика кількість думок висловлюється щодо підходів до оцінки потенціалу, але однозначної єдиної відповіді на цю проблему поки що не існує.

Перш за все, нам необхідно з'ясувати, що являє собою поняття „оцінка”. І беручи загалом, оцінка – це результат визначення та аналізу якісних і кількісних характеристик об'єкта, що ним управляють (керують), а також самого процесу управління ним. Оцінка дає можливість установити, як працює підприємство, чи досягаються поставлені цілі, як зміни й удосконалення в процесі управління впливають на повноту використання потенціалу підприємства, його ефективність [7, с.79].

В оцінці потенціалу підприємства зацікавлені як керівники підприємства, так і кредитори, інвестори, акціонери, постачальники та держава взагалі. Вони бажають реалізувати свої цілі щодо конкретного підприємства і визначають головні цілі оцінки, а саме:

- визначення, наскільки ефективно використовується потенціал підприємства;
- визначення вартості цінних паперів у разі купівлі-продажу акцій підприємства;

- визначення вартості підприємства взагалі у разі його купівлі-продажу;
- розробці плану розвитку підприємства;
- визначення кредитоспроможності підприємства;
- визначення конкурентоспроможності підприємства та інше.

Ми погоджуємося з авторами [24, с. 81], які вважають за доцільне здійснювати оцінювання потенціалу підприємства в певній послідовності її елементів (рис.1.3.). Перший крок – це усвідомлення та вибір цілей, яке підприємство намагатиметься досягнути в результаті оцінювання. На цьому етапі варто відсіяти зайві та несуттєві завдання діяльності організації. Збір і підготовка вхідних даних полягає у виборі точної і якісної інформації та відображенні необхідних рішень, які є основою розрахунку оціночних показників наступного етапу.

- Другий крок системи оцінювання базується перш за все на доцільності та правомірності формування потенціалу підприємства та виборі методу оцінювання формування потенціалу.
- Наступний крок – це оцінювання діючого потенціалу за конкретним методом оцінки. І завершальний етап – це отримання результатів оцінки, проведення аналізу даних та розробка висновків щодо ефективності потенціалу.

Рис. 1.3 Послідовність етапів оцінювання потенціалу підприємства [24, с.82].

Аналізуючи міжнародну професійну практику стосовно основних методичних підходів щодо оцінки потенціалу, можна виділити три наступні підходи: по-перше, це ресурсний підхід, по-друге, це структурний, по-третє, це цільовий підхід. Розглянемо вищезазначені підходи оцінювання потенціалу підприємства. На нашу думку, всі підходи доповнюють один одного, і оцінюючи потенціал, дослідник вибирає той метод оцінки, який найбільше підходить до цілі оцінювання або поєднує декілька одразу.

Ресурсний підхід, орієнтований на визначення потенціалу підприємства як сукупності виробничих ресурсів, визначає його величину як суму фізичних і вартісних оцінок окремих його елементів. Структуру ресурсів потенціалу підприємства можна класифікувати за двома ознаками. Перша – за ступенем приналежності ресурсів підприємству: внутрішні ресурси (основні засоби, оборотні кошти, робоча сила) і зовнішні ресурси (кредити, отримані підприємством, і заборгованості за товари, роботи і послуги). Друга – за ступенем реалізації ресурсу в господарському процесі: фактичні ресурси (вони постійно необхідні для виконання виробничої програми: основні фонди, оборотні кошти, робоча сила), потенційні ресурси (вони можуть бути отримані і задіяні за певних умов) і умовні ресурси (це засоби різних резервних і спеціальних фондів, напряму використання довгострокових кредитів банку і інше). Для оцінки ресурсного потенціалу застосовується система приватних показників, що охоплює всі наявні в розпорядженні підприємства ресурси: основні фонди, матеріальні запаси і витрати, трудові і фінансові ресурси. Оцінюючи потенціал підприємства, потрібно враховувати: матеріально-технічні ресурси, енергетичні й інформаційні ресурси, фінансові ресурси. Ресурси мають вартісну оцінку і цільову спрямованість на створення доданої і споживчої вартості. Кожний з окремих видів ресурсів робить свій внесок у формування кінцевих результатів. Як наслідок, потрібно враховувати, вивчати і формувати структуру елементів потенціалу підприємства з метою досягнення максимальних у поточних умовах результатів [68].

Структурний підхід, зорієнтований на визначення раціональної структури потенціалу підприємства, визначає його величину, виходячи з прогресивних норм і нормативних співвідношень, заданих найбільш досконалими технологіями, організацією виробництва загалом і окремих підсистем підприємства, що використовуються в галузі. Проблеми структурного характеру виробничого потенціалу полягають у тому, що відповідність одних елементів іншим стримує розвиток і вдосконалення потенціалу загалом. Так, застарілі верстати та обладнання українських підприємств заморожують відсталі технології, які є енерго-, матеріало- та трудомісткими, а це, в свою чергу, не дає змоги виготовляти конкурентоспроможну продукцію. Оптимізація структури потенціалу може здійснюватися з урахуванням різних рівнів деталізації підсистем та їхніх елементів, проте треба мати на увазі, що досягнута структура завжди є компромісом між ідеальним уявленням про потреби та можливості залучення ресурсів, формуванням різних ланок, де їх використовують тим або іншим чином. Зі структурним підходом пов'язана ще одна характеристика потенціалу – його потужність, що є кількісною оцінкою його виробничої можливості. Потужність має визначатись відносно окремих підсистем і потенціалу загалом і вказує місце конкретного підрозділу, елемента в усьому потенціалі. А тому окремі автори структурний підхід до оцінки потенціалу називають «функціональним потенціалом» [69].

Цільовий (проблемно-орієнтований) підхід спрямований на визначення відповідності наявного потенціалу досягненню поставлених цілей. Його величину визначають як рівень відповідності окремих складових потенціалу необхідному (ідеальному представленню про склад, структуру і механізм функціонування потенціалу). Цільовий підхід знаходить висвітлення в нормативних «деревах цілей» із широким спектром локальних і системних оцінок окремих елементів і взаємозв'язків. Рівень потенціалу підприємства визначається в процесі його використання й оцінюються з погляду його результативності, тобто ступеня задоволення (порівняно з конкурентами) потреб клієнтів, що споживають виготовлену продукцію (зроблені послуги).

Тому важливим етапом аналізу є цільові оцінки потенціалу підприємства. Під цільовою оцінкою потенціалу розуміють якісну оцінку, що дає змогу оцінити можливості досягнення визначених результатів, створює умови для обґрунтованого планування процесу трансформації окремих його частин і потенціалу в цілому на основі розподілу дій і ресурсів за виконавцями і термінами, що забезпечує досягнення поставлених цілей. Отримані оцінки дають можливість визначити рівень відповідності потенціалу підприємства обраним стратегіям за окремими складовими. Отримані значення дозволяють зорієнтуватися в характері заходів, які треба здійснити на підприємстві для розвитку потенціалу [68].

Аналізуючи зазначені методи оцінки потенціалу підприємства, ми вважаємо, що доцільно для вимірювання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств в нашому дослідженні застосовувати ресурсний підхід оцінювання.

Як було зазначено раніше, питання щодо оцінки потенціалу та його розвитку пройшло великий шлях, і щоб його зрозуміти необхідно звернутися до досліджень вчених, виконаних у 80-і роки 20 століття.

Так, велика кількість авторів стверджують, що для оцінки потенціалу підприємства необхідно використовувати окремі показники, що характеризують окремі елементи потенціалу, а інші стверджують, що для оцінки потенціалу необхідний узагальнюючий показник. А.Е. Юзефович стверджує, що кількісні та якісні зміни в сукупності ресурсів галузі необхідно виразити єдиним узагальнюючим показником [25, с. 23].

В 1963-1964рр. серед авторів журналу „Економика сільського господарства” виникла дискусія з приводу оцінки господарської діяльності колгоспів. І редактори даного журналу зробили наступні висновки, що можна виділити наступні чотири методичні підходи, в основі яких лежать:

- 1) економіко-статистичні моделі, які відображають зв'язок між виробничими ресурсами і результатами виробництва. Отриманий за допомогою цих моделей розрахунковий рівень результативного показника розглядається в

якості узагальнюючої оцінки ресурсних здібностей господарств і використовується для співставлення з досягнутим об'ємом виробництва. Якщо за фактом показник перебільшує розрахунковий, робиться висновок про вичерпуюче використання ресурсів, а в зворотному випадку – про недовикористання їх;

2) стандартизовані значення забезпеченості господарств окремими видами ресурсів, які розраховуються шляхом віднесення величини наявних ресурсів в кожному господарстві до їх середньогрупової або базової (за конкретний рік) величини. В цьому випадку відношення по рівню ресурсозабезпеченості господарств зберігається, але вже не в натуральних, а в відносних одиницях виміру. Для визначення ступеня впливу окремих ресурсів на кінцевий результат виробництва використовуються різні статистичні показники. Сума добутку стандартизованих величин ресурсів на коефіцієнти їх значення розглядаються в даному випадку як кількісний вираз ресурсного потенціалу сільського господарства;

3) грошова оцінка земельних, матеріальних і трудових ресурсів, сума яких представлена в якості показника ресурсозабезпеченості господарств;

4) економічна оцінка землі [25, с.25].

Перший методичний підхід широко використовувався в економічних дослідженнях сільського господарства в кінці 60-х і початку 70-х років. Його використання базувалось на необхідності дати об'єктивну оцінку результатам виробничої діяльності господарств в умовах значної диференціації їх ресурсозабезпеченості. Але такий критерій був привабливим в якості стимулу зросту виробництва і не забезпечував співставлення кінцевим результатам господарської діяльності підприємств, які розташовані в різних природних та економічних умовах.

Використання економіко-статистичних моделей сільськогосподарського виробництва значно підвищує точність оцінки результатів. Хоча і в цих цілях використовуються різні види математичних функцій, разом з тим їх загальною гідністю є реальна можливість отримати на їх основі з урахуванням

ресурсозабезпеченості господарств розрахунковий результативний показник виробничої діяльності колективів [25, с.26].

А.Е. Юзефович в 80-х роках запропонував наступний метод визначення аграрного ресурсного потенціалу [25, с.30-33], що проводиться в наступній послідовності:

- виділяється перелік елементів потенціалу і визначаються їх значення з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь по кожному об'єкту за останні 5-10 років (x_{ij});
- здійснюється стандартизація показників забезпеченості об'єктів ресурсами шляхом їх віднесення до середнього значення по розглядаємій сукупності об'єктів, що досліджується в базовому році ($t_{ij} = x_{ij} / x_i$);
- розв'язуються кореляційні задачі з метою знаходження коефіцієнтів частної детермінації, які вимірюють значимість ресурсів в залежності від їх впливу на результати господарської діяльності (d_j);
- по кожному об'єкту встановлюється добуток відносних величин, які характеризують їх забезпеченість ресурсами, на коефіцієнт значимості ресурсів ($t_{ij} d_j$);
- шляхом додавання по кожному об'єкту добутку $t_{ij} d_j$ визначається аграрний ресурсний потенціал в розрахунку на 1 га угідь.

Добуток величини потенціалу з розрахунку на 1 га угідь на всю площу сільськогосподарських угідь відображає його загальний потенціал (W_i).

В 80 – ті роки В.Й. Шиян запропонував достатньо велику кількість методів оцінки ресурсного та виробничого потенціалу, але, враховуючи позитивні та негативні моменти методичних підходів, кожен із них не може претендувати на вичерпуюче рішення проблеми оцінки потенціалу.

При оцінці потенціалу підприємства важливо дотримуватися певних принципів. Загальновідома класифікація принципів виокремлює наступні групи [70]:

1) Принципи, які базуються на уявленнях користувача. До цієї групи відносять принцип корисності, принцип заміщення, принцип очікування.

Принцип корисності базується на тому, що будь-яке підприємство має вартість, якщо воно корисне потенційному власнику для реалізації певної економічної функції протягом певного періоду. Принцип заміщення передбачає, що максимальна ринкова вартість підприємства визначається найменшою вартістю іншого підприємства з еквівалентною корисністю. Принцип очікування ґрунтується на тому, що вартість підприємства, яке оцінюється, визначається розміром чистого доходу, який очікує покупець від володіння (комерційного використання) ним з урахуванням можливого чистого доходу від його перепродажу.

2) Принципи, які пов'язані із землею, будинками і спорудами. До складу цієї групи відносять залишкову продуктивність; внесок; віддачу; збалансованість; оптимальний розмір; поділ і поєднання пакета прав власності. Сутність принципу залишкової продуктивності полягає в тому, що додаткові вкладення капіталу в будь-яку складову потенціалу підприємства ефективні лише тоді, коли вони підвищують його ринкову вартість. Величина внеску визначається як різниця між зміненою вартістю й витратами, які зумовили цю зміну. Принцип віддачі означає, що в міру додавання ресурсів до основних складових потенціалу підприємства чистий прибуток має тенденцію до зростання, але тільки до певного моменту. Згідно з принципом збалансованості усі складові елементи повинні мати збалансовану внутрішню і загальну структуру. Принцип оптимального розміру стосується того, що кожен фактор виробництва – земля, будівлі, споруди, трудові ресурси мають можливість створити оптимальний розмір потенціалу підприємства і отримати максимальний прибуток. Принцип поділу і поєднання прав власності пов'язаний з системою майнових прав (яка передбачена «Цивільним кодексом»), дозволяє поділити та продавати окремо майнові права на власність.

3) Принципи, які пов'язані з ринковим середовищем. До цієї групи відносять принцип залежності, відповідності, попиту і пропозиції, конкуренції, змінювання. Принцип залежності пов'язаний з тим, що кожен складових елемент потенціалу в більшій чи в меншій мірі залежить від певних обставин,

факторів. Наприклад, від місця розташування земельної ділянки. Принцип відповідності пов'язаний з тим, що при сприятливих умовах формування та розвитку потенціал відповідає стандартним нормам і повинен мати найвищу вартість. Принцип попиту і пропозиції пов'язаний з тим, що на вартість потенціалу має вплив співвідношення між попитом і пропозицією, і якщо вони збалансовані, то і потенціал підприємства використовується ефективно. Принцип конкуренції полягає в тому, що ціни на об'єкти оцінювання формується під впливом конкурентного середовища, в якому постійно відбувається боротьба суперництва між об'єктами ринку. Принцип змінювання передбачає, що під час оцінювання потенціалу підприємства, необхідно звертати увагу на можливі зміни, які відбуваються внаслідок трансформації економічних, юридичних, соціальних умов, а також під дією зовнішніх і внутрішніх факторів.

3) Принцип найліпшого і найефективнішого використання. Даний принцип зв'язує вищеперераховані принципи, і означає, що з можливих варіантів використання потенціалу підприємства буде вибраний той, за рахунок якого найкраще реалізуються функціональні можливості всіх складових елементів потенціалу.

Проаналізувавши існуючі підходи щодо оцінки ресурсного потенціалу, а також враховуючи вище викладені принципи оцінювання, в нашому дослідженні ми пропонуємо оцінювати ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств, застосувавши методичний підхід, що ґрунтується на використанні грошової оцінки, який дозволяє віддзеркалювати економічні процеси та тенденції в нарощуванні окремих складових елементів потенціалу, дозволяє приводити їх до єдиного знаменника та виявляти структурні зміни. На нашу думку, даний підхід виступає найбільш наглядним, доступним, зручним при застосуванні в господарській діяльності. Крім того, визначення ресурсного потенціалу через один із видів умовної продукції є кроком назад до натуральної форми товарообміну, а сьогодні у час ринкової економіки гроші виступають майже єдиною формою обміну. Тому в

дослідженні ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств вважаємо доцільно розраховувати як сукупність земельних, трудових, матеріально-технічних ресурсів та нематеріальних активів в грошовому вимірі.

Говорячи про грошову оцінку земель, слід вказати, що в економічній літературі її поділяють на наступні два види:

- нормативну (визначений за встановленими нормативами капіталізований рентний доход із земельної ділянки), що застосовується при обчисленні розмірів земельного податку, орендної плати за земельні ділянки, державного мита, втрат сільгоспвиробництва, розробці механізмів та показників економічного стимулювання, раціонального використання та охорони земель;
- експертну, що здійснюється із застосуванням експертами (оцінювачами) відповідних підходів, методів і оціночних процедур та результати його оформлюються у вигляді звіту. Вона здійснюється при: відчуженні та страхуванні земельних ділянок; встановленні розміру застави при кредитуванні; визначенні вартості земельних ділянок у випадку реорганізації, банкрутства або ліквідації підприємства; відображенні вартості земель у бухгалтерському обліку; визначенні розмірів збитків власників і користувачів земельних ділянок
- у випадках, встановлених договором або рішенням суду тощо [100, с. 13].

ННУ «Інститут аграрної економіки» НААН розроблена методика грошової оцінки землі на основі обчислення сукупного рентного доходу. Цей підхід покладено в основу «Методики грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів».

Для визначення грошової оцінки земель України розраховується диференціальний рентний дохід з орних земель за економічною оцінкою за виробництвом зернових культур (у центнерах зерна) за формулою:

$$R_{дн} = (Y \times Ц - З - З \times K_{нр}) : Ц, \quad (1.1)$$

де $R_{дн}$ - диференціальний рентний дохід з гектара орних земель (у центнерах); Y - урожайність зернових з гектара (у центнерах); $Ц$ - ціна реалізації центнера зерна; $З$ - виробничі затрати на гектар; $K_{нр}$ - коефіцієнт норми рентабельності.

Крім диференціального рентного доходу, в сільському господарстві створюється абсолютний рентний дохід, який додається до диференціального рентного доходу, і таким чином обчислюється загальний рентний дохід.

Нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарських підприємств обчислюється за формулою 1.2:

$$Гоз = Рздн \times Ц \times Тк, \quad (1.2)$$

де Гоз - нормативна грошова оцінка гектара орних земель, земель під багаторічними насадженнями, природними сіножатями, пасовищами по Україні (у гривнях); Рздн - загальний рентний дохід на орних землях, землях під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами по Україні (у центнерах); Ц - ціна центнера зерна (у гривнях); Тк - термін капіталізації рентного доходу (в роках), який встановлюється на рівні 33 років.

Диференціальний рентний дохід на орних землях, землях під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами в сільськогосподарських підприємствах обчислюється за формулою:

$$Рдн(п) = \frac{Рдн(р) \times Рд(п)}{Рд(р)} \quad (1.3)$$

де Рдн(п) - диференціальний рентний дохід з гектара орних земель, земель під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами в сільськогосподарському підприємстві (п) (у центнерах); Рдн(р) - диференціальний рентний дохід з гектара орних земель, земель під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами по адміністративному району (р) (у центнерах); Рд(п) - диференціальний рентний дохід за економічною оцінкою по виробництву зернових культур на орних землях, землях під багаторічними насадженнями (визначається за шкалами економічної оцінки багаторічних насаджень у цілому по земельно-оціночному району), природними сіножатями і пасовищами за оцінкою цих угідь у сільськогосподарському підприємстві (п) (у гривнях); Рд(р) - диференціальний рентний дохід за економічною оцінкою по виробництву

зернових культур на орних землях, землях під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами за оцінкою по адміністративному району (р) (у гривнях).

До диференціального рентного доходу з гектара орних земель, земель під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами, обчисленого в сільськогосподарських підприємствах, додається абсолютний рентний дохід (постійна величина, встановлена по Україні на гектар угідь, - 1,6 центнера).

Загальна нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського підприємства обчислюється виходячи з нормативної грошової оцінки одного гектара відповідних угідь і їх площ у межах його землекористування [26].

Серед існуючих підходів автор [71, с. 244-245] виділяє два найпоширеніших підходи щодо оцінки трудових ресурсів: витратний і доходний.

Стосовно витратного підходу вартість трудових ресурсів визначається сукупністю фактичних витрат на його створення. Хотілося б відмітити, що ці витрати можуть бути як історично складені, тобто фактична заробітна плата, витрати на забезпечення умов праці і інше, так і як за ціною компенсації. За останнім, визначення вартості трудових ресурсів зв'язане з заміною всіх працівників і в цьому випадку підсумовується заробітна плата працівників за період від 0,5 до 2 місяців. Якщо вид діяльності підприємства такий, що вагоме значення мають менеджери підприємства, то в цьому випадку за даними кандидатурами додатково враховується заробітна плата ще за два місяці, бо саме такий термін потрібен для адаптації підібраних кандидатів до специфіки діяльності підприємства. Доходний підхід щодо визначення вартості трудових ресурсів полягає в тому, що визначається за рахунок визначення корисності (реальної вигоди) від праці працівників, і дорівнює капіталізації частини прибутку, що генерується цією працею.

Вивчення праць деяких вчених-економістів [154, 101] показало, що грошову оцінку трудових ресурсів можна здійснювати різними методами. По-

перше, можна розраховувати фондовий аналог одного середньорічного працівника і використати його як оцінний показник. Цей принцип оцінювання трудових ресурсів базується на частковій взаємозамінності окремих видів ресурсів, що здійснюються в практиці господарювання. Так, у сільському господарстві постійно відбувається процес заміни живої праці уречевленою в засобах виробництва. При цьому зменшення кількості працівників галузі відповідно компенсується підвищенням фондоозброєності праці, що є основою зростання її продуктивності. Для грошової оцінки трудових ресурсів необхідно визначити розмір виробничих фондів, що, відповідно, замінюють одного середньорічного працівника сільського господарства, при впровадженні нових високопродуктивних засобів виробництва. По-друге, грошову оцінку трудових ресурсів можна здійснювати на основі витрат, які необхідні для відтворення одного середньорічного працівника сільського господарства [101, с. 43].

В нашому дослідженні ми підтримуємо методику розрахунку вартості трудових ресурсів, запропоновану Лукіновим І., Онищенко А., Пасхавером Б., де вартість трудових ресурсів визначається за наступною формулою:

$$V_{\text{труд}} = Z_{\text{срг}} * M * K, \quad (1.4)$$

де $V_{\text{труд}}$ – вартість одного працівника сільського господарства; $Z_{\text{срг}}$ – середньомісячна заробітна плата одного працівника; M – кількість місяців у року; K – нормативний срок окупності основних засобів, який дорівнює 6,67 роки [27].

Перейдемо до викладення підходів визначення вартості основних засобів. За П(С)БО 7 “Основні засоби” залежно від характеру, стану основних засобів, часу оцінки розрізняють такі види вартості [72, с. 55]:

- первісна вартість (історична (фактична) собівартість необоротних активів у сумі грошових коштів або справедливої вартості інших активів, сплачених (переданих), витрачених для придбання (створення) необоротних активів);
- переоцінена вартість (вартість необоротних активів після їх переоцінки);

- залишкова вартість (різниця між первісною (переоціненою) вартістю та сумою зносу основних засобів. Більшість підприємств України обліковує свої основні засоби в балансі за залишковою вартістю, керуючись ПСБО 7);
- справедлива вартість (дорівнює сумі, за якою актив може бути обмінаний при здійсненні угоди між компетентними, обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами);
- вартість, яка амортизується (первісна або переоцінена вартість необоротних активів за вирахуванням їх ліквідаційної вартості.);
- ліквідаційна вартість (визначається як сума коштів або вартість інших активів, яку підприємство очікує отримати від реалізації (ліквідації) необоротних активів після закінчення строку їх корисного використання (експлуатації), за вирахуванням витрат, пов'язаних з продажем).

Що стосується грошової оцінки матеріально-технічних ресурсів (основні і оборотні засоби) в нашому дослідженні, то ми будемо брати вартість з приміток до річної фінансової звітності форма №5 «Основні засоби» - первісна вартість на початок року. Так само, це стосується і оборотних засобів і нематеріальних активів.

Для визначення величини сукупного ресурсного потенціалу підприємств, як зазначалось вище, можна виділити три основні підходи: ресурсний, структурний і цільовий. Для розрахунку величини ресурсного потенціалу (РП) сільськогосподарських підприємств Сумської області ми беремо за основу ресурсний підхід, а сам ресурсний потенціал будемо розраховувати за наступною формулою:

$$РП=ЗР+ТР+МТР+НА \quad (1.5)$$

де ЗР – грошова оцінка земельних ресурсів; ТР – грошова оцінка трудових ресурсів; МТР – грошова оцінка матеріально-технічних ресурсів; НА – грошова оцінка нематеріальних активів.

Таким чином, сума економічних (грошових) оцінок земельних, трудових, матеріально-технічних ресурсів і нематеріальних активів представляється в якості показника ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств.

Важливою проблемою для обґрунтування шляхів розвитку ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств є його раціональне, ефективне використання. Проблеми ефективності використання ресурсного потенціалу досліджували такі вчені-економісти як В.Г. Андрійчук, Г.А. Андрусенко, Л.М. Анічин, О.І. Гуторов, І.І. Лукінов, А.В. Македонський, Л.І. Михайлова, В.П. Мартьянов, А.М. Онищенко, О.В. Олійник, Г.М. Підлісецький, В.В. Россоха, М.Ф.Соловйов, А.М. Стельмашук, В.М. Трегобчук, В.Й. Шиян, О.В. Ульяновченко, А.Е. Юзефович та інші [11, 82, 12, 103, 155, 156].

Ефективності використання ресурсного потенціалу присвячено багато праць, але не дивлячись на це, вона досі залишається дуже актуальною, недостатньо дослідженою та такою, що постійно змінюється під впливом зовнішнього та внутрішнього середовища сільськогосподарських підприємств.

Термін «ефективність» є похідним від терміна ефект. Останній походить від латинського «effectus», що в перекладі означає виконання, результат певної причини або дії. Звідси термін «ефективність» можна трактувати як результативність певного процесу, дії. Таким чином, категорію ефективності можна трактувати як результативність певного процесу, дії, що вимірюється співвідношенням між отриманим результатом і витратами (ресурсами), що його спричинили [28, с.9].

Разом з тим у світовій практиці набуло інтенсивного розвитку потужне відгалуження теорії і практики ефективності, яке бере витоки теоретичного вчення Вольфреда Паретто (1843-1923) про ефективність. Він, зокрема, стверджував, що ефективність – це такий стан економіки, за якою неможливо поліпшити становище хоча б одного суб'єкта, не погіршуючи при цьому становища інших. Поглиблюючи це положення стосовно до виробництва, Паретто визначав економічну ситуацію ефективною, коли неможливо збільшити виробництво одного будь-якого продукту, не скорочуючи виробництво інших, або ж, що рівнозначно, коли за даної технології і оснащеності ресурсами неможливо зберегти виробництво в тій самій кількості одних продуктів за збільшення виробництва якогось іншого продукту [28,с. 13].

Аналізуючи економічну літературу [73,74], можна сказати, що здебільшого автори придержуються трактування ефективності як досягнення максимального ефекту за рахунок мінімальних витрат.

Економічна ефективність агропромислового виробництва оцінюється з допомогою економічних показників, кожен з яких відображає кількісну і якісну характеристику економічних явищ і процесів, простого і розширеного відтворення, числовим виразом окремих категорій і понять (валової і товарної продукції, продуктивності праці, собівартості і рентабельності, валового і чистого доходу та інших). За характеристикою економічні показники є натуральні та вартісні, кількісні та якісні. Натуральні обчислюються у фізичних одиницях виміру (в мірах площі, об'єму, ваги, потужності), вартісні обчислення у грошовому виразі. Кількісні показники характеризують розміри, пов'язані з виміром величини сукупності об'єктів (елементів), наприклад, обсягів виробництва валової продукції, вартості основних виробничих фондів тощо. Якісні показники характеризують рівень розвитку процесу, якісні особливості і характеристики явищ і закономірності їхнього розвитку, наприклад, ступінь використання суспільної праці, виробничих інтересів, взаємовідносин між людьми в процесі виробництва і розподілу матеріальних благ. У сільськогосподарському виробництві здебільшого використовують натуральні показники. За їх допомогою оцінюють продуктивність і економічну ефективність використання аграрно-ресурсного потенціалу (показники врожайності сільськогосподарських культур, продуктивності худоби). За натуральними показниками складають натуральні баланси.

В умовах розвитку ринкової економіки і товарно-грошових відносин широко використовуються вартісні показники. Вартість - втілена у вироблену продукцію уречевлена праця, яка має грошовий вираз. За допомогою вартісних показників оцінюють багатство країни, складають міжгалузеві баланси товарообороту. Економічні показники діляться на кількісні і якісні. Кількісні показники у свою чергу поділяються ще на дві групи: ті що виражають обсяг виробництва продукції, капітальних робіт, товарообороту, обсяги виконання

різних робіт, і ті, що характеризують обсяги виробництва різних видів промислової і сільськогосподарської продукції. Якісні показники дають якісну оцінку продукції (вміст клейковини в зерні, цукру в цукрових буряках, вміст перетравного протеїну, кількості жиру в молоці тощо) [75, с. 26-27].

Ефективність використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств вимагає визначення чіткої методики оцінки даного процесу. Тому нами в своєму дослідженні був застосований комплексний підхід до оцінки ефективності ресурсного потенціалу, який включає в себе аналіз часткових показників складових елементів ресурсного потенціалу, за рахунок чого ми зможемо проаналізувати окремо кожен вид ресурсу.

Ефективність використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств. Оцінку ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств потрібно починати з дослідження природно-економічних умов його функціонування. Для цього необхідна повна інформація про кліматичні умови (температурний режим, волого забезпечення та ін.). Потрібно вивчити дані про якісний склад ґрунтового покриву, визначити структуру посівних площ (ріллі, сіножаті, пасовища тощо). Це важливо як для характеристики існуючого стану використання земельних ресурсів, так і для планування подальшого розвитку підприємства [29].

В. Андрійчук стверджує, що про економічну ефективність використання землі судять на основі системи натуральних і вартісних показників. До натуральних показників відносять: урожайність сільськогосподарських культур; виробництво окремих видів тваринницької продукції на 100 га. відповідних земельних угідь (продукцію скотарства і вівчарства розраховують на 100 га сільськогосподарських угідь, свинарства – на ріллю, птахівництва – на площу зернових). До вартісних показників відносять: виробництво валової продукції в порівнянних цінах, товарної продукції в поточних цінах реалізації, чистої продукції і прибутку в розрахунку на га сільськогосподарських угідь [18 с. 207].

Ефективність використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств. В нашому дослідженні оцінку ефективності трудових ресурсів ми почали з вивчення даних про кількісний склад працівників, уточнивши розподіл населення за економічною активністю, за віковими групами. Про ступінь та ефективність використання трудових ресурсів в сільськогосподарських підприємствах свідчать аналіз таких показників як продуктивність праці за виробітком (розраховується як відношення обсягу валової продукції до кількості працівників), за трудомісткістю (розраховується як відношення кількості працівників до обсягу валової продукції), фондоозброєність (розраховується як відношення вартості основних фондів до кількості працівників), фондівіддача (розраховується як відношення обсягу виробленої продукції до вартості основних фондів), частка приросту продуктивності праці (розраховується як добуток фондоозброєності і фондівіддачі) [30].

Ефективність використання матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарських підприємств. Ефективність використання матеріально-технічних ресурсів описується низкою показників, таких як фондівіддача, фондомісткість, фондоозброєність, рентабельність основних засобів, коефіцієнт оборотності, коефіцієнт завантаженості, період обороту, рентабельність оборотних фондів.

Дані показники розраховуються наступним чином:

- фондівіддача основних засобів – це відношення вартості виробленої продукції до середньорічної вартості основних засобів;
- фондомісткість основних засобів – це відношення середньорічної вартості основних засобів до вартості виробленої продукції;
- фондоозброєність основних засобів – це відношення середньорічної повної початкової вартості основних виробничих засобів сільськогосподарського призначення на середньорічну чисельність працівників;
- рентабельність основних засобів – це відношення прибутку від основної діяльності до середньорічної вартості основних засобів;

- коефіцієнт оборотності – це відношення річного обсягу реалізованої продукції до середньорічного залишку оборотних фондів;
- коефіцієнт завантаженості – це відношення середньорічного залишку оборотних фондів до річного обсягу реалізованої продукції;
- період обороту – це відношення кількості календарних днів у розрахунковому періоді до річного обсягу реалізованої продукції;
- рентабельність оборотних фондів – це відношення балансового прибутку підприємства до середньорічного залишку оборотних фондів [30].

Вихідними даними для розрахунку вищезазначених показників виступає фінансова звітність – форма 1,5.

Ефективність використання нематеріальних активів сільськогосподарських підприємств. Найефективнішим економічний аналіз використання нематеріальних активів буде лише у тому випадку, якщо він здійснюється на основі достовірних даних про всі нематеріальні об'єкти, що використовує у своїй діяльності підприємство. Важливим є відображення нематеріальних активів у повному обсязі. А сьогодні з цим виникає чимало проблем. По-перше, недосконалість законодавчої бази щодо регулювання обліку нематеріальних активів призводить до того, що не всі об'єкти, які мають бути віднесені до нематеріальних, відображаються у їх складі. По-друге, проблематичним є оцінка нематеріальних активів. В силу того, що існують різні методи та способи визначення вартості даних об'єктів, не завжди вони обираються правильно. Вказані проблеми призводять до того, що балансова вартість підприємств значно відрізняється від реальної. В результаті виникають неточності отриманих даних при проведенні аналізу, що негативно впливає на різні аспекти використання нематеріальних активів [31].

Ефективність використання нематеріальних активів описується такими показниками як дохідність, коефіцієнт оборотності, рентабельність нематеріальних активів.

Дохідність нематеріальних активів розраховуються як відношення чистого прибутку до балансової вартості нематеріальних активів. Коефіцієнт

оборотності нематеріальних активів розраховується як відношення виручки від реалізації до балансової вартості нематеріальних активів [32].

Одним із показників ефективності використання ресурсного потенціалу є ресурсовіддача під якою розуміють спроможність сукупних виробничих ресурсів створювати продукт протягом певного періоду. [33, с. 60]. Ресурсовіддача в сільському господарстві обчислюється за формулою:

$$РВ=ВП/РП, \quad (1.6.)$$

де РВ – ресурсовіддача, грн; ВП – валова продукція у порівняльних цінах 2005 р., грн; РП – сума ресурсного потенціалу, грн.

Перейдемо до більш ширшого висвітлення однієї з найважливішої складової частини ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств у в період розвитку інформаційної економіки - нематеріальних активів.

1.3. Нематеріальні активи як складова ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств

Як ми вже зазначали на початку підрозділу 1.1. про достатню численність досліджень ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, та намагаючись виконати власне, оригінальне дослідження, а також враховуючи вплив розвитку інформаційної нової економіки, економіки знань, нашу увагу привернули нематеріальні активи.

Вивчення важливого виду активу як нематеріальний, розгляд його закономірностей розвитку являє собою основу до сучасного розуміння поняття ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. В економіці ХХІ ст. активи, які засновані на знаннях, стають важливим фактором, який визначає розвиток сучасних компаній. Успішними компаніями є ті, які постійно здійснюють інновації на основі нових технологій, а також використання знань, досвіду та навиків своїх працівників. Можна стверджувати, що цінність компанії все в більшій мірі генеруються активами, які мають нематеріальну форму. Саме люди і знання, які вони мають, ноу-хау, здатність до інновацій,

ліцензійні угоди, організаційна культура та інші нематеріальні активи стають найбільш важливими ресурсами для розвитку організації [87].

Дослідження нематеріальних активів знаходиться в полі зору як українських, так і зарубіжних вчених, серед яких: М.С. Абрютіна, В.З. Бурчевський, Е. Брукінг, О.Б. Бутнік-Сіверський, П. Друкера, Р. Каплана, Л.І. Курило, О.Г. Мендрула, К.В. Ізмайлова, М.Я. Коробова, Г.В. Савицька, Т. Стюарта, О.Г. Осипова, М.Г. Чумаченко та інші [157, 158, 131].

До основних законодавчих документів, які саме регулюють використання нематеріальних активів, необхідно віднести: Цивільний кодекс України, Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», Закон України «Про авторське право і суміжні права», Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств», Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері транспорту технологій», Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи», Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 «Нематеріальні активи» (IAS 38 «Intangible assests») [79, 80, 81, 82, 83, 84, 23, 85].

Таким чином, законодавство України свідчить про широкий спектр нормативних документів у сфері нематеріальних активів. Але, виходячи з існуючого становища сільськогосподарських підприємств та й країни в цілому, можна стверджувати, що законодавство України з питань використання нематеріальних активів до сьогодні ще не розробило дієвого механізму придбання та використання нематеріальних активів, їх комерціалізації.

На думку Брукінга Е. «Інтелектуальний капітал – це нематеріальні активи, без яких компанія тепер не може існувати та включає ринкові, людські, інфраструктурні активи й інтелектуальну власність» [88]. Автор підтверджує важливість нематеріальних активів, і підтверджує той факт, що на сучасному етапі розвитку жодна компанія не в змозі буде досягти бажаного успіху, не збільшувавши при цьому нематеріальні активи.

Д. Нортон та Р. Каплан розглядають нематеріальні активи як основне джерело створення вартості підприємства і поділяють їх на такі складові:

- людський капітал (вміння, талант, знання);
- інформаційний капітал (бази даних, інформаційні системи, мережі та технології);
- організаційний капітал (культура, лідерство, відповідний персонал, робота в команді, управління знаннями) [89].

Згідно до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», нематеріальні активи – це об'єкти інтелектуальної, в тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані у порядку, встановленому відповідним законодавством, об'єктом права власності платника податку [83].

Професор В.П. Баранчєєв зазначає, що інтелектуальний капітал являє собою піраміду нематеріальних активів, у якій активи розташовані за рівнями: спочатку творча складова – люди, потім системи, що підтримують творчість, за ними результати творчості, далі результати їх захисту, і, нарешті, результати задоволення споживачів, репутація організації. З позиції інноваційного та маркетингового розвитку до складу нематеріальних активів можна зарахувати: філософію управління компанією, її авторитет, культуру зв'язків із зовнішнім середовищем та усередині підприємства, а також інтелектуальні здібності її співробітників (рис. 1.3) [41].

Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» визначаються методологічні засади формування у бухгалтерському обліку інформації про нематеріальні активи та розкриття інформація про них у фінансовій звітності підприємств. Згідно з зазначеним положенням, нематеріальні активи – це немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований та утримується підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам [23]. А відповідно до положення П(С)БО 19 «немонетарні активи» - це всі активи, крім грошових

коштів, їх еквівалентів та дебіторської заборгованості у фіксованій (або визначеній) сумі грошей» [90].

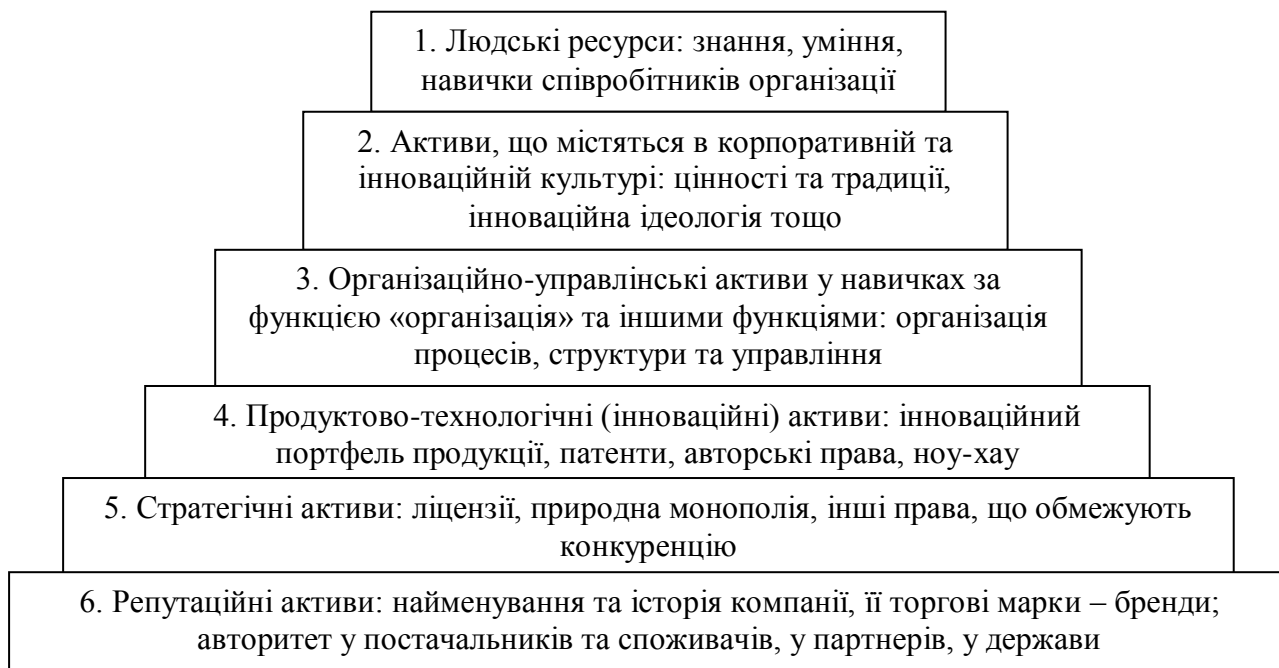

Рис. 1.3 Піраміда нематеріальних активів (інтелектуального капіталу), запропонована професором В.П. Баранчєєвим [41, с. 8].

Як видно з рис. 1.3., В.П. Баранчєєв ототожнює інтелектуальний капітал з нематеріальними активами. На нашу думку, це є не зовсім коректним, бо нематеріальні активи виступають лише складовою частиною інтелектуального капіталу. Але все більша кількість останніх праць зарубіжних вчених схиляються до ототожнення інтелектуального капіталу і нематеріальних активів.

Відповідно до міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 38 «Нематеріальні активи» (IAS 38 «Intangible assests»), нематеріальні активи – це немонетарний актив, який не має фізичної субстанції та може бути ідентифікований [85]. Під ідентифікацією активів розуміється визначення активів як відокремлюваних один від одного об’єктів бухгалтерського обліку. Іншими словами актив можна продати, обміняти, здати в оренду та передавати будь-яким іншим способом без втрати економічних вигід, які ним генеруються. Всі активи, що є на балансі, піддаються ідентифікації [91].

Аналіз існуючих поглядів на еволюцію сутності нематеріальних активів дозволив нам характеризувати їх як сукупність немонетарних активів та різноманітних прав на різні види власності, що є цінними для підприємства та володіння якими забезпечує йому отримання певної користі та отримання доходу (таблиця 1.2).

Таблиця 1.2

Генезис поняття «нематеріальні активи»

Нематеріальні активи	Джерело
<i>Об'єкти інтелектуальної, в тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані у порядку, встановленому відповідним законодавством, об'єктом права власності платника податку.</i>	Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій»
<i>Немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований та утримується підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам .</i>	П(С)БО 8 "Нематеріальні активи"
<i>Немонетарний актив, який не має фізичної субстанції та може бути ідентифікований.</i>	Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 «Нематеріальні активи»
<i>Немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований.</i>	Наказ «Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку» Міністерства фінансів України
<i>Актив, що відображають у балансі, якщо існує ймовірність отримання майбутніх економічних вигод, пов'язаних з його використанням, і його вартість може бути достовірно визначено.</i>	Електронна вільна бібліотека Wikipedia.
<i>Сукупність немонетарних активів та прав на різноманітні види власності що є цінними для підприємства та володіння якими забезпечує йому отримання певної користі та отримання доходу</i>	Узагальнене авторське визначення

До джерел інформації про наявність нематеріальних активів в сільськогосподарських підприємствах можна віднести наступну інформаційну базу (таблиця 1.3) [86]:

**Інформаційна база стосовно наявності нематеріальних активів в
сільськогосподарських підприємствах**

Група	Джерела інформації
Первинні документи	<ul style="list-style-type: none"> ▪ НА -1 «Акт введення в господарський оборот об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів»; ▪ НА -2 «Інвентарна картка обліку об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів»; ▪ НА – 3 «Акт вибуття (ліквідації) об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів»; ▪ НА – 4 «Інвентарний опис об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів»
Дані рахунків бухгалтерського обліку	12 «Нематеріальні активи» з аналітичними рахунками 121 «Права користування природними ресурсами», 122 «Права користування майном», 123 «Права на комерційні позначення», 124 «Права на об'єкти промислової власності», 125 «Авторське право та суміжні з ними права», 127 «Інші нематеріальні активи»
Облікові реєстри	Журнал 4, Відомість 4.3.
Фінансова звітність	Форма № 1 «Баланс», форма № 2 «Звіт про фінансові результати», форма № 3 «Звіт про власний капітал», форма № 4 «Звіт про рух грошових коштів», форма № 5 «Примітки до річної фінансової звітності»
Інші документи	Дані проведених інвентаризацій, договори, контракти, патенти, ліцензії, дані попередніх перевірок тощо.

З метою аналізу формування та використання нематеріальних активів в сільськогосподарських підприємствах Сумської області ми використовували дані рахунків бухгалтерського обліку (рахунок 12 «Нематеріальні активи»).

Особливу увагу в нашому дослідженні ми присвятили класифікації нематеріальних активів. Є багато різних типів і класів нематеріальних активів, але найчастіше у світовій практиці їх класифікують за шести основними категоріями [92]:

1. Нематеріальні активи, пов'язані з ринком. Активи, які в основному використовуються в маркетингу, при просуванні товарів і послуг. Це торговельні марки, фірмові імена, газетні заголовки, доменні імена тощо.

2. Нематеріальні активи, пов'язані із замовником. Утворюються в результаті взаємодії з партнерами. Наприклад, список замовників (клієнтів), невиконаних замовлень, клієнтська база і т.і.

3. Нематеріальні активи, пов'язані з мистецтвом. Авторські права на літературні, музичні добутки, картини, фотографії, відео- і аудіовізуальні матеріали.

4. Нематеріальні активи, пов'язані з договором (контрактом). Представляють вартість прав, що впливають із договору (контракту). Наприклад, франшиза, ліцензії, дозвіл на будівництво, право на радіомовлення.

5. Нематеріальні активи, пов'язані з технічними й прикладними науками інновацією й технічним прогресом. Наприклад, запатентовані технології й секрети виробництва («ноу-хау»).

6. Гудвіл. Його називають самим нематеріальним з нематеріальних активів через те, що він просто «удрукований» у підприємство (тобто є невідємним від підприємства). Гудвіл може бути проданий тільки разом з підприємством. Усі нематеріальні активи, які важко ідентифікувати або оцінити, відносять до гудвіла.

Вивчаючи різноманітні праці українських та зарубіжних авторів, ми звертаємо увагу на многогранну класифікацію нематеріальних активів, і приходимо до висновку, що єдиної класифікації досі не сформовано. Ми бачимо, що запропоновані різноманітні класифікації видових проявів нематеріальних активів мають своє право на існування і кожен автор використовує ту чи іншу класифікацію відповідно до мети свого дослідження.

Так, наведемо узагальнену класифікацію нематеріальних активів, запропоновану різноманітними зарубіжними вченими (таблиця 1.4) [93]:

Таблиця 1.4

Види нематеріальних активів

Тип класифікації	Види нематеріальних об'єктів	Автори, які запропонували або використовують класифікацію
По відношенню до компанії	<ul style="list-style-type: none"> • Зовнішні структурні (бренди, заказники, поставщики) • Внутрішні структурні програми, структура, управління) • Індивідуальні компетенції (освіта, досвід) 	К. Свейби (Sveiby, 1997)
По відношенню до людського фактору	<ul style="list-style-type: none"> • Структурні (бази даних, програмне забезпечення, патенти, торгові марки, організаційна структура) • Людські (знання, навички, інноваційність, здатність виконувати доручення) 	Л. Едвінсон, М. Мелоні (Edvinsson, Malone, 1997)
По відношенню до функціональних областей менеджменту	<ul style="list-style-type: none"> • Організаційні (інфраструктура, інформаційні системи, ноу-хау, інтелектуальні здібності) • Людські (знання, навички) • Риначні/Клієнтські (бренди, знаки обслуговування, ділова репутація, збутова сіть, відносини з поставщиками) 	Н. Бонтіс (Bontis, 2001) Г. Рус (Roos, 2005)
По відношенню до джерела активу	<ul style="list-style-type: none"> • Винаходи • Організаційна діяльність • Людські ресурси 	Б. Лев (Lev, 2001)
По елементам об'єктів	<ul style="list-style-type: none"> • Контрактні нематеріальні активи • Нематеріальні активи авторських прав • Клієнтські нематеріальні активи • Нематеріальні активи обробки даних • Гудвілл • Нематеріальні активи людського капіталу • Нематеріальні активи земельної ділянки • Нематеріальні активи маркетингу • Технологічні нематеріальні активи 	Р. Реул Р. Швайс (2005)

Джерело: [93].

Розглянемо основні види нематеріальних активів, за якими ведеться бухгалтерський облік.

Група прав користування природними ресурсами. До цієї групи прав відносять право на користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище тощо. Згідно до ст. 13 Конституції України [94]: «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією».

Права спеціального користування природними ресурсами (в промислових, наукових або культурних цілях) здійснюються на підставі спеціальних дозволів, що надаються органами державної влади або місцевого самоврядування. Дозволи мають особовий характер, тому користувач третім особам не може їх передавати. Будь-яке право спеціального користування природними ресурсами повинно засвідчуватися відповідним документом (дозволом, ліцензією, державним актом). Залежно від статусу конкретного об'єкта (місцевого чи загальнодержавного значення), дозвіл надають або органи місцевого самоврядування, або органи центральної влади. Спеціальні дозволи (ліцензії) на користування надрами надаються Державним комітетом України з геології і використання надр за погодженням з Міністерством охорони навколишнього природного середовища України. Ліцензуванню підлягає діяльність із користування ділянками надр з метою: - геологічного вивчення надр, у тому числі дослідно-промислової розробки корисних копалин загальнодержавного значення; - видобування корисних копалин; - будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, в тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод; - створення геологічних територій та об'єктів, які мають

важливе наукове, культурне, рекреаційно-оздоровче значення. Надра надаються у користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам лише за наявності у них спеціального дозволу (ліцензії) на користування ділянкою надр. Право на користування надрами засвідчується актом про надання гірничого відводу. Користування може бути постійним або тимчасовим [95].

Група прав користування майном. До цієї групи нематеріальних активів відносять право користування земельною ділянкою, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо. Право користування майном, яке є у державній або комунальній власності, набувається суб'єктами підприємництва, як правило, шляхом участі в конкурсних торгах (аукціонах), що влаштовуються державними і місцевими органами самоврядування. Переможець конкурсу (аукціону) зараховує на свій баланс новий нематеріальний актив за вартістю придбання таких прав. Право користування майном, що перебуває у власності інших суб'єктів підприємництва (як державних, так і приватних, акціонерних та ін.) або у власності фізичних осіб (в т. ч. громадян), набувається шляхом укладання відповідної угоди про передачу прав на певний термін. Контрактна вартість набутих таким чином прав, разом з витратами, які супроводжували таке придбання, вважатиметься їх первісною вартістю. Цей нематеріальний актив (права користування майном) списується з балансу після закінчення терміну дії прав, зазначеного в договорі з власником матеріального об'єкта, що передається таким чином у користування. У разі отримання майна у безстрокове користування цей нематеріальний актив повинен амортизуватись протягом 20 (не більше) років, після чого на балансі такий нематеріальний актив залишається з рівнозначною сумою зношення. Але оскільки права в такому разі продовжують діяти стільки, скільки діє підприємство, яке ними користується, то ні первісна вартість, ні сума зношення не списуються з балансу, якщо немає підстав вважати, що права припинили приносити економічні вигоди. У разі якщо договором з власником матеріального об'єкта прав в подальшому передбачалася передача їх третій особі з рук першого отримувача, то цей отримувач (підприємство) може

нараховувати амортизацію такого нематеріального активу не до нульової, а до ліквідаційної вартості [96].

Група прав на комерційні позначення. До цієї групи нематеріальних активів належать права на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційні найменування тощо. Ця група прав на сьогоднішній день є самою невизначеною серед інших об'єктів інтелектуальної власності, а також законодавче врегулювання розбіжностей щодо використання прав на комерційне позначення не є повністю можливим через відсутність закону даної сфери. Єдиний законодавчий документ який пов'язаний з визначеною групою прав є Цивільний Кодекс України, а саме глава 43 «Право інтелектуальної власності на комерційне найменування» та глава 44 «Право інтелектуальної власності на торговельну марку».

Згідно зі ст. 489 ЦКУ право інтелектуальної власності на комерційне найменування є чинним з моменту першого використання цього найменування та охороняється без обов'язкового подання заявки на нього чи його реєстрації і незалежно від того, є чи не є комерційне найменування частиною торговельної марки. Торговельною маркою може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів. Набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується свідоцтвом. Умови та порядок видачі свідоцтва встановлюються законом. Набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується свідоцтвом. Умови та порядок видачі свідоцтва встановлюються законом [97].

Незавершені капітальні інвестиції в нематеріальні активи. Згідно з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи», незавершені капітальні інвестиції в нематеріальні активи – це капітальні

інвестиції у придбання, створення і модернізацію нематеріальних активів, використання яких за призначенням на дату балансу не відбулося [23].

Група прав на об'єкти промислової власності. До цієї групи нематеріальних активів належать право на винахід, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, компонування інтегральних мікросхем, комерційні таємниці, у тому числі ноу-хау, захист від недобросовісної конкуренції тощо.

Винахід – це нове і технічне рішення, яке володіє істотними відмінностями, задачі в будь-якій області народного господарства, соціально-культурного будівництва або оборони, що дає позитивний ефект. Право на винахід засвідчується авторським посвідченням або патентом; у широкому смислі слова – нове технічне рішення завдання що удосконалює існуючий рівень техніки. У вузькому смислі – винахід технічне рішення, що визнане як винахід державою та охороняється нею відповідно до діючого у кожній країні законодавства; нове технічне вирішення завдання, що має істотні відмінності у технічному вирішенні у будь-якій області народного господарства, соціально-культурного будівництва або оборони, що дає позитивний ефект [64].

Згідно Закону України «Про охорону прав на промислові зразки», промисловий зразок – це результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання [65].

Згідно зі ст.1 Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі», корисна модель (винахід) - це результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології. Законодавство України про охорону прав на винаходи (корисні моделі) базується на Конституції України і складається із вищезазначеного закону, законів України "Про власність", "Про державну таємницю" та інших нормативно-правових актів [80].

Проблемним та неоднозначним є питання включення до складу нематеріальних активів виключних прав на ноу-хау, відкриття та раціоналізаторські роботи. Ноу-хау — це незапатентована корисна інформація, що не є загальновідомою і легко доступною, і являє собою досвід або одержана

в результаті спеціальних досліджень або випробовувань. Власник ноу-хау має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умови, що: 1) ця інформація має дійсну або потенційну комерційну цінність через невідомість її третім особам; 2) до неї немає вільного доступу на законній підставі; 3) володар інформації приймає належні заходи до охорони її конфіденційності. При цьому термін охорони ноу-хау обмежується лише часом дії названих умов. Специфічною особливістю права ноу-хау є те, що воно засноване на фактичній монополії певної особи на деяку сукупність знань і тому будь-яка особа, яка правомірно отримала ці знання або виробила їх самостійно, незалежно від власника ноу-хау, має повне право на їх використання. Звідси деякі автори роблять висновок про те, що у власника ноу-хау відсутнє виняткове право на інформацію. Противники такої думки обґрунтовують наявність виняткового права на ноу-хау можливістю захисту стану невідомого його вмісту від посягання будь-яких третіх осіб [66]. Таким чином, виходячи з вищенаведеного, ми вважаємо, що буде доцільним включати ноу-хау до складу нематеріальних активів як нетрадиційного їх виду.

Авторське право та суміжні з ним права. До цієї групи нематеріальних активів відносять право на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми, програми для електронно-обчислювальних машин, компіляції даних (баз даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення тощо.

Законодавство України про авторське право і суміжні права базується на Конституції України і складається з відповідних норм Цивільного кодексу України, цього Закону, законів України "Про власність", "Про кінематографію", "Про телебачення і радіомовлення", "Про видавничу справу", "Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм" та інших законів України, що охороняють особисті немайнові права та майнові права суб'єктів авторського права і суміжних прав. Об'єктами авторського права є твори у галузі науки, літератури і мистецтва, а саме: літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого

характеру (книги, брошури, статті тощо); виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори; комп'ютерні програми; бази даних; музичні твори з текстом і без тексту; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки; аудіовізуальні твори; твори образотворчого мистецтва; твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва; фотографічні твори, у тому числі твори, виконані способами, подібними до фотографії; твори ужиткового мистецтва, у тому числі твори декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, ливарства, з художнього скла, ювелірні вироби тощо; ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються географії, геології, топографії, техніки, архітектури та інших сфер діяльності; сценічні обробки творів; похідні твори; збірники творів, збірники обробок фольклору, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за доббором, координацією або упорядкуванням змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові частини; тексти перекладів для дублювання, озвучення, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів; інші твори [81].

Інші нематеріальні активи. До цієї групи відносяться право на впровадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо.

Складним та дискусійним питанням є включення такого поняття як «гудвіл» до складу нематеріальних активів. Згідно до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» [60], гудвіл – це нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між балансовою вартістю активів підприємства та його звичайною вартістю як цілісного майнового комплексу, що виникає внаслідок використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів (робіт, послуг), нових технологій тощо.

Гудвіл можна визначити як частину нематеріальних активів, складових сукупність всіх невідчутних атрибутів підприємства. Найважливішими компонентами гудвілу є: ринкова перспективність бізнесу; "добре ім'я" підприємства, його престиж, репутабельність; місцезнаходження

підприємства; номенклатура і якість вироблюваної продукції. Іншими словами, гудвіл можна розглядати як невідчутні додаткові вигоди, зумовлені якістю ведення бізнесу, що дають змогу підприємству мати конкурентні переваги в галузі і генерувати додаткові витрати. Гудвіл народжується в процесі функціонування підприємства і про його наявність або відсутність можна судити лише з практики роботи підприємства. Він виявляється у момент купівлі-продажу і, відповідно, характеризує перевищення вартості підприємства, яку набуто, над балансовою оцінкою його власного і позикового капіталу. Гудвіл безпосередньо пов'язаний із справжньою і майбутньою діяльністю підприємства. У той же час, вартість нематеріальних активів підприємства не зводиться до гудвілу. Вона включає також вартість патентів, ліцензій, промислових і авторських прав, що належать підприємству, включаючи права на корисні зразки і ноу-хау, програмний продукт і тому подібне [67].

Заслуговують на увагу доступні приклади для розуміння поняття «гудвіл», наведені в українському бухгалтерському тижневику Дебет-Кредит [98]: «Купуючи діючу крамницю, розташовану в центрі міста (що гарантує новому власникові більший потік покупців порівняно з іншими торговими точками), покупець мусить заплатити ціну, яка перевищує балансову вартість чистих активів виставленого на продаж підприємства, тому що очікує в майбутньому отримати певні економічні вигоди. Купуючи діюче підприємство з багаторічними діловими зв'язками, широко розрекламованою діяльністю або стабільними ринками збуту (що дає змогу новому власникові тривалий час не турбуватися про рекламу і налагодження нових зв'язків), покупець також готовий заплатити відповідну ціну за придбання вигоди. Вигідною покупкою можна також вважати навіть не розрекламовану, і не дуже зручно розташовану фірму, якщо вона має штат, укомплектований високопрофесійними, висококваліфікованими фахівцями. За такі переваги із задоволенням платять. І це теж гудвіл».

Сьогодні сільськогосподарські підприємства повинні вміло та швидкими темпами пристосовуватись до інтеграційних процесів. Оскільки ринкові відносини розвиваються швидкими темпами, то конкурентоздатність сільськогосподарських підприємств не можливо забезпечити тільки за рахунок матеріальних і фінансових складових. Тобто, зараз і до новачків бізнесу не є секретом, що досягти максимальних успіхів в діяльності можливо лише за рахунок поєднання матеріальної складової з нематеріальною. Але необхідно враховувати певні недоліки щодо формування та використання нематеріальних активів на сільськогосподарських підприємствах. Нематеріальні активи здатні приносити дохід тільки в тому випадку, якщо вони спрямовані на інтенсифікацію використання інших ресурсів, а також якщо вони правильно оцінені. Просте утримання на балансі підприємства даного виду активу приносить лише витрати. Щоб такого не відбувалося, необхідний повний аналіз бізнесу, визнання реальної ринкової вартості наявних нематеріальних активів з метою продажу або ж передачі в оренду.

На нашу думку, до цього часу, як в теорії, так і в практиці ведення сільськогосподарського виробництва значна кількість різновидів нематеріальних активів залишається поза увагою вищого керівництва аграрних підприємств. Виявлено, що інколи за умов наявності та практичного використання нематеріальних активів в сільськогосподарських підприємствах, спостерігалось неврахування їх в складі ресурсного потенціалу, тобто, не відображалися в балансі, що відбувається частково з причини відсутності єдиних загальноприйнятих методичних підходів комерціалізації результатів інтелектуальної власності та їх оцінки і відображення в балансі підприємства, а також через неусвідомлення важливості ролі нематеріальних активів як чинника ефективного використання інших складових ресурсного потенціалу.

Нами було систематизовано різновиди нематеріальних активів як складового елемента потенціалу за різними критеріями: за участю у виробничому процесі та за рівнем відображення їх в балансі підприємств (рис.1.4).

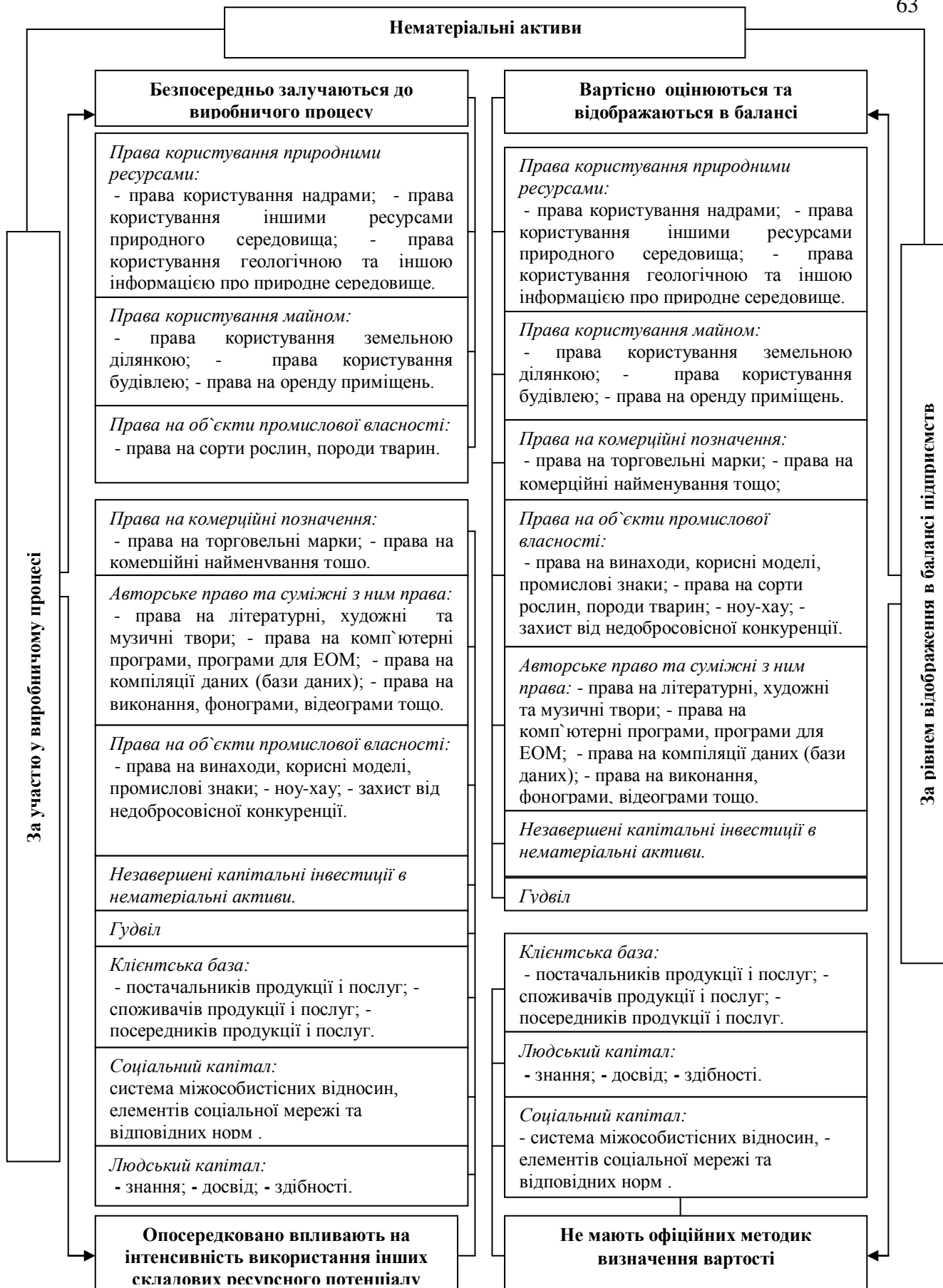

Рис. 1.4 Систематизація різновидів нематеріальних активів в складі ресурсного потенціалу підприємств

Отже, формування окремих різновидів нематеріальних активів в складі активів підприємств, а також володіння ними безперечно сприяє ефективній результативності діяльності сільськогосподарських підприємств (наприклад, клієнтська база, людський та соціальний капітал); формує впевненість для реалізації довгострокових перспектив, підвищує вартість підприємства та його інвестиційну привабливість (наприклад, право користування земельною ділянкою тощо).

Висновки до розділу 1

1. Важливим методологічним питанням досліджуваної проблеми є визначення структури ресурсного потенціалу, яка відображає наявність ресурсів, що входять в його склад. Сьогодні в час розвитку інформаційної економіки, економіки знань, нематеріальні активи повинні відігравати одну із головних ролей при формуванні ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Генезис поняття «нематеріальні активи» дозволив сформуванати узагальнююче авторське визначення, і під нематеріальними активами розуміємо немонетарні активи, що є цінностями для підприємства, а також різноманітні права на види власності, володіння якими забезпечує підприємству певну користь та отримання доходу.

2. Сукупний ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств являє собою суму економічних оцінок земельних, трудових, матеріально-технічних ресурсів і нематеріальних активів, і представляється в якості показника ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств.

3. Для забезпечення найбільш повного та ефективного використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств недостатньо лише теоретичного уявлення про сутність та склад елементів потенціалу. Необхідна його кількісна оцінка. В нашому дослідженні ми пропонуємо оцінювати ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств, застосувавши методичний підхід, що ґрунтується на використанні грошової оцінки, оскільки

даний підхід виступає найбільш наглядним, доступним, зручним при застосуванні в господарській діяльності. Крім того, визначення ресурсного потенціалу через один із видів умовної продукції є кроком назад до натуральної форми товарообміну, а сьогодні у час ринкової економіки гроші виступають майже єдиною формою обміну.

4. Оцінку ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств потрібно починати з дослідження природно-економічних умов його функціонування. Для цього необхідна повна інформація про кліматичні умови (температурний режим, волого забезпечення та ін.). Потрібно вивчити дані про якісний склад ґрунтового покриву, визначити структуру посівних площ (ріллі, сіножаті, пасовища тощо).

5. Оцінку ефективності трудових ресурсів починають з вивчення даних про кількісний склад працівників, уточнивши розподіл населення за економічною активністю, за віковими групами. Про ступінь та ефективність використання трудових ресурсів в сільськогосподарських підприємствах свідчать аналіз таких показників як продуктивність праці за виробітком, за трудомісткістю, фондоозброєність, фондівіддача, частка приросту продуктивності праці.

6. Ефективність використання матеріально-технічних ресурсів описується низкою показників, таких як фондівіддача основних засобів, фондомісткість основних засобів, фондоозброєність основних засобів, рентабельність основних засобів, коефіцієнт оборотності, коефіцієнт завантаженості, період обороту, рентабельність оборотних фондів.

7. Найефективнішим економічний аналіз використання нематеріальних активів буде лише у тому випадку, якщо він здійснюється на основі достовірних даних про всі нематеріальні об'єкти, що використовує у своїй діяльності підприємство. Важливим є відображення нематеріальних активів у повному обсязі. А сьогодні з цим виникає чимало проблем. По-перше, недосконалість законодавчої бази щодо регулювання обліку нематеріальних активів призводить до того, що не всі об'єкти, які мають бути віднесені до

нематеріальних, відображаються у їх складі. По-друге, проблематичним є оцінка нематеріальних активів. Ефективність використання нематеріальних активів в нашому дослідженні описували такими показниками як дохідність нематеріальних активів, коефіцієнт оборотності нематеріальних активів, рентабельність продаж.

8. Систематизовано різновиди нематеріальних активів як складового елементу ресурсного потенціалу: за участю у виробничому процесі на такі, що безпосередньо залучаються до виробничого процесу, та такі, що опосередковано впливають на інтенсивність використання інших складових ресурсного потенціалу; за рівнем відображення в балансі підприємства – на ті, що нормативно оцінені та внесені в баланс підприємства, та такі, що через відсутність офіційних методик визначення їх вартісної оцінки не відображаються в балансі підприємства.

Основні результати розділу опубліковано у працях автора [132,133,139,140,141,144].

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ВЕЛИЧИНИ ТА СКЛАДУ ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

2.1. Економічна оцінка розвитку сільськогосподарського виробництва в Сумській області

Сумська область розташована в північно-східній частині України. За площею (23,8 тис.км², що становить 3,9% від території держави) займає 16 місце в Україні. З півночі на південь область простягнулась на 200 км, із заходу на схід – на 170 км. Сусідами її на півдні і південному сході є Полтавська і Харківська, на заході – Чернігівська області. На півночі і сході протягом 498 км її межі збігаються з українсько-російським державним кордоном, де область межує з Брянською, Курською і Белгородською областями Росії.

Більша частина території області знаходиться в межах Придніпровської низовини, крайня північна частина – у межах Поліської низовини, на сході і північному сході – відроги Середньо-Руської височини.

Область розташована в межах трьох природно-кліматичних зон. Господарства зони Полісся мають сприятливі умови для розвитку інтенсивного м'ясного і м'ясо-молочного скотарства, льонарства і картоплярства. Тобто, сільськогосподарські підприємства Середино-Будського, Шостинського, Ямпільського районів мають реальну можливість стати великими товаровиробниками яловичини, волокна, льону і коноплі, а також картоплі.

Перехідна зона, в якій розташовані господарства Глухівського, Кролевецького та Путивльського районів, має сприятливі умови для м'ясного, м'ясо-молочного скотарства, м'ясного і беконного свинарства, цукробурякового виробництва, льонарства, коноплярства і картоплярства. Лісостепова зона представлена рештою районів області, має сприятливі умови для високоінтенсивного розвитку зернового, цукробурякового виробництва, розширення м'ясного, м'ясо-молочного і молочного скотарства, м'ясного і беконного свинарства. Ґрунтовий покрив Поліської зони характеризується

дерново-слабо і середньопідзолистими ґрунтами, а Лісостепової – переважно чорноземами глибокими, малогумусними вилуженими суглинковими [34].

За даними Сумського обласного центру з гідрометеорології клімат області – помірно-континентальний. Середньомісячна температура липня склала $+19,9^{\circ}$ за Цельсієм, січня – $5,0^{\circ}$ за Цельсієм, середньорічна кількість опадів становить 614 мм.

Надра краю багаті на різноманітні корисні копалини. Серед них найбільш важливе значення має паливно-енергетична сировина: нафта, природний газ, торф, буре вугілля, а також неметалеві корисні копалини: фосфорити, кам'яна і калійна сіль, сірка, кварцити, крейда, гіпс, вапняк, мергель, будівельні піски і камінь.

Територія області поділена на 18 районів, 7 міст обласного підпорядкування, 2 внутрішньоміських райони м. Суми, 384 сільські ради.

Рис. 2.1 Адміністративно-територіальний поділ Сумської області

У 15 містах, 20 селищах міського типу і 1467 селах, станом на 1 січня 2009 р. проживало 1184,0 тис. осіб, або 2,6 % від загальної кількості населення України. На кожний квадратний кілометр території припадає 50 осіб (в Україні

– 76). За кількістю населення область посідає 19 місце серед регіонів України [35].

Природно-кліматичні умови Сумської області сприятливо впливають на сільськогосподарське виробництво, бо саме кількість підприємств в сфері АПК свідчить про це. Але, не зважаючи на такі умови, кількість сільськогосподарських підприємств щороку зменшується (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка кількості наявних сільськогосподарських підприємств в Сумській області

Район	Роки						2009 р.у % до 2004 р.
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Білопільський	25	26	20	21	18	16	64,0
Буринський	19	17	12	11	11	11	57,9
Великописарівський	21	15	13	11	15	18	85,7
Глухівський	23	24	21	18	18	18	78,3
Конотопський	54	52	50	47	32	35	64,8
Краснопільський	24	22	20	16	19	22	91,7
Кролевецький	17	18	16	12	16	20	117,6
Лебединський	26	20	21	20	22	19	73,1
Липоводолинський	25	20	20	14	16	16	64,0
Недригайлівський	25	24	15	12	10	11	44,0
Охтирський	28	24	22	25	23	23	82,1
Путівльський	15	14	18	12	13	14	93,3
Роменський	49	39	36	24	24	21	42,9
Середино-Будський	20	19	19	16	17	18	90,0
Сумський	38	33	28	33	39	39	102,6
Тростянецький	16	14	9	14	12	11	68,8
Шостинський	22	19	18	17	17	17	77,3
Ямпільський	13	13	13	9	7	9	69,2
По області	460	413	371	332	329	338	73,5

Аналізуючи дані таблиці 2.1, можна прослідкувати стійку тенденцію до зменшення кількості сільськогосподарських підприємств в період з 2004 р. по 2009 р. Найбільш суттєвим є зменшення в Недригайлівському та Роменському районах – більше ніж на 50%. Взагалі по Сумській області кількість

сільськогосподарських підприємств зменшилась на 26,5%. Таке зменшення відбувається за рахунок злиття і поглинання одних підприємств іншими.

Нинішній незадовільний, а в багатьох аспектах і катастрофічний стан ресурсного потенціалу агропромислового виробництва зумовлений цілим рядом чинників. Одні з них носять довготривалий характер, інші – почали діяти вже в роки незалежності та проведення в Україні аграрної і земельної реформ, здійснення ринкових трансформацій у суспільстві. За роки незалежності і ринкових трансформацій негативні тенденції в розвитку вітчизняного АПК та його ресурсозабезпечення посилювались і поглиблювались. Вони зумовили значне порушення збалансованості його відтворювальної структури. Основна частина трудових ресурсів і капіталу нині сконцентрована саме в аграрній сфері, що свідчить про переважно аграрну спрямованість структури АПК України.

За думкою академіка УААН В.М. Трегобчука, більшою мірою загострили ситуацію з ресурсозабезпеченням, відтворенням та оновленням ресурсного потенціалу АПК України наступні чинники:

- непослідовність і недостатньо науково обґрунтоване здійснення аграрної та земельної реформ, нерідко формальне проведення перетворень у сфері земельних і майнових відносин у сільському господарстві та приватизації несільськогосподарських підприємств АПК;
- істотні недоліки у формуванні ефективних і конкурентоспроможних організаційно-виробничих структур на засадах приватної власності на землю та майно, відсутність цивілізованого земельного ринку та його інфраструктури;
- майже повне затухання інвестиційної й інноваційної діяльності у вітчизняному АПК, величезне зменшення обсягів надходження матеріально-технічних та енергетичних ресурсів, насамперед, тракторів і сільськогосподарської техніки, сучасних технологій аграрним товаровиробникам, практично повне припинення будівництва виробничих і невиробничих об'єктів на селі;

- серйозні недоліки в макроекономічній, зокрема у фінансово-кредитній, ціновій, податковій, митній, інвестиційній, науково-технічній та екологічній політиці щодо розвитку вітчизняного агропромислового виробництва на ринкових засадах;
- відсутність належних обліку та контролю з боку державних управлінських структур і трудових колективів новостворених аграрних та агропромислових формувань за раціональним й ефективним використанням наявних виробничих ресурсів, виробництвом і реалізацією сільськогосподарської та продовольчої продукції, що призводить до їх розбазарювання й розкрадання, величезних втрат тощо;
- нарешті, відсутність чіткої довгострокової політики щодо форм і методів державного управління АПК та ефективної підтримки аграрних й агропромислових товаровиробників за рахунок централізованого пільгового кредитування, субсидування та інвестування їх діяльності, в т.ч. експортно-спрямованої [11, с. 18].

Ми погоджуємося з думкою академіка, бо саме ці та інші причини вплинули на значне погіршення стану агропромислового комплексу і, зокрема, на падіння обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Однією з головної основою розвитку ресурсного потенціалу, а також сільського господарства взагалі, є раціональне використання земельних ресурсів. У сільському господарстві земля виступає головним засобом виробництва і важливим чинником його розвитку. Земельні ресурси є матеріальною основою сільськогосподарського виробництва, базою для органічного поєднання інших ресурсів у виробничому процесі. Тому важливою складовою ресурсного потенціалу сільського господарства є земельні ресурси, що представлені площею сільськогосподарських угідь [101, с. 42].

Україна займає шосте місце у світі за кількістю сільськогосподарських угідь на одного жителя. Однак цей показник дуже коливається. Найбільш забезпеченими є населення Чернігівської, Херсонської, Миколаївської, Сумської, Вінницької, Хмельницької та інших областей. Однак, аналізуючи

динаміку забезпеченості населення сільськогосподарськими угіддями, необхідно відзначити, що в Україні склалася дуже чітка тенденція зменшення їх площі на одного жителя [10, с. 138].

Як вже зазначалося, основним засобом виробництва в сільському господарстві виступає земля, тому для початку необхідно розглянути і проаналізувати зміни складу земельного фонду і використання сільськогосподарських угідь.

Поглиблений емпіричний аналіз формування розвитку та використання ресурсного потенціалу дозволило нам обрати шість сільськогосподарських підприємств Сумської області, в яких за досліджуемий період на балансі відображаються нематеріальні активи, а саме ТОВ «Бочечківське», ТОВ «Вітчизна», АПК «Конотоп», ЗАТ «Міжрайагропостач», ПрАТ АФ «Мрія» - Конотопського району і ТОВ АФ «Хоружівка» - Недригайлівського району.

Зміни в землекористуванні і господарському землеустрої підприємств можна прослідити в динаміці за 2002-2009 рр. по таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Динаміка землекористування сільськогосподарських підприємств
Сумської області, га**

№	Показники	Роки						2004р. у % до 2009р.
		2004	2005	2006	2007	2008	2009	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	<i>ТОВ "Бочечківське"</i>							
	усього с.-г.угідь	4043	3856	3905	3910	3910	3909	96,7
	у т.ч. рілля	2556	2538	2594	2594	2594	2593	101,4
2.	<i>ТОВ "Вітчизна"</i>							
	усього с.-г.угідь	2215	3228	3429	7017	7202	7163	323,4
	у т.ч. рілля	2215	3228	3429	6994	7179	7141	322,4
3.	<i>АПК "Конотоп"</i>							
	усього с.-г.угідь	2194	3236	4999	5480	5486	5643	257,2
	у т.ч. рілля	2100	3236	4792	5283	5486	5197	247,5
4.	<i>ЗАТ "Міжрайагропостач"</i>							
	усього с.-г.угідь	3845	3845	3593	2332	2215	2222	57,8
	у т.ч. рілля	3845	3845	3429	2332	2215	2222	57,8
5.	<i>ПрАТ АФ "Мрія"</i>							

Продовження табл. 2.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
	усього с.-г.угідь	2114	2114	2109	2074	2098	2024	95,7
	у т.ч. рілля	1887	1887	1883	1848	1872	1804	95,6
<i>ТОВ АФ "Хоружівка"</i>								
б.	усього с.-г.угідь	5704,7	7877,6	8995	11012	10976	10976	192,4
	у т.ч. рілля	5196,1	7368,9	8766	10784	10749	10749	206,9
<i>Всього с.-г. підприємства Сумської області:</i>								
	усього с.-г.угідь	758764	697279	599188	617848	599857	706696,8	93,1
	у т.ч. рілля	695388	617147	533674	563194	548501,4	650766,7	93,6
<i>Припадає на 1 сільськогосподарське підприємство</i>								
	с.-г. угідь	1649,5	1688,3	1615,1	1861,0	1823,3	2090,8	126,8

Дані таблиці 2.1, можна зробити висновки, що за період 2004 – 2009рр. площа сільськогосподарських угідь досліджуваних підприємств Сумської області зменшилась на 6,9%. В той же час площа ріллі скоротилася на 6,4%. Серед підприємств, обраних для дослідження, найбільша площа під сільськогосподарськими угіддями за остання шість років у ТОВ АФ «Хоружівка», яка в свою чергу збільшилась на 92,4%. Найменшу площу під сільськогосподарськими угіддями займає ЗАТ «Міжрайагропостач», яка за досліджуемий період зменшилась на 42,2%. Необхідно звернути увагу, що найбільші зміни щодо збільшення площі сільськогосподарських угідь відбулися в ТОВ «Вітчизна», де цей показник збільшився більш ніж в два рази, що становить на 223,4%.

Таким чином, наведена структура сільськогосподарських угідь досліджуваних підприємств Сумської області свідчить про середній рівень інтенсивності використання землі як головного засобу виробництва.

Щоб проаналізувати ефективність використання земель в сільському господарстві в цілому по Сумській області розглянемо валові збори основних культур сільськогосподарських підприємств.

Таблиця 2.3

Динаміка валових зборів основних культур сільськогосподарських підприємств Сумської області, тис.ц

Назва с.-г. культури	Роки						2009р. у % до 2004р.
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Зернові та зернобобові	9225,9	7673,1	57778,8	6924,7	12462,1	11554,6	125,2
Соняшник	110,1	214,8	247	415,4	791,9	833,9	757,4
Цукрові буряки	5936,5	4387,1	6050,4	2917,5	1454,1	634,0	10,7
Картопля	50,1	26,8	23,6	34,3	30,8	40,0	79,8
Овочі відкритого ґрунту	24,4	10	15,1	5,8	15,9	5,3	21,7

Дані, наведені в таблиці 2.3, свідчать про те, що в останні роки на сільськогосподарських підприємствах Сумської області відбулося деякі зміни стосовно виробництва основних сільськогосподарських культур в цілому. Так, спостерігається збільшення валового збору соняшника більш ніж в 6 разів, а також збільшення обсягів зернових та зернобобових – на 25,2%. Всі інші наведені культури мають тенденцію до зменшення валових зборів протягом останніх років.

Так, найбільше скоротились обсяги зборів овочів відкритого ґрунту та картоплі – на 78,3% і 20,2% відповідно. Це скорочення перш за все пов'язано зі зменшенням посівних площ, але, безумовно, господарства повинні працювати над удосконаленням технологій посіву та вирощування сільськогосподарських культур.

Розглянемо основні економічні показники, що характеризують економічну ефективність використання земельних ресурсів підприємствами Сумської області (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4

Динаміка основних економічних показників сільськогосподарських підприємств Сумської області

Показники	Роки						2009р. у % до 2004р.
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
<u>Валова продукція</u> на 100га с.-г. угідь, тис.грн.	150,4	150,2	170,2	179,3	252,2	193,3	128,5
<u>Товарна продукція</u> на 100га с.-г. угідь, тис.грн.	104,0	119,9	84,9	158,3	217,7	235,5	226,4
<u>Валовий прибуток</u> на 100га с.-г. угідь, тис.грн.	12,0	15,2	12,3	34,5	33,9	71,2	593,3
<u>Чистий прибуток</u> на 100га с.-г. угідь, тис.грн.	9,4	11,1	100,1	35,2	30,6	30,1	320,2
Рівень сукупної рентабельності, %	10,3	11,2	7,6	28,1	19,1	16,7	162,1

За досліджуєми́й період на сільськогосподарських підприємствах Сумської області відбулися деякі зміни. Так, в 2009р. з розрахунку на 100га сільськогосподарських угідь валової продукції отримано 193,3тис.грн., що на 28,5 % більше, ніж в 2004 році. Суттєві зміни спостерігаються і по іншим показникам. Так, товарна продукція з розрахунку на 100га с.-г. угідь збільшилась на 126,4%, що забезпечило збільшення валового і чистого прибутку, а це, в свою чергу, не могло не відобразитися на сукупному рівні рентабельності, який збільшився за останні шість років на 6,4 в.п.

Для порівняння розглянемо також основні економічні показники, що характеризують економічну ефективність використання земельних ресурсів по визначених вище підприємствах, саме тих, що мають на балансі нематеріальні активи (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка основних економічних показників сільськогосподарських підприємств

Назва підприємств	Валова продукція на 100 га с.г. угідь, тис.грн		Товарна продукція на 100 га с.г. угідь, тис.грн		Валовий прибуток на 100 га с.г. угідь, тис.грн		Чистий прибуток на 100 га с.г. угідь, тис.грн		Рівень сукупної рентабельності, %	
	2004р	2009р	2004р	2009р	2004р	2009р	2004р	2009р	2004р	2009р
ТОВ "Бочечкі вське"	100,9	134,3	89,8	371,0	0,5	збиток	0	збиток	0	-
ТОВ "Вітчизна"	301,9	242,8	197,5	470,7	140,3	196,1	73,8	153,1	48,4	46,0
АПК "Конотоп"	204,0	60,4	144,8	155,8	23,9	збиток	12	збиток	8,4	-
ЗАТ "Міжрай агропостач"	102,9	78,0	78,3	151,9	13,4	24,0	10,9	17,4	19,9	12,3
ПрАТ АФ "Мрія"	137,4	231,2	129,3	326,1	30,3	44,1	10,7	43,3	8,1	17,4
ТОВ АФ "Хоружівка"	149,1	127,3	141,9	190,7	19,6	22,7	14,5	3,3	12,1	2,0

Аналізуючи основні економічні показники таблиці 2.5, слід зазначити, що в ТОВ «Вітчизна» валової продукції з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь отримано найбільше в порівнянні з іншими підприємствами, що складає за 2009 р. 242,8 тис.грн. В свою чергу найнижчий показник найменша валової продукції з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь спостерігається в АПК «Конотоп», що становить в 2009 р. 60,4 тис.грн. Аналізуючи показники товарної продукції в досліджуємих підприємствах, зазначимо найкращий показник в ТОВ «Вітчизна», а найгірший відповідно в ЗАТ «Міжрайагропостач». Відразу хотілося б відмітити, що саме ТОВ «Вітчизна» має найбільшу частку нематеріальних активів в структурі ресурсного потенціалу. Суттєві відмінності спостерігаються і по показникам виходу валового і чистого прибутку з розрахунку на одиницю площі. В ТОВ

«Вітчизна» валового доходу отримано 196,1 тис.грн, що більше на 55,8 тис.грн, ніж в 2004 р. В ТОВ «Бочечківське» та в АПК «Конотоп» за 2009р. спостерігається збиток.

В ЗАТ «Міжрайагропостач», АФ «Мрія», ТОВ АФ «Хоружівка» валовий прибуток в 2009р. має позитивні зрушення - він збільшився в порівнянні з 2004р. Найвищі показники чистого прибутку за досліджуємий період досягнуто в ТОВ «Вітчизна», він дорівнює в 2009р. 153,1 тис.грн. Хотілось відмітити, що в деяких підприємствах взагалі спостерігається збиток, так в ТОВ «Бочечківське» за 2004 р. і в АПК «Конотоп» за 2008 р. цей показник дорівнював 0, а в 2009р. є збитковим. Найбільший рівень сукупної рентабельності в 2004 і 2009рр. спостерігається в ТОВ «Вітчизна», а ТОВ «Бочечківське» і АПК «Конотоп» взагалі є збитковими.

Для більш повного уявлення про результати господарювання та ефективність використання окремих елементів ресурсного потенціалу досліджуваними сільськогосподарськими підприємствами Сумської області, проведемо аналіз майна та показників фінансового стану.

Аналіз майна сільськогосподарських підприємств має важливе значення, оскільки від його величини та структури залежать обсяги діяльності, соціально-економічний розвиток господарюючого суб'єкта, рівень платоспроможності, ліквідності та фінансової сталості.

Аналіз динаміки майна досліджуваних підприємств Сумської області представлено в таблиці (додаток Є).

Розрахунки свідчать, що найбільше за розміром серед досліджуваних підприємств є ТОВ «Вітчизна» - загальна вартість майна якого складає на кінець 2009 року 53851тис.грн та ТОВ АФ «Хоружівка» - вартість майна складає 30870тис.грн на кінець 2009 р. Найменше за розміром майна виступає ЗАТ «Міжрайагропостач»- загальна вартість якого складає 4763тис.грн. За останні шість років вартість майна в досліджуваних підприємствах, крім ЗАТ «Міжрайагропостач», збільшилась. В ЗАТ «Міжрайагропостач» зменшення вартості усіх активів відбулося за рахунок зменшення необоротних активів.

На кінець періоду, який досліджується, в ТОВ «Бочечківське», ТОВ «Вітчизна», ЗАТ «Міжрайагропостач» переважають оборотні активи, а в інших підприємствах найбільшу вартість займають необоротні активи. Що стосується нематеріальних активів, то як свідчать дані таблиці, їх вартість за останні шість років по кожному підприємстві збільшилась, і найбільше їх має на балансі ТОВ АФ «Хоружівка» та АФ «Мрія» (в цих підприємствах і переважають необоротні активи в балансі).

У структурі оборотних активів зміни відбулися переважно за рахунок зміни суми поточної дебіторської заборгованості. Так, майже по всім досліджуваним підприємствам, крім АФ «Мрія», частка коштів у розрахунках збільшилась. А це, в свою чергу, свідчить про погіршення роботи бухгалтерської, фінансової, юридичної служб підприємств і призводить до зменшення наявних грошових активів, спрямованих на погашення поточних зобов'язань за розрахунками, скорочення обсягів господарської діяльності. В той же час спостерігається зростання вартості виробничих запасів у ТОВ «Бочечківське», АПК «Конотоп», АФ «Мрія», ТОВ АФ «Хоружівка».

Для об'єктивної оцінки фінансового стану підприємств важливе значення є розрахунок показників ліквідності та рентабельності, що характеризують ефективність використання фінансових ресурсів. За рахунок показників ліквідності можна оцінити рівень платоспроможності підприємств на певний момент часу або у випадках виникнення будь-яких надзвичайних ситуацій. З цією метою застосовують систему коефіцієнтів ліквідності, які розрізняються між собою розміром ліквідних активів, а також розглядаються як джерело покриття зобов'язань. Розрахунок показників рентабельності дає змогу охарактеризувати ефективність роботи підприємств в цілому. Вони більш ширше, ніж, наприклад, прибуток, охарактеризують кінцеві результати діяльності, оскільки їх величина показує співвідношення досягнутого ефекту з наявними або використаними ресурсами. Аналіз показників платоспроможності та рентабельності окремих сільськогосподарських підприємств наведено в таблиці (додаток Ж).

Загальну оцінку платоспроможності підприємства формує коефіцієнт загальної ліквідності. Оптимальне значення цього показника повинно становити 2,0-2,5. Таким чином, тільки АФ «Мрія» має оптимальне значення, а це свідчить про те, що оборотні активи перевищують у двічі розмір поточних зобов'язань підприємств – як і повинно бути. Підприємства, які мають значення коефіцієнта ≥ 1 (ТОВ «Бочечківське», ТОВ «Вітчизна», ЗАТ «Міжрайагропостач», ТОВ АФ «Хоружівка»), мають загрозу для фінансової стабільності підприємства, оскільки вони мають можливість розрахуватися лише з боргами, власного капіталу в обороті для продовження господарської діяльності не мають. Підприємства, які мають значення коефіцієнта < 1 (АПК «Конотоп») – вважається неплатоспроможним, оскільки не в змозі оплатити свої зобов'язання.

Коефіцієнт термінової ліквідності (оптимальне значення показника 0,7-0,8) допомагає оцінити, що всі досліджувані підприємства в більшій чи в меншій мірі не мають можливості погашення поточних зобов'язань у разі виникнення критичних обставин.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності (оптимальне значення 0,2-0,3) є свідченням достатності грошових коштів для негайного покриття зобов'язань. Досліджувані підприємства мають значення покриття нижчі за оптимальні. Проте, наприклад, в ПрАТ АФ «Мрія», цей показник дорівнює 0,102 – і це не дає підстави робити висновок про неможливість розрахунків, оскільки усі кредитори одночасно не звертаються з вимогами про повернення боргів.

Інші показники ліквідності розраховуються аналітиками за потребою, оптимальних значень вони не мають, їх визначають індивідуально для кожного підприємства. Це стосується, вперш за все, коефіцієнта співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості. Він показує, який розмір кредиторської заборгованості припадає на 1 грн дебіторської заборгованості.

Коефіцієнт мобільності показує, яку частку в активах підприємства займають оборотні активи. Розрахунок цього показника свідчить, що майже всі досліджувані підприємства мають оптимальне значення ($\geq 0,5$). Але в АПК

«Конотоп» цей показник дещо завищений, і свідчить про те, що в підприємстві недостатньо необоротних активів. І, навпаки, в АФ «Мрія» цей показник менший за своє оптимальне значення, таким чином керівництву підприємства необхідно звернути увагу на нарощування оборотних активів.

Коефіцієнт співвідношення активів показує рівень співвідношення між оборотними та необоротними активами. Оптимальне значення цього показника повинно бути >1 [30]. Оптимальне співвідношення між активами в ТОВ «Бочечківське», ТОВ «Вітчизна», ЗАТ «Міжрайагропостач». Необхідно відмітити, щов АПК «Конотоп» цей показник дорівнює 8,981, що в свою чергу свідчить про значне перевищення оптимального співвідношення (оборотні активи переважають над необоротними, вартість необоротних активів складає 1215 тис.грн, а вартість оборотних 12127 тис.грн). Про це свідчить і вище проаналізований показник - коефіцієнт мобільності.

Аналіз показників платоспроможності обраних для дослідження сільськогосподарських підприємств Сумської області вказує, що ці підприємства в основному не є платоспроможними, оскільки станом на кінець 2009 р. жодне із підприємство не зможе негайно за рахунок наявних грошових коштів погасити найбільш термінові зобов'язання. У той же час (при нормативі 70-80%) ТОВ «Бочечківське», ТОВ «Вітчизна», АПК «Конотоп» за рахунок наявних грошових коштів та очікуваних надходжень від дебіторів можуть розрахуватися з боргами короткострокового характеру.

Значне відхилення від рекомендованих значень спостерігається щодо коефіцієнту загальної ліквідності майже по всім підприємствах. Отримані кошти від перетворення оборотних активів на готівку станом на кінець 2009 року дозволять перекрити кредиторську заборгованість товарного характеру та поточні зобов'язання за розрахунками наступним чином:

ТОВ «Бочечківське» - на 9,1%, ТОВ «Вітчизна» - на 33,5%, АПК «Конотоп» - на 77,3%.

Необхідно звернути увагу на ЗАТ «Міжрайагропостач», де коефіцієнт загальної ліквідності значно перевищує рекомендовані значення. Отже, за

результатами досліджень виявлено, що жодне з підприємств не можна вважати на 100% платоспроможним на кінець 2009 р.

Коефіцієнт співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості по сільськогосподарським підприємствах показує, що у 2009 р. на 1 грн дебіторської заборгованості залучалися значні кошти: від 511 грн. в ЗАТ «Міжрайагропостач» до 38, 7 тис. грн. в ТОВ «Бочечківське».

Отже, при недостатності власного капіталу підприємства використовували у господарському обороті, як єдине джерело фінансування, кредиторську заборгованість. Тобто, підводячи загальний підсумок за усіма вище наведеними розрахунками платоспроможності стверджуємо, що баланс всіх підприємств не є ліквідним, оскільки всім досліджуваним підприємствам не вистачає власних джерел фінансування.

Рентабельність продажів є одним з найважливішим показником ефективної діяльності підприємств. Він свідчить про те, яку суму операційного прибутку отримує підприємство з однієї грн проданої продукції, тобто, скільки коштів залишається в підприємстві після покриття собівартості продукції. Розрахунок цього показника показав, що в досліджуваних підприємствах залишається: ТОВ «Бочечківське» - 16,092%, ТОВ «Вітчизна» - 16,092%, АПК «Конотоп» - 33,467%, ЗАТ «Міжрайагропостач» - 10,140%, АФ «Мрія» - 19,755%, ТОВ АФ «Хоружівка» - 19,957% . Найбільше отримує прибутку з 1 грн продаж АПК «Конотоп», і найменше – ЗАТ «Міжрайагропостач».

Рентабельність основних засобів показує, який розмір прибутку одержано на одиницю основних засобів. Найбільше отримано прибутку на одиницю основних засобів в АПК «Конотоп», і найменше в ЗАТ «Міжрайагропостач». Рентабельність оборотних активів показує, скільки прибутку одержано з використання одиниці оборотних активів. Так, найбільший цей показник в АПК «Конотоп», а найменший в ЗАТ «Міжрайагропостач». Рентабельність трудових ресурсів зросла в ТОВ «Бочечківське», АПК «Конотоп», АФ «Мрія». Рентабельність власного капіталу характеризує ефективність вкладення коштів до конкретного підприємства. Таким чином, цей показник за досліджуваний

період зріс в ТОВ «Бочечківське», АПК «Конотоп», АФ «Мрія», ТОВ АФ «Хоружівка». Це свідчить про достатню ефективність залучення інвестицій у підприємства.

2.2. Оцінка сучасного стану формування та використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств з урахуванням нематеріальних активів

Однією з головних умов забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є раціональне формування та використання всіх наявних ресурсів, забезпечення їх високої віддачі.

На наш погляд, вперш за все, необхідно провести детальний аналіз формування усіх складових ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, проаналізувати економічну ефективність їх використання, розрахувати сукупний ресурсний потенціал з урахуванням нематеріальних активів, проаналізувати узагальнюючий показник використання ресурсного потенціалу – ресурсовіддачу, і на основі отриманих результатів аналізу запропонувати шляхи вдосконалення формування та використання ресурсного потенціалу.

Загальновідомо, що землі сільськогосподарського призначення відрізняються між собою своєю родючістю, а це в свою чергу не може не відобразитися на результатах господарської діяльності підприємств. Таким чином, виникає необхідність в наданні грошової оцінки землі.

Для того щоб визначити ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств, необхідні дані стосовно грошової оцінки землі. Для визначення грошової оцінки землі за певний рік необхідно помножити грошову оцінку землі (була здійснена по Україні станом на 01.07.1995р.) на коефіцієнт індексації. Так, найбільша грошова оцінка 1 га землі сільськогосподарського призначення за досліджуємий період відмічається у Лебединському, Липоводолинському, Білопільському, Сумському районах. А найнижча у Середино-Будському, Ямпільському, Шостинському районах. Сама ж різниця

між грошовою оцінкою 1 га землі по районах велика: від 11932 грн. в Липоводолинському районі до 4955 грн. у Середино-Будському районі. Це пояснюється тим, що на грошову оцінку землі, перш за все, впливають такі фактори як фізичні властивості ґрунтів (якість ґрунтів, економічна родючість ґрунтів і інш.), екологічна якість, природно-кліматичні умови, доступність до центру міста та інші (таблиця 2.6).

Таблиця 2.6

**Порівняльна характеристика грошової оцінки 1 га землі
сільськогосподарського призначення в районах Сумської області, грн.**

№	Назва районів	Сільськогосподарські угіддя	
		2 004р.	2 009р.
1.	Білопільський	9207	11286
2.	Буринський	7646	9374
3.	Великописарівський	8783	10767
4.	Глухівський	6826	8367
5.	Конотопський	7254	8892
6.	Краснопільський	7967	9767
7.	Кролевецький	6029	7391
8.	Лебединський	8933	10951
9.	Липоводолинський	9734	11932
10.	Недригайлівський	8502	10422
11.	Охтирський	8849	10848
12.	Путивльський	7149	8763
13.	Роменський	8563	10497
14.	Середино-Будський	4043	4955
15.	Сумський	9079	11129
16.	Тростянецький	7812	9575
17.	Шосткинський	4368	5354
18.	Ямпільський	4296	5267
	Всього по області:	3126	9445

Розглянемо грошову оцінку земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств Сумської області (таблиця 2.7).

Таблиця 2.7

**Показники забезпеченості земельними ресурсами
сільськогосподарських підприємств Сумської області, млн.грн/га**

№	Назва підприємств	Роки						2009 р. у % до 2004 р.
		2004	2005	2006	2007	2008	2009	
1.	ТОВ "Бочечківське"	24,2	23,1	24,2	24,2	24,9	28,7	118,6
2.	ТОВ "Вітчизна"	19,4	28,2	31	63,5	67,0	76,8	395,9
3.	АПК "Конотоп"	16,7	24,7	39,4	43,2	44,5	52,7	315,6
4.	ЗАТ "Міжрайагропостач"	27,0	27,3	26,4	17,1	17,0	19,3	71,5
5.	АФ "Мрія"	17,0	17,0	17,2	17,0	17,6	19,5	114,7
6.	ТОВ АФ "Хоружівка"	43,0	59,4	70,2	86	88,1	101,5	236,0
	Всього по с.-г. підприємствам Сумської області	5847	5373,2	4780,3	4929,2	4918,2	6136,2	105,0

Аналізуючи таблицю 2.7, можна сказати, що в зазначених підприємствах найбільша грошова оцінка сільськогосподарських земель припадає на ТОВ АФ «Хоружівка» Недригайлівського району, і в досліджуємії період нормативна грошова оцінка на землю в вищезазначеному підприємстві збільшилась на 136%. Це в свою чергу свідчить, що в цьому підприємстві землі кращі за економічною родючістю, ніж в інших нами досліджуваних підприємствах. Найменша грошова оцінка землі в ЗАТ «Міжрайагропостач» Конотопського району, яка навпаки за досліджуємії період зменшилась на 28,5%. Зменшення нормативної грошової оцінки сільськогосподарської землі в ЗАТ «Міжрайагропостач» відбулось і за рахунок зменшення сільськогосподарської ріллі, за досліджуємії період вона зменшилась на 42,2%. Всього по сільськогосподарським підприємствам Сумської області грошова оцінка земельних ресурсів збільшилась на 5%.

Для більш повної характеристики використання земельних ресурсів Сумської області визначимо вартісний показник ефективності використання

земельних ресурсів – землевіддачу, який визначаємо як відношення вартості валової продукції до площі сільськогосподарських угідь (таблиця 2.8).

Таблиця 2.8

**Аналіз ефективності використання земельних ресурсів в
досліджуваних сільськогосподарських підприємствах Сумської області,
тис.грн/га**

№	Підприємства	Роки				
		2004	2005	2006	2007	2008
1.	ТОВ "Бочечківське"	0,13	0,13	0,12	0,14	0,13
2.	ТОВ "Вітчизна"	0,14	0,28	0,31	0,2	0,24
3.	АПК "Конотоп"	0,2	0,08	0,11	0,11	0,08
4.	ЗАТ "Міжрайагропостач"	0,1	0,07	0,05	0,09	0,15
5.	АФ "Мрія"	0,14	0,1	0,14	0,14	0,16
6.	ТОВ АФ "Хоружівка"	0,19	0,12	0,1	0,11	0,13
	Всього по районах області	0,2	0,19	0,21	0,23	0,31

Показник ефективності використання земельних ресурсів свідчить про те, що найбільш раціонально вони використовуються в ТОВ «Вітчизна» - показник землевіддачі на даному підприємстві складає 0,24 тис.грн з розрахунку на 1 га, і стає очевидним, що нераціонально використовуються земельні ресурси в АПК «Конотоп» - землевіддача на даному підприємстві складає 0,08. Більш раціонально стали використовувати сільськогосподарські угіддя в сільськогосподарських підприємствах Сумської області, бо показник ефективності використання збільшився в 2008 р. в порівнянні з 2004 р. на 55%.

Досягнутий рівень використання земельних ресурсів та їх ефективності у сільськогосподарських підприємствах Сумської області нині ще низький. У багатьох підприємствах знижується родючість землі. Великі площі піддаються ерозії, не зменшується площа засолених і кислих ґрунтів. Тому дуже важливо запропонувати необхідні заходи, науково обґрунтовану систему землеробства, що буде відігравати головну роль у підвищенні родючості ґрунтів.

Основною складовою ресурсного потенціалу сільського господарства є його трудові ресурси. Активізація людини на виробництві є вирішальним фактором розвитку народного господарства, в тому числі і агропромислового комплексу і розв'язання продовольчої проблеми. А це означає, що більш ефективне використання трудового потенціалу, підвищення продуктивності праці кожного працівника зайнятого у сільському господарстві на основі використання досягнень науково-технічного прогресу, сприятиме постійному нарощуванню виробництва продукції землеробства і тваринництва. Трудові ресурси – основна продуктивна сила суспільства, найактивніша в економічному відношенні частина сільського населення, яка безпосередньо бере участь у сільськогосподарському виробництві і забезпечує розширене відтворення як у природі, так і в самому виробництві [10]. В нашому дослідженні ми розглядаємо персонал сільськогосподарських підприємств згідно рис.2.2.

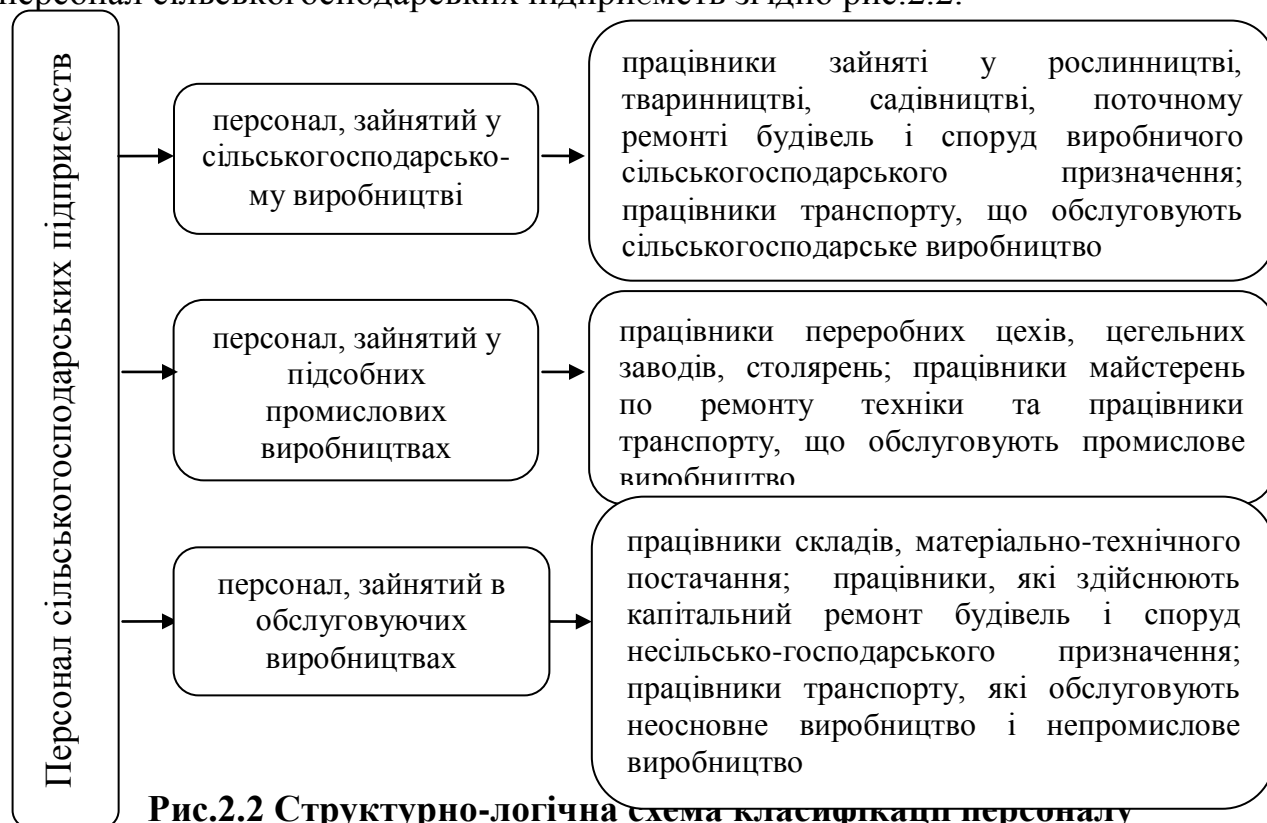

Рис.2.2 Структурно-логічна схема класифікації персоналу сільськогосподарських підприємств за сферами діяльності

Джерело: адаптована автором згідно класифікації персоналу державних сільськогосподарських підприємств та категорій персоналу [18].

Забезпеченість трудовими ресурсами, а також ефективне їх формування та використання на сьогодні повинно бути однією з основних задач в сільській місцевості. Безумовно, вкрай важка праця, яка характеризується також низьким рівнем заробітної плати, а також незадовільними умовами праці селян призводить до міграції населення. А це в свою чергу ще і впливає на зменшення кількості кваліфікованих працівників. За останні роки деякі показники, які характеризують трудовий потенціал, стали підвищуватись, але, однозначно, проблема залишається.

Позитивним тільки для короткострокового періоду є те, що за досліджуємих період переважає кількість населення у працездатному віці (сільське), в порівнянні з молодшим за працездатний вік та старшим за працездатний вік (таблиця 2.9).

Таблиця 2.9

Розподіл постійного населення за віковими групами Сумської області, осіб

Роки	У молодшому за працездатний вік		У працездатному віці		У старшому за працездатний вік	
	міське	сільське	міське	сільське	міське	сільське
2004	121254	65836	514084	218677	175458	146434
2005	116077	62456	512512	216957	175696	140452
2006	112480	59514	508828	214917	177685	135836
2007	109446	56975	503810	213423	179395	131579
2008	107847	54888	498507	211284	181603	127713
2009	106819	53280	491128	209119	185218	124561

Негативним фактором є те, що кількість сільського населення молодшого за працездатний вік щороку зменшується. Так, за 2009-2004 рр. воно зменшилось на 17%, а це в свою чергу говорить про те, що в майбутньому населення в працездатному віці також буде зменшуватись.

Дані свідчать про тенденцію до зменшення економічно активного населення по Сумській області (таблиця 2.10).

Таблиця 2.10

Розподіл населення за економічною активністю по Сумській області,

тис.чол

Показники	Роки					
	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Економічно активне населення:	597,0	591,2	588,0	587,4	587,5	562,3
працездатного віку	578,1	559,2	559,5	556,6	559,0	501,8
старше за працездатного віку	18,9	32,0	28,5	30,8	28,5	60,5
Зайняті:	534,4	546	542,2	543,1	543,8	500,1
працездатного віку	515,5	514,1	513,7	512,3	515,3	439,6
старше за працездатного віку	18,9	31,9	28,5	30,8	28,5	60,5
Безробітні:	62,6	45,2	45,8	44,3	43,7	62,2
працездатного віку	62,6	45,1	45,8	44,3	43,7	62,2
старше за працездатного віку	-	0,1	-	-	-	-
Економічно неактивне населення:	344,9	348,0	348,2	340,3	327,3	338,0
працездатного віку	176,2	190,1	186,4	182,4	172,6	221,0
старше за працездатного віку	168,7	157,9	161,8	157,9	154,7	117,0
Рівень економічної активності, %	78,9	76,7	77,3	77,6	78,8	71,7
Рівень зайнятості, %	11,7	8,3	8,4	8,2	8,0	12,4
Рівень безробіття, %	10,8	8,1	8,2	8,0	7,8	12,4

Аналізуючи дані 2.10, можна відмітити, що економічно активне населення по Сумській області щороку зменшується незначними темпами. Так, за 2009 р. в порівнянні з 2004 р., воно зменшилось майже на 5,8%. Рівень зайнятості і рівень безробіття по області збільшився, а рівень економічної активності населення за досліджуємий період зменшився на 7,2% через зменшення чисельності населення.

Важка фізична праця внаслідок низького рівня механізації сільськогосподарського виробництва, незадовільні умови трудової діяльності на робочих місцях, символічна оплата праці перетворили працівників аграрного сектору в безоплатних годувальників усього суспільства, а зниження життєвого рівня селян до поглиблення кризових явищ у відтворенні сільського населення

– трудового потенціалу аграрної сфери АПК. З огляду на це серед соціально-економічних проблем села, формування та раціонального використання трудового потенціалу аграрної сфери АПК питання відтворення його природної основи – чисельності сільського населення – висувається у ранзі першочергової значущості [36].

За рахунок зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, тривалої трансформації сільського господарства, середньорічна кількість працівників зайнятих у сільськогосподарському виробництві також зменшилась (таблиця 2.11).

Таблиця 2.11

**Динаміка середньорічної кількості працівників, зайнятих у
сільськогосподарському виробництві**

Назва	Роки						2009 р. у % до 2004 р.
	2 004р.	2 005р.	2 006р.	2 007р.	2 008р.	2 009р.	
ТОВ "Бочечківське"	143	133	154	138	134	173	121
ТОВ "Вітчизна"	58	82	137	280	303	253	436,2
АПК "Конотоп"	52	82	92	91	113	74	142,3
ЗАТ "Міжрайагропостач"	106	123	86	66	42	39	36,8
ПрАТ АФ "Мрія"	54	54	108	113	79	105	194,4
ТОВ АФ "Хоружівка"	256	271	302	317	319	260	101,6
Всього по області	42390	35186	28825	22978	20685	18074	42,6

Дані таблиці 2.11 показують, що чисельність працівників, зайнятих в сільськогосподарському виробництві, в цілому скоротилась більш ніж на 57 % щодо підприємств по Сумській області. Збільшення спостерігається в ТОВ АФ «Мрія», АПК «Конотоп», ТОВ АФ «Хоружівка». Проте, не дивились на збільшення кількості працівників у переважної більшості досліджуваних підприємствах, ми знаємо, що велика кількість людей не бажає залишатися працювати в сільській місцевості, іммігрує до великих міст або в країни далекого зарубіжжя, що в свою чергу є перешкодою у забезпеченні

продовольчої безпеки Сумської області, України і негативно впливає на трудовий потенціал села.

Забезпеченість підприємств працівниками можна визначати різними методами. Деякі автори [37] пропонують для цих цілей використовувати показник працевзабезпеченості, який визначається як частка від ділення середньооблікової кількості працівників на площу сільськогосподарських угідь відповідного підприємства. Застосовуючи цей методичний підхід ми визначили рівень працевзабезпеченості сільськогосподарських підприємств за 2004-2009 рр. (таблиця 2.12).

Таблиця 2.12

Працевзабезпеченість сільськогосподарських підприємств Сумської області, осіб на 1000 га с.-г. угідь

Підприємства	Роки		2009 р. в % до 2004 р.
	2004	2009	
ТОВ "Бочечківське"	35,4	44,3	125,1
ТОВ "Вітчизна"	26,2	35,3	134,7
АПК "Конотоп"	23,7	13,1	55,3
ЗАТ "Міжрайагропостач"	27,6	17,5	63,4
АФ "Мрія"	25,5	51,9	203,5
ТОВ АФ "Хоружівка"	44,9	23,7	52,8
По Сумській області	55,9	25,6	45,8

Дані таблиці показують, що за досліджуваний період працевзабезпеченість сільськогосподарських підприємств Сумської області скоротилась більше ніж вдвічі: з 55,9 особи в розрахунку на 1000 га до 25,6 осіб. Це відбулося по-перше, через скорочення обсягів виробництва продукції тваринництва, а по – друге, через скорочення кількості працівників зайнятих у сільськогосподарському виробництві та площ під сільськогосподарські угіддя. Зменшення цього показника спостерігається також у АПК «Конотоп», ЗАТ «Міжрайагропостач», ТОВ АФ «Хоружівка». В ТОВ «Бочечківське», ТОВ «Вітчизна» та ПрАТ АФ «Мрія» працевзабезпеченість збільшилась. Такі зміни досліджуваного показника є безумовно суттєвими, що може відобразитися і на результатах господарювання.

Ми погоджуємось з методичними підходами Лукінова І., Онищенко А., Пасхавера Б., які запропонували визначати вартість трудових ресурсів, як добуток середньомісячної заробітної плати одного працівника, кількість місяців у року, нормативний срок окупності основних засобів (6,67) та кількість працівників. Даний підхід ми використали для визначення грошової оцінки трудових ресурсів в своєму дослідженні.

Нижче наведена грошова оцінка трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств Сумської області (таблиця 2.13).

Таблиця 2.13

**Показники грошової оцінки трудових ресурсів
сільськогосподарських підприємств Сумської області, млн. грн.**

№	Назва підприємств	Роки						2009р. у % до 2004р.
		2004	2005	2006	2007	2008	2009	
1.	ТОВ "Бочечківське"	3,5	4,7	6,0	7,1	12,5	16,7	477,1
2.	ТОВ "Вітчизна"	2,9	3,8	9,0	22,1	33,6	32,8	1131,0
3.	АПК "Конотоп"	3,5	4,0	5,7	8,3	10,7	9,4	268,6
4.	ЗАТ "Міжрайагропостач "	4,2	5,1	5,2	5,4	6,1	6,0	142,9
5.	ПрАТ АФ "Мрія"	2,4	2,4	5,7	6,7	7,9	8,3	345,8
6.	ТОВ АФ "Хоружівка"	9,6	13,3	17,6	20,4	26,5	29,0	302,1
	Всього по с.-г. підприємствам Сумської області	1105, 3	1238,3	1214,6	1248,5	1510,1	1530,6	138,5

Аналізуючи дані таблиці 2.13, можна відмітити, що ЗАТ «Міжрайагропостач» має найнижчу вартість трудових ресурсів, це відбувається за рахунок найменшої середньомісячної заробітної плати серед досліджуваних підприємств. ТОВ «Вітчизна» і ТОВ АФ «Хоружівка» мають найвищу вартість трудових ресурсів, і за досліджуваний період нарощують свій трудовий потенціал за рахунок стабільності штатних працівників і підвищення заробітної плати. Грошова оцінка трудових ресурсів всіх сільськогосподарських підприємств Сумської області за останні шість років збільшилась на 38,5%.

Проте це говорить про той фактор, що спричинив таке зростання, тобто збільшення заробітної плати.

Про ступінь та ефективність використання трудових ресурсів в сільськогосподарських підприємствах Сумської області свідчать дані таблиці 2.14.

Таблиця 2.14

**Динаміка показників ефективності використання трудових ресурсів
в сільськогосподарських підприємствах Сумської області**

Показники	Роки						2009 р. у % до 2004 р.
	2 004	2 005	2 006	2 007	2 008	2009	
Отримано на середньорічного працівника, тис.грн:							
валової продукції у порівняльних цінах 2005 р.	26,9	29,8	35,4	48,2	73,1	75,6	281,0
валового доходу	2,1	3,0	2,6	9,3	9,8	27,8	1323
чистого доходу	1,7	2,2	20,8	9,5	8,9	11,8	694,1
Приходиться с.-г. угідь на одного працівника, га	17,9	19,8	20,8	26,9	29,0	39,1	218,4
Показники продуктивності праці, тис.грн							
за виробітком	26,9	29,8	35,4	48,2	73,1	75,6	281,0
за трудомісткістю	0,04	0,03	0,03	0,02	0,01	0,01	25,0
фондоозброєність	40,8	43,5	43,6	46,2	52,6	65,9	161,5
фондовіддача, грн	0,7	0,7	0,8	1,0	1,4	1,1	157,1
Частка приросту продуктивності праці, %	28,6	30,45	34,88	46,2	73,7	72,5	253,5

Наведені дані показують, що за досліджуємих період на підприємствах Сумської області на одного середньорічного працівника вироблялося валової продукції у порівняльних цінах 2005 р. на 181% більше в 2009 році порівняно з 2004 роком. Це в свою чергу відображається на збільшенні валового і чистого доходів з розрахунку на одного середньорічного працівника в 2009 р.

За рахунок суттєвого зменшення кількості працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві (більш ніж на 50%), з розрахунку на

одного працівника збільшилась площа сільськогосподарських угідь на 118,4% з 17,9 га у 2004 р. до 39,1 га в 2009 р.

За аналізуємий період майже всі показники продуктивності праці підвищилися. Так, продуктивність праці за виробітком збільшилась на 181% за рахунок збільшення обсягу валової продукції. Продуктивність праці за трудомісткістю зменшилась на 75%, це пов'язано зі зменшенням кількості працівників. Показник фондоозброєності збільшився на 61,5%; він свою чергу свідчить, що оснащеність праці основними фондами щороку зростає і найбільший показник в 2009 р. І, безумовно, за рахунок збільшення фондівіддачі та фондоозброєності, збільшується і частка приросту продуктивності праці, за останні шість років вона збільшилась на 153,5 %.

Забезпеченість сільськогосподарського виробництва основними та оборотними засобами здійснює вирішальний вплив на ефективне використання ресурсного потенціалу в цілому.

Аналіз наявності основних виробничих засобів сільськогосподарського призначення за 2004-2009 рр. дозволяє виявити певні тенденції, характерні для даного періоду (таблиця 2.15).

Таблиця 2.15

Наявність основних виробничих засобів в підприємствах Сумської області, млн.грн

Групи основних засобів	Роки						2009 р. у % до 2004р.
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
1	2	3	4	5	6	7	8
Земельні ділянки	51,9	51,9	51,9	51,9	51,6	0,1	0,2
Капітальні витрати на поліпшення земель	2,5	2,5	0,8	0,2	1,0	1,0	40,0
Будинки, споруди та передавальні пристрої	1062,4	906,9	683,5	576,7	533,0	529,7	49,9

Продовження табл.2.15

Машини та обладнання	297,0	289,9	279,0	288,9	331,9	486,9	163,9
Транспортні засоби	122,4	109,9	92,2	88,4	111,0	126,0	102,9
Інструменти, прилади, інвентар	17,6	16,5	13,6	12,0	17,5	22,5	127,8
Тварини	103,0	101,0	95,2	14,7	7,8	0,5	0,5
Багаторічні насадження	4,0	3,4	1,7	1	0,1	0,0	
Інші основні засоби	69,0	48,6	37,2	25,1	32,5	22,7	32,9
Малоцінні необоротні матеріальні активи	0,7	0,8	1,2	1,6	1,6	1,3	185,7
Інвентарна тара	0	0	0	0	0	0	
Інші необоротні матеріальні активи	0,7	0,7	0,7	0,3	0,5	0,6	85,7
Разом	1731,2	1532,1	1257,0	1060,8	1088,5	1191,3	68,8

На підставі даних таблиці 2.15 можемо зробити висновок, що переважна частка основних засобів на сільськогосподарських підприємствах Сумської області припадає на будинки, споруди та передавальні пристрої, не дивлячись на те, що цей показник за досліджуємий період зменшився на 50%. Вартість земельних ділянок істотно зменшилась за останній рік: майже на 100%. Відповідно значно скоротилися капітальні витрати на поліпшення земель (на 69,4%), що безумовно негативно впливає на якість ґрунту, урожайність. За досліджуємий період спостерігається збільшення вартості машин та обладнання на 64%. А в свою чергу питома вага транспортних засобів в структури основних фондів, навпаки, зменшилась. Коливання спостерігається в групі основних засобів - інструментів, приладів та інвентарю, цей показник збільшився на 27,7%. Суттєве зменшення питомої ваги спостерігається в групах тварини і багаторічні насадження, які за досліджуємий період зменшились на 99,5% і 98,3% відповідно. Таким чином, суттєве зменшення по деяким групам основних засобів не могло не відобразитися і на сукупному показнику основних засобів на сільськогосподарських підприємствах Сумської області. Цей показник зменшився на 31,2% за останні шість років.

При аналізі руху і технічного стану основних засобів, що складають базу для матеріально-технічних ресурсів ресурсного потенціалу, на

сільськогосподарських підприємствах використовують показники, які наведені в таблиці 2.16.

Таблиця 2.16

**Показники руху і технічного стану основних засобів на
сільськогосподарських підприємствах Сумської області**

Показники	Роки						2009 р. у % до 2004 р.
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Коефіцієнт оновлення	0,07	0,08	0,1	0,15	0,17	0,11	157,1
Термін оновлення основних засобів	14,5	12,3	9,4	5,9	5	8,4	57,9
Коефіцієнт вибуття	0,06	0,07	0,1	0,05	0,05	0,07	116,7
Коефіцієнт приросту	0,01	-0,01	0,02	0,12	0,13	0,12	в 12 разів
Коефіцієнт зносу	0,47	0,45	0,43	0,45	0,47	0,04	8,5
Коефіцієнт придатності	0,54	0,55	0,58	0,64	0,65	1,05	194,4

Аналіз поданих даних в таблиці 2.16. дає можливість стверджувати, що за останні шість років на сільськогосподарських підприємствах Сумської області коефіцієнт оновлення основних фондів збільшився на 57,1%.

Коефіцієнт вибуття показує ступінь вибуття тих основних фондів, які морально застарілі або зношені, і вже не є придатними для подальшого використання. На сільськогосподарських підприємствах Сумської області коефіцієнт вибуття за досліджуємий період має не значне коливання, і в порівнянні з 2004 р. в 2009 р. він збільшився на 16,7%.

Коефіцієнт приросту свідчить про те, що процес оновлення основними засобами тільки має стабільну тенденцію до збільшення. Так, в 2005 р. цей показник має від'ємний результат, це підтверджує, що на підприємствах оновлення фондами досягло критичного результату, а в 2009р. в порівнянні з 2004р. він збільшився в 12 разів.

Коефіцієнт придатності показує, яка частина основних фондів придатна для експлуатації в процесі господарської діяльності, і цей показник за досліджуємий період збільшився майже вдвічі.

В сучасних умовах господарювання на ринку вдало функціонують ті сільськогосподарські підприємства, які здатні ефективно використовувати свої наявні ресурси. За рахунок інтенсивності та ефективності використання основних засобів залежить дуже велика кількість показників діяльності сільськогосподарських підприємств. Показники узагальнюючого аналізу інтенсивності та ефективності використання основних засобів наведено в таблиці 2.17.

Таблиця 2.17

Показники інтенсивності і ефективності використання основних засобів сільськогосподарських підприємств Сумської області

Показники	Роки						2009 р. у % до 2004 р.
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Фондовіддача, грн	0,7	0,7	0,8	1	1,4	1,1	157,1
Фондомісткість, грн	1,5	1,5	1,2	1	0,7	0,9	60,0
Фондоозброєність, тис.грн	40,8	43,5	43,6	46,2	52,6	65,9	161,5
Рентабельність (збитковість), %	4,0	5,2	5,1	21,2	6,0	18,0	14 в.п.

Аналіз показує, що фондівіддача основних засобів сільськогосподарських підприємств Сумської області збільшилась на 57,1 % за досліджуємий період. Дані таблиці 2.17 показують, що використання всієї сукупності основних засобів за показником фондівіддачі є найвищим в 2008 р. Фондомісткість основних засобів свідчить, що на кожну гривню виробленої продукції припадає в 2009 р. 90 коп основних засобів, що в свою чергу менше на 40 %, ніж в 2004 р. За нормальних умов фондівіддача повинна мати тенденцію до збільшення, а фондомісткість - до зменшення, що і є в нашому випадку. Показник фондоозброєності збільшився на 61,5%; він свою чергу свідчить, що оснащеність праці основними фондами щороку зростає і найбільша вона становить в 2009 р. Рентабельності основних засобів зросла майже в чотири рази (на 14 в.п.) за останні шість років. Найбільший цей

показник в 2007 р. склав 21,2% за рахунок збільшення прибутку сільськогосподарських підприємств в цьому році.

Особливу увагу, як складову матеріально-технічних ресурсів, на сільськогосподарських підприємствах необхідно приділяти забезпеченості та ефективності використання оборотними засобами. Рациональне використання оборотних фондів безумовно впливає на основні показники господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, а саме на ріст об'єма виробництва, на зниження собівартості сільськогосподарської продукції, на збільшення рентабельності підприємств.

Високий рівень інфляції (індекс інфляції 112,3% за 2009 рік), неплатоспроможність та інші кризисні прояви вимагають від сільськогосподарських підприємств змінювати свою політику по відношенню до формування оборотних фондів, шукати нові джерела їх поповнення, досконально вивчати проблему ефективності їх використання.

Розглянемо структуру оборотних виробничих засобів сільськогосподарських підприємств Сумської області (таблиця 2.18).

Таблиця 2.18

Структура оборотних виробничих засобів сільськогосподарських підприємств Сумської області, тис.грн.

Група оборотних виробничих фондів	Роки						2009р. у % до 2004р.
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Виробничі запаси	148422	143062	136917	131755	142520	189263	127,5
Незавершене виробництво	94293	89934	90864	114544	157347	225679	239,3
Витрати майбутніх періодів	-	-	-	-	-	784	-
Всього:	242715	232996	227781	246299	299867	415726	171,3

Показники таблиці 2.18. свідчать, що на сільськогосподарських підприємствах Сумської області оборотні виробничі засоби за досліджуемий період збільшилися на 71,3%, це відбулося за рахунок збільшення незавершеного виробництва на 139,3%, виробничий запасів на 27,5%.

Ефективне використання оборотних коштів на сільськогосподарських підприємствах завжди відіграло велику роль саме у забезпеченні нормалізації роботи підприємства та підвищення його рентабельності (таблиця 2.19).

Таблиця 2.19

Показники ефективності використання оборотних виробничих засобів сільськогосподарських підприємств Сумської області

Показники	Роки						2009р. у % до 2004р.
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Коефіцієнт оборотності	2,8	3,0	3,3	3,1	3,2	4,9	175,0
Коефіцієнт завантаженості	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	50,0
Період обороту	130	122	106	115	121	73,0	56,2
Рентабельність оборотних фондів	0,4	0,5	0,3	0,9	0,7	0,5	+0,1в.п.

Дані таблиці 2.19 показують, що коефіцієнт оборотності за досліджуєий період збільшився на 75%, і показує, що на одну гривню вартості оборотних виробничих фондів припадає, наприклад, в 2009 р. 4,9тис.грн. продукції. Збільшення цього показника свідчить про те, що в сільськогосподарських підприємствах Сумської області за останні шість років почали використовувати оборотні фонди економно.

Коефіцієнт завантаженості за досліджуєий період зменшився на 50%. Він показує, що 0,2 тис.грн. обігових коштів за 2009 р. припадає на одну гривню вартості реалізованої продукції. Зменшення цього коефіцієнту свідчить про те, що на сільськогосподарських підприємствах Сумської області за останні шість років ефективніше почали використовуватися оборотні фонди.

Період обороту оборотних фондів визначає кількість днів, на яку припадає один оборот обігових коштів. Рентабельність оборотних коштів за досліджуєий період збільшилась на 0,1в.п.

Разом з тим, для здійснення оцінки формування розвитку та використання ресурсного потенціалу нам необхідно мати узагальнений показник матеріально-технічних ресурсів, що являє собою суму основних і оборотних засобів сільськогосподарських підприємств.

Основні і оборотні засоби в сільському господарстві враховують в натуральному і вартісному вираженні. Натуральні показники дають уявлення про кількісний і якісний склад, виробничих можливостях і термінах служби засобів. Вартісна оцінка є визначенням вартості засобів для цілей обліку, аналізу економічних розрахунків і формування узагальнювальних галузевих показників. Грошова оцінка засобів відображає розміри коштів на їх створення і дозволяє визначити суму зносу, яка переноситься на готову продукцію [110, с. 30].

Нижче наведена грошова оцінка матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарських підприємств Сумської області, що обрані нами для поглибленого емпіричного аналізу (таблиця 2.20).

Таблиця 2.20

**Динаміка грошової оцінки матеріально-технічних ресурсів
сільськогосподарських підприємств Сумської області, млн.грн**

№	Назва підприємств	Роки						2009р. у % до 2004р.
		2004	2005	2006	2007	2008	2009	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	ТОВ "Бочечківське"	15,1	15,0	7,9	7,7	10,8	11,3	74,8
2.	ТОВ "Вітчизна"	10,6	13,8	20,4	23,6	30,4	32,8	309,4

Продовження табл. 2.20

3.	АПК "Конотоп"	2,4	2,5	3,0	5,7	6,5	6,2	258,3
4.	ЗАТ "Міжрайагропос-тач"	3,9	4,4	4,7	4,5	4,8	5,6	143,6
5.	АФ "Мрія"	11,6	11,2	11,8	10,8	11,7	12,2	105,2
6.	ТОВ АФ "Хоружівка"	9,3	9,2	11,6	13,1	12,9	19,2	206,5
	По Сумській області	1973,9	1765,1	1484,8	1307,1	1388,3	1607,1	81,4

Аналізуючи дані таблиці 2.20. відмітимо, що вартість матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарських підприємств Сумської області за досліджуемий період зменшилась на 18,6%. Разом з тим, майже у всіх досліджуваних підприємствах грошова оцінка матеріально-технічних ресурсів збільшилась, крім ТОВ «Бочечківське» Конотопського району, де цей показник зменшився на 25,2%. В ПрАТ АФ «Мрія » за визначений період відбувалось коливання від збільшення до зменшення, і в свою чергу, збільшення на 5,2% свідчить не про оновлення машинно-тракторного парку, а про закупівлю не значного обладнання.

Після вступу України в СОТ з'явилися нові завдання. Це перш за все стосується того, що генератором розвитку нашої економіки повинна стати вже не нерухомість, а інтелектуальний капітал. Не звертаючи уваги на те, що в нашій державі відбуваються динамічні процеси розвитку інформаційних технологій, ускладнення й інтеграція фінансового ринку, поглинання одних підприємств іншими, нематеріальні активи продовжують виконувати в нас другорядну роль. У балансі більшості сільськогосподарських підприємств вони, як правило, взагалі відсутні, або їх частка дуже мала. У той час як на сільськогосподарських підприємствах економічно розвинених країн їхня величина значно перевищує вартість матеріальних активів. Суть проблеми полягає не в тому, що наші підприємства не мають інтелектуальної власності, у більшості випадків вона є, просто вона не повністю врахована, не оцінена й не

використовується в обороті. Безумовно, у кожному товарі, який виробляється на підприємстві, закладені результати інтелектуальної діяльності конкретних працівників. Це оригінальні, незалежно від ступеня новизни, технічні, технологічні, комерційні або організаційні рішення, у результаті яких у продукції з'явилися необхідні споживчі якості. І безумовно, майже всі сільськогосподарські підприємства для аналітичних розрахунків використовують різноманітні комп'ютерні програми, за допомогою яких вони полегшують собі роботу та скорочують час на отримання певних результатів.

За рахунок відсутності повної методики оцінки нематеріальних активів, а також слабкий рівень огляду в літературі процедури щодо оцінки нематеріальних активів ми зіштовхуємося з такою проблемою, як списання великої кількості об'єктів на витрати, коли вони ще створюються підприємством.

Нижче наведемо динаміку нематеріальних активів сільськогосподарських підприємств Сумської області (таблиця 2.21).

Таблиця 2.21

Грошова оцінка нематеріальних активів сільськогосподарських підприємств Сумської області, тис.грн.

№	Назва підприємств	Роки						2009 р. у % до 2004 р.
		2004	2005	2006	2007	2008	2009	
1.	ТОВ "Бочечківське"	0,0	0,0	1,0	1,0	1,0	1,0	-
2.	ТОВ "Вітчизна"	0,0	0,0	0,0	898,2	1388,0	1227,0	-
3.	АПК "Конотоп"	0,0	0,0	0,0	0,0	12,0	12,0	-
4.	ЗАТ "Міжрайагропостач"	0,0	3,0	3,0	3,0	4,0	3,0	-
5.	ПрАТ АФ "Мрія"	8,0	10,0	15,0	15,0	15,0	15,0	187,5
6.	ТОВ АФ "Хоружівка"	17,8	26,6	26,6	26,6	27,0	27,0	151,7
	Всього по с.-г. підприємствам Сумської області	128,0	889,0	765,7	1763,8	1598,0	1874,1	1464,1

Аналізуючи дані 2.21, необхідно відмітити, що майже у всіх зазначених підприємствах частка нематеріальних активів дуже мала, і як свідчать дані, то в

більшості підприємств нематеріальні активи почали з'являтися тільки наприкінці 2005р. В першу чергу, хотілось би звернути увагу на ТОВ «Вітчизна», в якому вартість нематеріальних активів за 2009 р. складає 1227 тис.грн. Детальне ознайомлення з діяльністю даного підприємства показало, що воно має на своєму балансі права на користування майном (а саме права оренди земельних ділянок). ТОВ АФ «Хоружівка» та ПрАТ АФ «Мрія» мають стабільне збільшення нематеріальних активів у своєму балансі, і за зазначений період вартість їх збільшилась на 51,7% та 87,5% відповідно. Вартість нематеріальних активів по всім сільськогосподарським підприємствах за останні шість років збільшилась на 1746,1 тис.грн, майже в 15 разів, але не дивлячись на це, частка нематеріальних активів дуже мала в порівнянні з іноземними підприємствами, і так, наприклад, в 2009 р. на балансі підприємств із 18 районів Сумської області лише у 9 були відображені нематеріальні активи.

Враховуючи ці факти, можна сказати, що наші сільськогосподарські підприємства раніше взагалі не враховували нематеріальні активи у балансі, а також все це підтверджує те, що безумовно нематеріальні активи використовувались на підприємствах, але вони не були оцінені і, тим самим, не відображались в балансі підприємств.

За останні шість років стабільне нарощування нематеріальних активів відбувається в ПрАТ Агрофірма «Мрія» та в ТОВ АФ «Хоружівка». На балансі ТОВ АФ «Хоружівка» знаходяться різноманітні комп'ютерні програми. Невеликими темпами, але стабільне збільшення нематеріальних активів спостерігається в ПрАТ Агрофірмі «Мрія», де на балансі знаходяться: атестат про присвоєння суб'єкту племінної справи у тваринництві відповідного статусу, свідоцтво про реєстрацію племінного стада в Державному племінному реєстрі (племінний репродуктор з розведення ВРХ симентальської породи), права на спеціальне водокористування 5 артсвердловин, авторські права (права на користування комп'ютерною програмою «Альтернативна бухгалтерія», «Ведення обліку сільськогосподарських тварин»). Також ПрАТ Агрофірма «Мрія» заключила договір з науковцями Інституту енергозбереження та

природокористування НААН на користування розробкою ресурсозберігаючою технологією сільськогосподарських культур від шкідників, хвороб та бур'янів.

Для поглибленого емпіричного дослідження формування та розвитку ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Сумської області були обрані ті із них, в балансі яких за 2004-2009 рр. відображалися нематеріальні активи (в таблиця 2.22).

Таблиця 2.22

**Наявність нематеріальних активів як складового елементу
ресурсного потенціалу в окремих сільськогосподарських підприємств
Сумської області, 2009р.**

Група нематеріальних активів	Різновид нематеріальних активів	Назва підприємств
Права користування природними ресурсами	<ul style="list-style-type: none"> право на використання водних ресурсів в сільському господарстві (дозвіл на спеціальне водокористування: забезпечення господарсько-питних потреб; об'єкт водокористування - п'ять артезіанських свердловин) 	ПрАТ Агрофірма "Мрія" Конотопського району
Права на об'єкти промислової власності	<ul style="list-style-type: none"> право на сорти, породи тварин (атестат про присвоєння суб'єкту племінної справи у тваринництві відповідного статусу, свідоцтво про реєстрацію племінного стада в Державному племінному реєстрі, племінний репродуктор з розведення ВРХ симентальської породи); право на винахід (патент на користування розробкою ресурсозберігаючої технології вирощування сільськогосподарських культур - ріпаку) 	ПрАТ Агрофірма "Мрія" Конотопського району
Право користування майном	<ul style="list-style-type: none"> право постійного користування земельною ділянкою та право оренди земельних ділянок для сільськогосподарських потреб 	ТОВ "Вітчизна" Конотопського району
Авторське право та суміжні з ними права	<ul style="list-style-type: none"> комп'ютерні програми (різноманітні бухгалтерські програми для обліку рослинництва, тваринництва, розрахунків заробітної плати та інші) 	ТОВ "Хоружівка" Недригайлівського району, ПрАТ Агрофірма "Мрія", ТОВ "Вітчизна" Конотопського району

Втім безпосереднє опрацювання первинної бухгалтерської інформації та спілкування автора з керівництвом досліджуваних підприємств показало, що значна кількість різновидів нематеріальних активів до сьогодні належним

чином не відображена в балансах підприємств, хоча і відслідковується тенденція зростання їх частки в структурі ресурсного потенціалу.

Тобто, ми маємо всі підстави стверджувати, що формування ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств і в перспективі, в умовах обмеженості земельних ресурсів, неухильного скорочення чисельності трудових ресурсів, має здійснюватися за рахунок нарощування нематеріальних активів як чинника інтенсифікації використання інших складових ресурсного потенціалу.

Неодноразове спілкування з головою Асоціації «Спілка аграрних підприємств Сумської області», заслуженим працівником сільського господарства та керівником ПрАт Агрофірма «Мрія» Картавим О.О., дозволило зробити наступні висновки про те, поступово керівники сільськогосподарських підприємств починають розуміти і усвідомлювати важливість нарощування нематеріальних активів як складового елементу ресурсного потенціалу. На його думку: «навіщо вигадувати велосипед, коли він вже є, а краще купляти права на його використання. Використовувати нематеріальні активи – це означає, користуватися мировими технологіями з певним супроводом за договірну ціну».

Структура ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Сумської області представлена в таблиці 2.23.

Сукупний ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств Сумської області за досліджуємий період збільшився на 3,9%. Найбільшу питому вагу серед складових ресурсного потенціалу займають земельні ресурси, найменша припадає на нематеріальні активи. Необхідно звернути увагу, що тільки в 2009 р. вартість нематеріальних активів збільшилась, до цього року вартість нематеріальних активів була настільки мізерною, що майже не відображалась в загальній структурі ресурсного потенціалу. Збільшення

Таблиця 2.23

Структура ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Сумської області, млн.грн

№	Ресурси	Роки												2009 р. у % до 2004 р.
		2004	%	2005	%	2006	%	2007	%	2008	%	2009	%	
1.	Грошова оцінка с.-г. угідь	5847	65,5	5373,2	64,1	4780,3	63,9	4929,2	65,8	4918,2	62,9	6136,2	55,0	105
2.	Гроша оцінка трудових ресурсів	1105	12,4	1238,3	14,8	1214,6	16,2	1248,5	16,7	1510,1	19,3	1530,6	13,7	138,5
3.	Середньорічна вартість матеріально-технічних ресурсів	1974	22,1	1765,1	21,1	1484,8	19,8	1307,1	17,5	1388,3	17,8	1607,1	14,5	81,4
4.	Середньорічна вартість нематеріальних активів	0,1	0	0,9	0,01	0,8	0,01	1,8	0,02	1,6	0,02	1,9	16,8	
5.	Сукупний ресурсний потенціал	8926	100	8377,5	100	7480,5	100	7486,6	100	7818,2	100	9275,8	100	103,9

грошової оцінки нематеріальних активів зумовлено появою на балансі окремих сільськогосподарських підприємств Сумської області прав оренди земельних ділянок.

Тобто, ми маємо всі підстави стверджувати, що формування ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств здійснюється за рахунок нарощування нематеріальних активів.

Розглянемо, які відбувалися зміни в структурі ресурсного потенціалу в окремих сільськогосподарських підприємствах. Для цього проаналізуємо сукупний ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств Сумської області за 2004-2009 рр. (таблиця 2.24).

Таблиця 2.24

**Сукупний ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств
Сумської області, млн.грн.**

№	Назва підприємств	Роки						2009р. у % до 2004р.
		2004	2005	2006	2007	2008	2009	
1.	ТОВ "Бочечківське"	42,800	42,800	38,101	39,001	48,201	56,701	132,5
2.	ТОВ "Вітчизна"	32,900	45,800	60,400	110,098	132,400	144,500	439,2
3.	АПК "Конотоп"	22,600	31,200	48,100	57,200	61,712	68,312	302,3
4.	ЗАТ "Міжрайагро- постач"	35,100	36,803	36,303	27,003	27,904	30,903	88,0
5.	АФ "Мрія"	31,008	30,610	34,715	34,515	37,215	40,015	129,0
6.	ТОВ АФ "Хоружівка"	61,918	81,927	99,427	119,527	127,53	149,727	241,8
	Всього по с.-г. підприємствам Сумської області	8926,3	8377,5	7480,5	7486,6	7818,2	9275,8	103,9

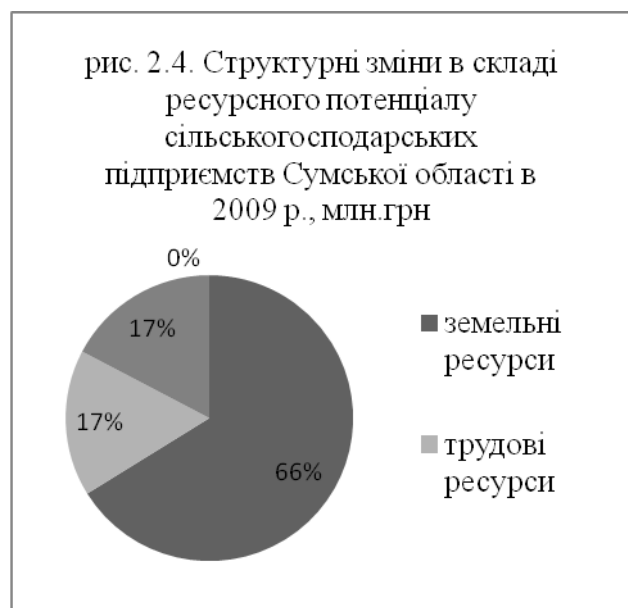
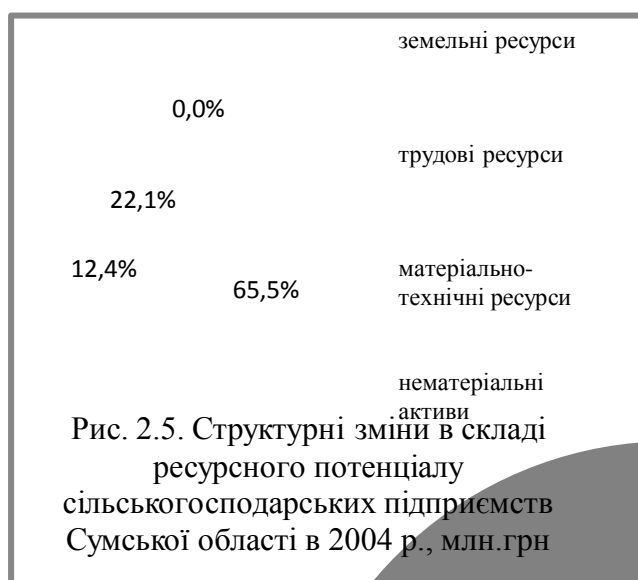
Дослідження показали, що сукупний ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств Сумської області за останні шість років збільшився на 3,9%. Разом з тим зазначимо, що в обраних нами для поглибленого вивчення підприємствах, ресурсний потенціал збільшився, крім ЗАТ «Міжрайагропостач», в якому цей показник зменшився на 12%. Найбільший ресурсний потенціал має ТОВ «Вітчизна» - 144,500 млн.грн. та

ТОВ АФ «Хоружівка» - 149,727 млн.грн, а найменший ЗАТ «Міжрайагропостач» - 30,903 млн.грн.

Графічне зображення темпів росту сукупного ресурсного потенціалу наведено на рисунку 2.3.

Різноманітні тенденції забезпеченості сільськогосподарських підприємств Сумської області ресурсами відобразились і на зміні структури ресурсного потенціалу. За досліджуваний період структурні зміни відбулися і в складі потенціалу області (рис.2.4 і рис. 2.5).

Так, з рис.2.4 та рис.2.5 видно, що доля нематеріальних активів у складі ресурсного потенціалу в 2004р. настільки мало, що навіть, не відображається на діаграмі. Суттєво зменшилась частина земельних та трудових ресурсів в складі ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Сума нематеріальних активів в 2009 р. збільшилась в порівнянні з 2004 р. за рахунок появи на балансі окремих сільськогосподарських підприємств прав оренди на земельні ділянки, але доля нематеріальних активів в загальній структурі ресурсного потенціалу залишається все ж таки малою і не відображається на діаграмі.

Структура ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, які обрані для поглиблених емпіричних досліджень наведено в додатку А.

Для характеристики формування та ефективності використання ресурсного потенціалу використовують різноманітні показники. Але, очевидно стає, що такі показники як урожайність, продуктивність праці, фондівіддача, не дивлячись на їх важливість, мають умовний характер, оскільки їх визначають за рахунок співставлення тільки одного з виробничих ресурсів до результатів всього виробництва. Тому нижче наведено показники, які більш широко характеризують забезпеченість та ефективність використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Сумської області (таблиця 2.25).

Таблиця 2.25

**Показники використання ресурсного потенціалу
сільськогосподарських підприємств Сумської області**

Показники	2004р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2009р. у % до 2004р.
1	2	3	4	5	6	7	8
Землеозброєність, тис.га	1,64	1,75	1,85	2,45	2,65	0,04	2,4
Землемісткість, га	0,0609	0,0589	0,0523	0,0508	0,0363	0,5000	833,0
Землезабезпеченість, тис.га	1,505	1,487	1,416	1,652	1,594	1,925	127,9
Валова продукція на 1 середньорічного працівника, тис.грн	26,9	29,8	35,4	48,2	73,1	75,6	281,0

Продовження табл. 2.25

Кількість працівників на 100 га с.-г. угідь, чол.	17,9	19,8	20,8	26,9	29,0	2,6	14,5
Фондовіддача на 100 грн фондів, грн	70,0	70,0	80,0	100,0	140,0	110,0	157,1
Ресурсозабезпеченість, тис.грн	11,8	12,0	12,5	12,1	13,0	15,4	130,5
Ресурсозброєність на 1 працівника, грн	210,6	238,1	259,5	325,8	388,0	513,2	243,7
Ресурсовіддача на 1 грн ресурсного потенціалу, грн	0,13	0,12	0,14	0,15	0,19	0,15	115,4
Ресурсомісткість на 1 грн валової продукції, грн	7,82	8,0	7,34	6,76	5,17	6,8	87,0

Таким чином, за результатами проведеного комплексного аналізу використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Сумської області за останні шість років, можна зробити наступні висновки.

Сільськогосподарські підприємства Сумської області достатньо забезпечені земельними ресурсами, про що свідчить показник землезабезпеченості, який за досліджуваний період збільшився на 27,9%.

Показник землеозброєності за останній 2009р. істотно зменшився (97,6%), це відбулося за рахунок суттєвого зменшення працівників (на 57%).

Виробництво валової продукції в порівняльних цінах 2005 р. в сільськогосподарських підприємствах Сумської області суттєво збільшилось, про що свідчить показник валової продукції з розрахунку на одного середньорічного працівника, який за останні шість років збільшився на 181%. Аналіз даних показує, що суттєво не вистачає працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, бо в 2009р. на 100га сільськогосподарських угідь приходиться приблизно 3 працівника.

Не дивлячись на те, що показник ресурсозабезпеченості збільшився на 30,5%, рівень ресурсозабезпечення сільськогосподарських підприємств Сумської області є незадовільним. Непередбачуваність ринкової ситуації та відсутність коштів не дають змоги підприємствам здійснити комплексне оновлення матеріально-технічних ресурсів.

Показник ресурсозабезпеченості за досліджуваний період збільшився на 143,7%, але таке збільшення не говорить про покращення умов праці працівників, а це відбувається зза рахунок скорочення штату працівників.

Оскільки за 2004-2009рр. відбулося збільшення сукупного ресурсного потенціалу, то це відобразилось і на показнику ресурсовіддачі, який збільшився на 15,4%. Він показує те, що на 1 грн ресурсного потенціалу припадає 0,15 грн валової продукції (в 2009 році). Показник ресурсомісткості зменшився на 13%, він свідчить про те, що на 1 грн валової продукції припадає 6,8 грн ресурсного потенціалу (в 2009 році).

Про ефективність використання та рівень розвитку ресурсного потенціалу можна судити, проаналізувавши показник ресурсовіддачі (2.26).

Таблиця 2.26

Аналіз показника ресурсовіддачі сільськогосподарських підприємств Сумської області

Показники	Роки		2009 р. у % до 2004 р.
	2004	2009	
1	2	3	4
Ресурсовіддача на 100га с.-г. угідь: за валовою продукцією, тис.грн	150,4	193,3	128,5
за товарною продукцією, тис.грн.	104,0	235,3	226,3
Ресурсовіддача на 100грн матеріально-технічних ресурсів: за валовою продукцією, тис.грн	57,8	85,0	147,1
за товарною продукцією, тис.грн.	40,0	103,4	258,5
Ресурсовіддача на 1 середньорічного працівника: за валовою продукцією, тис.грн	26,9	75,6	281,0
за товарною продукцією, тис.грн.	18,6	92,0	494,6

Продовження табл. 2.26

Ресурсовіддача на 1 грн нематеріальних активів: за валовою продукцією, грн	8918,0	729,0	-
за товарною продукцією, грн.	6167,5	887,1	-
Ресурсовіддача на 100 грн ресурсного потенціалу: за валовою продукцією, грн	12,8	14,7	114,8
за товарною продукцією, грн.	8,8	17,9	203,4

Аналізуючи показники ресурсовіддачі, можна сказати, що в сільськогосподарських підприємствах Сумської області на 100 га сільськогосподарських угідь вихід валової і товарної продукції складає 193,3 тис.грн і 235,3 тис.грн відповідно. Це в свою чергу більше в 2009р. в порівнянні з 2004р. на 28,5% (валова продукція) і на 126,3% (товарна продукція). В сільськогосподарських підприємствах на 100 грн матеріально-технічних ресурсів вихід валової і товарної продукції відповідно становить 85,0 тис.грн та 103,4 тис.грн. Що більше на 47,1 % (валової продукції) і 158,5 % (товарної продукції) в 2009 р., ніж в 2004р. На одного середньорічного працівника вихід валової і товарної продукції відповідно становить 75,6 тис.грн і 92 тис.грн, що більше на 181% (валова продукція) і 394,6% (товарна продукція) в 2009р. в порівнянні з 2004р. На 100 грн затраченого ресурсного потенціалу вихід валової і товарної продукції в підприємствах складає 14,7 грн і 17,9 грн, що в 2009 році більше по валовій продукції на 14,8% і по товарній продукції на 103,4% в порівнянні з 2004р.

Розрахунки показника ресурсовіддачі сільськогосподарських підприємств, які обрані для поглиблених емпіричних досліджень наведено в додатку Б.

В нашому дослідженні більш детально розглядаються сільськогосподарські підприємства двох районів – Недригайлівського та

Конотопського. Проведемо порівняльну характеристику досліджуваних підприємств з середнім підприємством по району (таблиця 2.27).

Таблиця 2.27

Ресурсозабезпеченість сільськогосподарських підприємств в середньому на одне підприємство Конотопського району за 2009 р.

Показники	2009 рік
Вартість земельних ресурсів, млн.грн.	13,5
Вартість трудових ресурсів, млн.грн.	4,5
Вартість матеріально-технічних ресурсів, млн.грн.	3,9
Вартість нематеріальних активів, млн.грн	0,3
Сукупний ресурсний потенціал	22,2
Кількість підприємств в районі, шт.	35

Порівняємо окремі сільськогосподарські підприємства, які були нами обрані для дослідження з середнім по району (таблиця 2.28).

Таблиця 2.28

Порівняльна характеристика ресурсного забезпечення досліджуваних підприємств з середнім підприємством по району, 2009 р., млн.грн

Показники	В середньому на одне підприємство по району	ТОВ "Бочечківське"	ТОВ "Вітчизна"	АПК "Конотоп"	ЗАТ "Міжрайагропостач"	ПрАТ АФ "Мрія"
Вартість земельних ресурсів	13,5	28,7	76,8	52,7	19,3	19,5
Вартість трудових ресурсів	4,5	16,7	32,8	9,4	6	8,3
Вартість матеріально-технічних ресурсів	3,9	11,3	32,8	6,2	5,6	12,2
Вартість нематеріальних активів	0,3	0,001	1,227	0,012	0,003	0,015
Сукупний ресурсний потенціал	22,2	56,701	144,5	68,312	30,903	40,015

З даних таблиці ми бачимо, що ресурсне забезпечення сільськогосподарських підприємств, які обрані нами для поглибленого дослідження, є кращим ніж в середньому по підприємствах району.

Такий самий аналіз проведемо по підприємствах Недригайлівського району (таблиця 2.29).

Таблиця 2.29

Ресурсозабезпеченість в середньому на одне сільськогосподарське підприємство Недригайлівського району, 2009 р.

Показники	2009 р.
Вартість земельних ресурсів, млн.грн.	20,0
Вартість трудових ресурсів, млн.грн.	4,3
Вартість матеріально-технічних ресурсів, млн.грн.	3,3
Вартість нематеріальних активів, млн.грн	0,02
Сукупний ресурсний потенціал	27,62
Кількість підприємств в районі, шт.	11

Порівняємо ТОВ АФ «Хоружівка», яке були нами обрано для дослідження з середнім по району (таблиця 2.30).

Таблиця 2.30

Порівняльна характеристика досліджуваного підприємства з середнім підприємством по району за 2009 р., млн.грн

Показники	Середнє по району під-во	ТОВ АФ "Хоружівка"
Вартість земельних ресурсів	20,0	24,9
Вартість трудових ресурсів	4,3	12,5
Вартість матеріально-технічних ресурсів	3,3	10,8
Вартість нематеріальних активів	0,02	0,001
Сукупний ресурсний потенціал	27,62	48,201

З даних таблиці, ми бачимо, що ресурсний потенціал ТОВ АФ «Хоружівка» більший ніж в середньому по підприємствах району. Отже, ми можемо стверджувати, що сільськогосподарські підприємства, які обрані нами для поглибленого емпіричного дослідження, на балансі яких є нематеріальні активи, за ресурсозабезпеченістю кращі ніж інші підприємства районів. А це в свою чергу підтверджує той факт, що нарощування нематеріальних активів на сільськогосподарських підприємствах сприяє розвитку ресурсного потенціалу підприємств.

Висновки до розділу 2

1. Протягом 2004-2009рр. в Сумській області прослідковується стійка тенденція до зменшення кількості сільськогосподарських підприємств. Найбільш суттєвим є зменшення в Недригайлівському та Роменському районах. Взагалі по Сумській області кількість сільськогосподарських підприємств зменшилась на 28,5%. Таке зменшення відбувається за рахунок злиття і поглинання одних підприємств іншими.

Площа сільськогосподарських угідь сільськогосподарських підприємств Сумської області зменшилась на 6,9%. Серед досліджуваних підприємств найбільше змін щодо збільшення площі сільськогосподарських угідь припадає на ТОВ «Вітчизна (за рахунок придбання прав оренди земельних ділянок). Найменшу площу під сільськогосподарськими угіддями займає ЗАТ «Міжрайагропостач», яка за досліджуємих період зменшилась на 42,2%.

2. По сільськогосподарським підприємствам Сумської області валова продукція з розрахунку на 100га сільськогосподарських угідь збільшилась на 28,5 % в 2009р.в порівнянні з 2004р. Товарна продукція в розрахунку на 100га с.-г. угідь збільшилась на 126,4%, що привело до збільшення валового і чистого прибутку, а це, в свою чергу, не могло не відобразитися на сукупному рівні рентабельності, який збільшився за останні шість років на 62,1%.

3. Серед підприємств обраних для поглибленого вивчення найбільша грошова оцінка сільськогосподарських земель припадає на ТОВ АФ «Хоружівка» Недригайлівського району та ТОВ «Вітчизна» Конотопського району. Найменша грошова оцінка землі в ЗАТ «Міжрайагропостач» Конотопського району. Показник ефективності використання землі свідчить про те, що найбільш раціонально земельні ресурси використовуються в ТОВ «Вітчизна» - показник землевіддачі на даному підприємстві складає 0,24, і стає очевидним, що нераціонально використовуються земельні ресурси в АПК «Конотоп» - землевіддача на даному підприємстві складає 0,08

4. Основною складовою ресурсного потенціалу сільського господарства є населення і його трудові ресурси. Чисельність працівників зайнятих в сільськогосподарському виробництві скоротилась більш ніж на 57 % по Сумській області. Скорочення кількості працівників спостерігається в ЗАТ «Міжрайагропостач» (на 63,2%). Позитивним є збільшення кількості працівників зайнятих у сільськогосподарському виробництві в ТОВ «Вітчизна» - на 336,2%, таке збільшення відбулося за рахунок збільшення площі сільськогосподарських угідь в цьому підприємстві на 223,4%. ЗАТ «Міжрайагропостач» має найнижчу вартість трудового потенціалу, це відбувається за рахунок найменшої середньомісячної заробітної плати серед досліджуваних підприємств. ТОВ «Вітчизна» і ТОВ АФ «Хоружівка» мають найвищу вартість трудових ресурсів, і за досліджуваний період нарощують свій трудовий потенціал за рахунок стабільності штатних працівників і підвищення заробітної плати. Грошова оцінка трудових ресурсів всіх сільськогосподарських підприємств Сумської області за останні шість років збільшилась на 38,5%.

5. Суттєве зменшення по деяким групам основних засобів не могло не відобразитися і на сукупному показнику основних фондів на сільськогосподарських підприємствах Сумської області. Цей показник зменшився на 31,2% за останні шість років. Фондовіддача основних засобів сільськогосподарських підприємств Сумської області збільшилась на 57,1 % за

досліджуємий період. Показник фондоозброєності збільшився на 61,5%. Рентабельності основних засобів збільшилась на 350% за останні шість років. На сільськогосподарських підприємствах Сумської області оборотні виробничі фонди за досліджуємий період збільшились на 71,3%, це відбулося за рахунок збільшення незавершеного виробництва на 139,3%, виробничий запасів на 27,5%. Грошова оцінка матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарських підприємств Сумської області за досліджуємий період зменшилась на 18,6%. Майже у всіх досліджуємих підприємствах навпаки грошова оцінка матеріально-технічних ресурсів збільшилась, крім ТОВ «Бочечківське» Конотопського району.

6. Майже у всіх зазначених підприємствах частка нематеріальних активів дуже мала, і як свідчать дані, то в більшості підприємствах нематеріальні активи почали з'являтися тільки наприкінці 2005р. Впершу чергу, хотілось би звернути увагу на ТОВ «Вітчизна», в якому вартість нематеріальних активів за 2009 рік складає 1227 тис.грн. Зазначене підприємство на своєму балансі має права на користування майном (права оренди земельними ділянками). ТОВ АФ «Хоружівка» та АФ «Мрія» мають стабільне збільшення нематеріальних активів у своєму балансі, і за зазначений період вартість їх збільшилась на 51,7% та 87,5% відповідно. Вартість нематеріальних активів по всім сільськогосподарським підприємствах за останні шість років збільшилась на 1746,1 тис.грн. Але не дивлячись на це, частка нематеріальних активів дуже мала в порівнянні з іноземними підприємствами

7. Сукупний ресурсний потенціал Сумської області за досліджуємий період збільшився на 3,9%. Найбільшу питому вагу серед складових ресурсного потенціалу займають сільськогосподарські угіддя, найменша припадає на нематеріальні активи, але поступово даний вид активу починає зростати. В підприємствах які обрані для поглибленого вивчення сукупний ресурсний потенціал збільшився на 24,9%, і найбільший він в ТОВ АФ «Хоружівка» та ТОВ «Вітчизна».

8. Показник ресурсозабезпеченості збільшився на 30,5%, але рівень ресурсозабезпечення сільськогосподарських підприємств Сумської області є незадовільним. Непередбачуваність ринкової ситуації та відсутність коштів не дають змоги підприємствам здійснити комплексне оновлення матеріально-технічних ресурсів. Показник ресурсозабезпеченості за досліджуваний період збільшився на 143,7%, але таке збільшення не говорить про покращення умов праці працівників, а це відбувається зза рахунок скорочення штату працівників. Оскільки за 2004-2009рр. відбулося збільшення сукупного ресурсного потенціалу, то це відобразилось і на показнику ресурсовіддачі, який збільшився на 15,4%.

Результати наукових досліджень, викладені в розділі, опубліковані в працях автора [138,].

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ З УРАХУВАННЯМ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ

3.1. Нематеріальні активи як чинник підвищення інвестиційної привабливості та вартості підприємств

Проблема врахування нематеріальних активів як складового елементу ресурсного потенціалу підприємств, як чинника підвищення вартості підприємств, як чинника підвищення інвестиційної привабливості підприємств, як чинника, який збільшує капіталізацію підприємств є надзвичайно актуальною та важливою в умовах розвитку інформаційної економіки, економіки знань.

Просторова обмеженість земельних ресурсів, моральний та фізичний знос матеріально-технічних ресурсів, постійне зменшення трудових ресурсів не залишає майже жодного вибору вітчизняним сільськогосподарським підприємствам. Нематеріальні активи виступають, мабуть, єдиним чинником, який можна адаптувати та почати ефективно використовувати в короткий період часу для забезпечення гідного положення підприємства на ринку.

Нематеріальні активи на сьогоднішній день є активом з необмеженим потенціалом, тому що вони включають певні права, що відносяться до майна організації. Таким чином, говорячи про нематеріальні активи, необхідно розглянути ряд їх властивостей, які їм притаманні (рис.3.1).

Рис. 3.1 Специфічні властивості нематеріальних активів

Отже, нематеріальні активи – це активи, яким притаманна нематеріальна природа, вони фізично не зношуються, невичерпні, мають властивість само відтворювання, а також здатні до тиражування.

Сьогодні при відкритті любого виду бізнесу, кожен підприємець повинен розуміти ступінь важливості як матеріальної, так і нематеріальної складової. Вже на самому початку відкриття бізнесу, підприємець має справу з такими видами нематеріальних активів як ліцензії, фірмове найменування, без яких не неможливо відкрити справу. Ми не можемо порівнювати ці дві дуже важливі складові – матеріальну та нематеріальну, оскільки як показує світова практика, практика успішних компаній, в світі відомі приклади бізнесу, створеного тільки за рахунок нематеріальних активів. Часто ці приклади говорять про те, що переваги, які ми отримуємо від використання нематеріальних активів, стають набагато ціннішими ніж від інших ресурсів.

Що стосується українських сільськогосподарських підприємств, то на їх балансах нематеріальні активи почали з'являтися лише наприкінці 2004 р., і вартість їх в середньому складає 2-5% від загальної вартості підприємств. Неодноразове спілкування з керівниками сільськогосподарських підприємств, дозволило прийти до того, що якщо на вітчизняних підприємствах провести оцінку всіх наявних нематеріальних активів та поставити їх на баланс, то вартість їх зросте на 15-20%, а то і більше. Тим самим, коли в світі нематеріальні активи складають 40-90% вартості компаній.

Визначення значимості нематеріальних активів у розвитку економіки країни в цілому та підприємств зокрема, відбувалося нещодавно. Протягом тривалого часу вони не визнавалися як об'єкти обліку, та реально існуючи, хоча і не в матеріально-речовинній формі, ігнорувались більшістю керівників. Незважаючи на це, нематеріальні активи мали велику цінність для підприємства. Наприклад, багаторічний внесок коштів компанії з науково-

дослідного сектору в створення нового технологічного процесу сприяє збільшенню вартості її активів. Це, донедавна, ще мало хто розумів. В основному нематеріальні активи простежувались за фактом продажу підприємства за ціну, яка багаторазово перевищувала реальну вартість його активів. Ця різниця в ціні пояснювалася тим, що покупець усвідомлював значимість досягнутого рівня організації управління, компетентності та професіоналізму персоналу, ринку постійних покупців, новаторських програмних розробок [41]. Цінність нематеріальних активів підприємств та організацій доводить тенденція переважання ринкової вартості підприємств та організацій над балансовою. Так, в бухгалтерському обліку шведської фірми «Scandia FSA» відображено не більше 15% від її ринкової вартості [42]. З погляду матеріальних активів така компанія, як «Visa International» взагалі не існує, хоча і здійснює операції по всьому світу на суму близько 300 млрд дол. щорічно [43].

Якщо брати до уваги ринкову вартість багатьох успішних компаній, то вона в мільйони разів перевищує їх балансову вартість. Ця різниця пояснюється наявністю нематеріальних активів. Таким чином, можна стверджувати, що нематеріальні активи є потужним джерелом зростання вартості підприємства.

Оптимізація нематеріальних активів дозволить сільськогосподарським підприємствам [105]: – сформувати значний за розміром статутний капітал без відвернення коштів і забезпечити доступ до інвестицій; – амортизувати інтелектуальну власність та замінити її реальними коштами (капіталізувати інтелектуальну власність); – авторам і підприємствам - власникам інтелектуальної власності брати участь як засновникам (власників) при організації дочірніх і самостійних фірм без відвернення коштів; – використовувати інтелектуальну власність при отриманні кредиту як об'єкт застави (а в Україні вже є прецеденти).

Теоретичне обґрунтування сутнісного значення нематеріальних активів як складової частини ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, що доповнено виокремленням та конкретизацією окремих

складових нематеріальних активів із врахуванням специфіки сільського господарства та деталізацією імовірнісного ефекту від їх нарощування в складі активів суб'єктів господарювання на мікро- та макро рівнях наведено на рис.3.2.

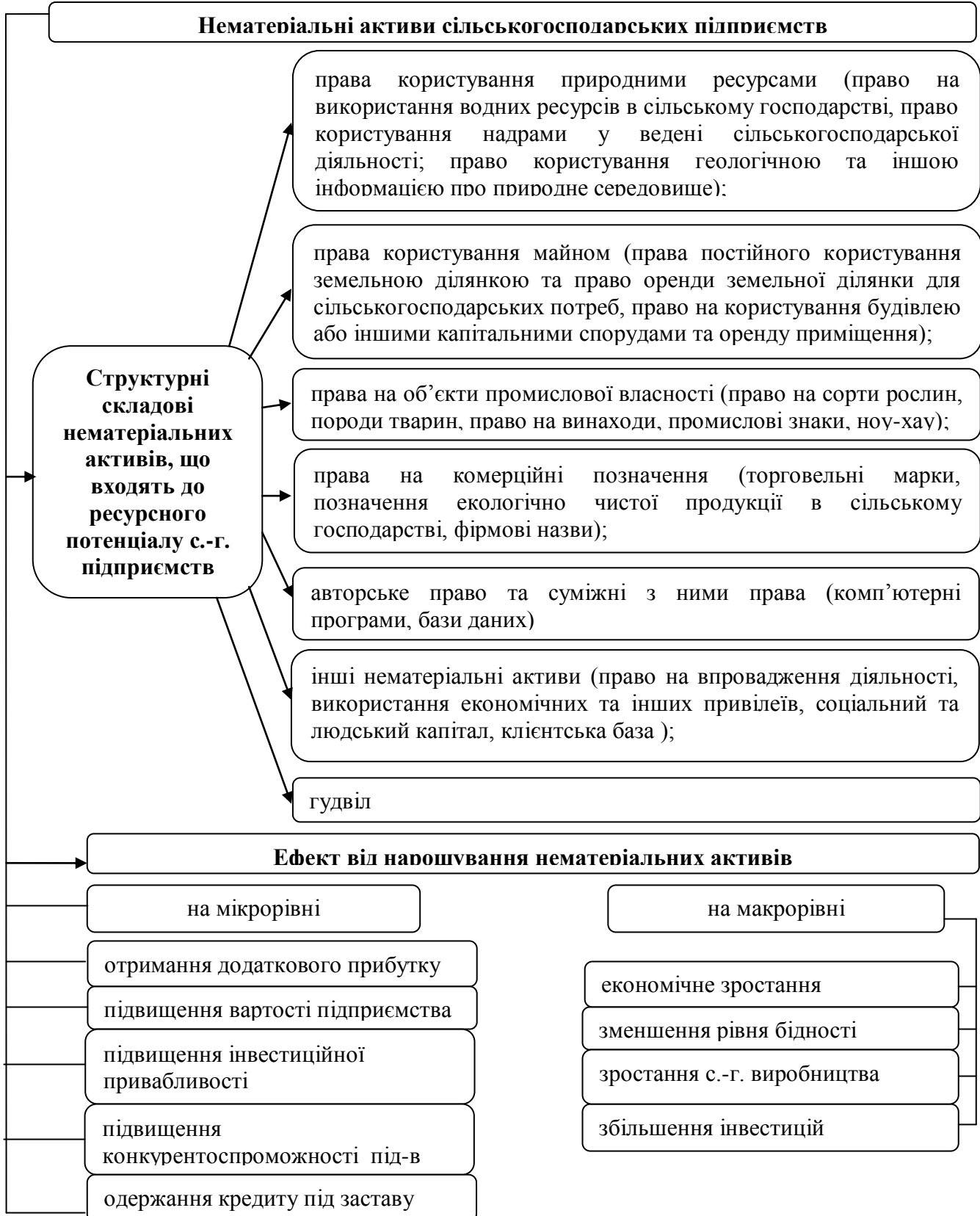

Рис. 3.2 Структура та ефект від залучення нематеріальних активів як складового елемента ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств (розроблено автором)

Наявність нематеріальних активів в сільськогосподарському підприємстві може сприяти кредитуванню бізнесу. Для кредитора правильна оцінка всіх складових бізнесу сприяє мінімізації кредитних ризиків, водночас, у свою чергу, для позичальника розширює можливості кредитування, а також збільшує вартість майна, яке виступає заставою. Разом з тим наявність нематеріальних активів само по собі не забезпечує ефекту: вони можуть приносити дохід лише в тому випадку, якщо вони спрямовані на інтенсифікацію використання інших видів ресурсів, а також за умови правильної, адекватної їх дійсній корисності оцінці.

Проблема підвищення інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств за рахунок нарощування нематеріальних активів дуже актуальна.

Існують різні тлумачення поняття інвестиційна привабливість підприємства. Так, наприклад, В.А.Пахомов пояснює це поняття як сукупність характеристик, що дозволяє потенційному інвестору оцінити, наскільки той або інший об'єкт інвестицій привабливіше інших для вкладення наявних коштів [45]. За думкою Донцова С.С., інвестиційна привабливість підприємства - це набір характеристик фінансової стійкості і економічної ефективності підприємства [46]. З іншого боку, Федоренко В.Г. стверджує, що інвестиційна привабливість підприємства це його "економічний паспорт", який містить дані про підприємство та його діяльність [47].

Зробити підприємство інвестиційно привабливим можна декількома способами:

- визначити реально можливі джерела залучення інвестицій і їхні форми;
- розробити план передінвестиційної підготовки;
- активно використати нематеріальні активи підприємства.

Створення нового бізнесу або реорганізація діючого, вимагає залучення значних інвестиційних ресурсів. Як правило, такі процеси реалізуються із залученням позикового капіталу. Але, інколи, об'єм інвестованого капіталу настільки великий, що корінним чином змінює співвідношення прав учасників в управлінні бізнесом, за рахунок зменшення долі перших власників в загальній вартості бізнесу. Одним із шляхів розв'язання проблеми захисту власного капіталу при залученні інвестицій (створенні спільних підприємств) є облік повної вартості нематеріальних активів, які своєю вартістю можуть забезпечити додаткові права в управлінні майбутнім бізнесом. Прикро, коли вітчизняний учасник поступається значною частиною корпоративних прав вхідному іноземному інвесторові, не зарахувавши при цьому до своєї долі нематеріальну складову вартості свого бізнесу виключно унаслідок нерозуміння її суті і відсутності кваліфікованої оцінки [106].

До основних груп інвестиційної привабливості належать зовнішні й внутрішні складові. Групи зовнішніх складових ґрунтуються на чинниках і можливостях, що впливають і регулюють дію підприємства, формують умови його існування, а отже, і відношення інвестора до підприємства. До таких складових відносяться: інвестиційний клімат держави, стан галузі, фінансова політика в країні, соціально-демографічний стан тощо.

До внутрішніх складових відносяться такі, які формує саме підприємство. До таких можна віднести виробництво, персонал, технології, якість, структуру й асортимент продукції. Зазвичай увагу приділяють таким нематеріальним складовим, як: наукові розробки, соціальна відповідальність і звітність, екологічні характеристики, кадровий потенціал [44].

Важливим видом нематеріальних активів є бренд. Бренд потрібно зараховувати до нетрадиційних нематеріальних активів, оскільки порівняно недавно починає використовуватися у діяльності вітчизняних підприємств. Використання брендів дає переваги виробникам, споживачам й суспільству загалом. Бренд дозволяє, по-перше, підтримувати запланований обсяг продажу конкретного ринку й реалізовувати на ньому тривалу програму з створення й

закріплення в світогляді споживачів образу товарів; по-друге, забезпечити збільшення прибутку в результаті розширення асортименту товарів й знань про їх загальні унікальні властивості, що впроваджуються за допомогою колективного образу [48, с. 153].

Роль нематеріальних активів у формуванні інвестиційної привабливості підприємств полягає у створенні сукупності внутрішніх позицій і перспектив, що сприяють розвитку конкурентних переваг підприємства. Вплив окремих складових нематеріальних активів підприємств на їх інвестиційну привабливість є значним. Наприклад, що вища репутація підприємства, то більше персонал прагне якісно працювати для досягнення власної мети: підвищення кваліфікації, власної вартості, соціального статусу та мети підприємства. Отже, якісний персонал є складовою інвестиційної привабливості підприємства, а корпоративна культура виступає його стрижнем. Репутація підприємства – одна з вагомих нематеріальних складових інвестиційної привабливості підприємства, оскільки забезпечення репутації вимагає від підприємства високої якості продукції, технологій, забезпечуючи таким чином інноваційний розвиток підприємства, який також надає постійний розвиток внутрішніх можливостей. Розвиток репутації сьогодні є необхідністю розвитку підприємств і прагненням українського ділового співтовариства формувати високу репутацію своїх компаній відповідно до світових стандартів. Значення репутації для інвестиційної привабливості підприємства полягає в забезпеченні гарантованого й безпечного інвестування в підприємство, зростання вартості продукції в часі, зменшення економічних ризиків через неякісну продукцію або сервісне обслуговування. До того ж, здійснюючи виробничі процеси, підприємство може посилатися на устаткування відомого виробника або комплектування відомих виробників, таким чином збільшувати свою репутацію. Також одним із найважливіших видів нематеріальних активів виступають ліцензії, якими володіє підприємство. За рахунок отримання ліцензії визначаються дозволені види діяльності підприємства [44].

В сучасній українській економіці, як і в економіці кожної країни, важливість проблеми формування і управління торговими марками визначається, насамперед, розвитком конкуренції на ринку споживачів. Іноземні виробники, активно використовуючи концепцію брендингу, створюють стійкі конкурентні переваги своїх торгових марок у свідомості споживачів. На сучасному ринку ведеться боротьба торгових марок за місце в уподобаннях покупців. Результатом цієї боротьби є присутність у споживачів емоційних мотивів, які досить часто переважають над традиційними. Як наслідок, чинники успіху споживчих товарів і послуг ґрунтуються не на об'єктивно заданих, а на суб'єктивно сприйнятих споживачами перевагах. Ці переваги і є унікальністю торгових марок – здатністю споживачів ідентифікувати марку під час купівлі товару. [49, с. 211]. Ми не можемо не погодитись з цим, бо ні що не може стати на заваді прозора репутація керівника, а також наявність відомого широкому колу людей бренд підприємства.

Значну роль при прийнятті рішення про інвестування відіграє людський капітал. Очевидно стає те, що певні якості, які притаманні працівникам, що мають досвід формування та використання нематеріальних активів, враховуються при інвестуванні або при купівлі підприємства.

Сьогодні важливим питанням, а також таким, що потребує подальшого вивчення, є комерціалізація права оренди земельної ділянки. Саме комерціалізація прав оренди земельної ділянки дає можливість відображати ці права в балансі підприємств. Світ показує, що в структурі активів передових організацій, нематеріальні активи займають більшу половину всіх активів підприємства. Виконані дослідження дають підстави стверджувати, що наші вітчизняні сільськогосподарські підприємства доходять до того стану, коли їх керівники починають розуміти, що введення нематеріальних активів в баланси підприємств, дійсно підвищує вартість, формує інвестиційну привабливість, забезпечує збільшення активної частини балансу. Окрім того, врахування права на оренду земельних ділянок як нематеріальних активів в балансі

сільськогосподарських підприємств забезпечує включення землі в економічний обіг. Схематично цей процес можна представити наступним чином (рис. 3.3.)

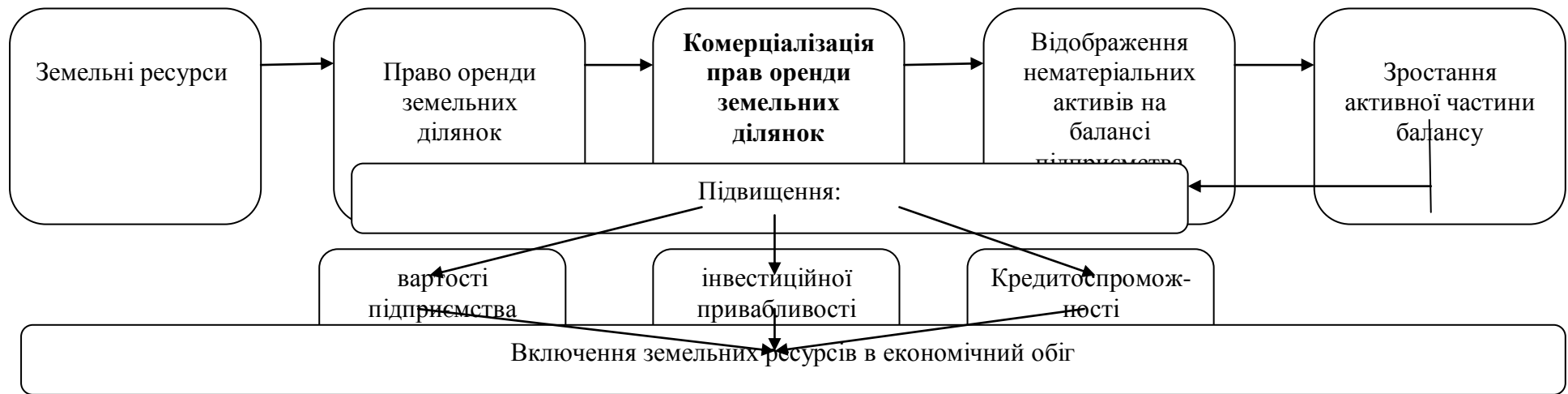

Рис. 3.3 Процес включення земельних ресурсів в складі ресурсного потенціалу в економічний обіг

Отже, саме сьогодні нематеріальні активи, якими володіє сільськогосподарське підприємство стають набагато ціннішими ніж устаткування, обладнання, кошти, тим паче, що земельні, трудові, матеріально-технічні ресурси це сталі ресурси, а нематеріальні активи виступають саме тими активами, за рахунок яких можна підвищити ресурсний потенціал, інвестиційну привабливість, вартість підприємства. Ми приходимо до висновку, що необхідно вдосконалювати процеси формування та розвитку ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств за рахунок нарощування нематеріальних активів через існуючу обмеженість інших ресурсів.

3.2. Моделювання впливу складових ресурсного потенціалу на його розвиток та ресурсовіддачу

Економетрична та комп'ютерна грамотність в умовах ринкової економіки постає однією з передумов успішного її функціонування. Керівник підприємства, який застосовує економетричні методи, що виходять за межі обов'язкової звітності, для обґрунтування своїх управлінських рішень одержує додатковий їх ресурс та підмогу. Ринкова економіка змушує керівника підприємства задуматися над можливістю ширше використати ту звичайну економічну інформацію, якою він користується у своїй роботі. Постає необхідність виявлення зв'язку між проблемами господарської діяльності та наявними статистичними методами, які можна використати для оцінки цих проблем. Необхідно підбирати такі статистичні та методичні методи для економетричних розрахунків, на основі яких приймаються управлінські рішення, які б могли точно і адекватно відобразити економічний процес. Тільки у

цьому випадку може бути знайдено найкращий логічний шлях для прийняття рішень, пов'язаних з пошуками оптимальних економічних результатів [76].

В практичній діяльності економічні процеси змінюються за рахунок впливу багатьох факторів, які необхідно виявляти і оцінювати. В нашому дослідженні, ми поставили за мету з'ясувати, як на зміну величини ресурсовіддачі буде впливати кожний фактор, тобто кожен складовий елемент ресурсного потенціалу. Тому у процесі дослідження було проведено аналіз взаємозв'язку складових елементів ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Сумської області за допомоги побудови багатофакторної лінійної моделі.

Багатофакторний регресійний аналіз допомагає не тільки виявити цю залежність, а й оцінити кількісно цей вплив. Таким чином, на основі вищезазначеного аналізу змодельовано, які фактори є

визначальними, а які другорядними для підвищення показника ресурсовіддачі сільськогосподарських підприємств.

При побудові багатofакторної лінійної моделі можна виділити наступні етапи [77]:

1. Вибір та аналіз усіх можливих факторів, які впливають на показник ресурсовіддачі.
2. Вимір та аналіз знайдених факторів (складові елементи ресурсного потенціалу).
3. Математико-статистичний аналіз факторів.
4. Вибір методу та побудова багатofакторної моделі.
5. Оцінка невідомих параметрів моделі.
6. Перевірка моделі на адекватність.
7. Аналіз отриманих результатів та висновки.

За факторні ознаки нами були обрані грошова оцінка земельних (x_1), трудових (x_2), матеріально-технічних ресурсів (x_3) та нематеріальних активів (x_4). Для аналізу нами було прийнято в якості

результативного показника – показник ресурсовіддачі (у), який характеризує вихід фізичного обсягу продукції на одиницю використуваних для виробництва певних ресурсів або окремих їх складових.

Період дослідження нами обрано шість років, бо, як зазначалось раніше, тільки за останні ці роки на балансі досліджуваних сільськогосподарських підприємств зазначена сума нематеріальних активів.

Вихідні дані значущих факторів для побудови багатофакторної лінійної залежності наведено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

**Вихідні дані для розрахунку впливу
значущих факторів на показник ресурсовіддачі в
сільськогосподарських підприємствах
Сумської області**

Показники	Роки
-----------	------

	2004	2005	2006	2007	2008
а оцінка земельних ресурсів на с.-г. угідь, тис.грн	770,6	770,6	797,8	797,8	819,9
а оцінка трудових ресурсів на с.-г. угідь, тис.грн	145,7	117,6	202,7	202,1	251,7
а оцінка матеріально-технічних ресурсів на 100 га с.-г. угідь, тис.грн	260,1	253,1	247,8	211,6	231,4
а оцінка нематеріальних активів на с.-г. угідь, тис.грн	0,02	0,13	0,13	0,29	0,27
віддача на 100 га с.-г. угідь, тис.	150,4	150,2	170,2	179,3	202,2

Визначимо параметри лінійної регресійної моделі залежності ресурсовіддачі (y) від грошових оцінок земельних ресурсів (x_1), трудових ресурсів (x_2), матеріально-технічних ресурсів (x_3) та нематеріальних активів (x_4):

$$y = b_0 + b_1 x_1 + b_2 x_2 + b_3 x_3 + b_4 x_4 + e,$$

(3.1.)

на підставі даних спостережень за 2004-2009 рр., наведених у перших 6 стовпцях таблиці 3.2.

Коефіцієнти рівняння (3.1.) визначаються з системи рівнянь:

$$\left\{ \begin{array}{l} nb_0 + b_1 \sum_{i=1}^n x_{1i} + b_2 \sum_{i=1}^n x_{2i} + b_3 \sum_{i=1}^n x_{3i} + b_4 \sum_{i=1}^n x_{4i} = \sum_{i=1}^n y_i \\ b_0 \sum_{i=1}^n x_{1i} + b_1 \sum_{i=1}^n x_{1i}^2 + b_2 \sum_{i=1}^n x_{1i}x_{2i} + b_3 \sum_{i=1}^n x_{1i}x_{3i} + b_4 \sum_{i=1}^n x_{1i}x_{4i} = \sum_{i=1}^n x_{1i}y_i \\ b_0 \sum_{i=1}^n x_{2i} + b_1 \sum_{i=1}^n x_{1i}x_{2i} + b_2 \sum_{i=1}^n x_{2i}^2 + b_3 \sum_{i=1}^n x_{2i}x_{3i} + b_4 \sum_{i=1}^n x_{2i}x_{4i} = \sum_{i=1}^n x_{2i}y_i \\ b_0 \sum_{i=1}^n x_{3i} + b_1 \sum_{i=1}^n x_{1i}x_{3i} + b_2 \sum_{i=1}^n x_{3i}x_{2i} + b_3 \sum_{i=1}^n x_{3i}^2 + b_4 \sum_{i=1}^n x_{3i}x_{4i} = \sum_{i=1}^n x_{3i}y_i \\ b_0 \sum_{i=1}^n x_{4i} + b_1 \sum_{i=1}^n x_{1i}x_{4i} + b_2 \sum_{i=1}^n x_{4i}x_{2i} + b_3 \sum_{i=1}^n x_{3i}x_{4i} + b_4 \sum_{i=1}^n x_{4i}^2 = \sum_{i=1}^n x_{4i}y_i \end{array} \right. \quad (3.2n)$$

В таблиці 3.2. наведені вихідні дані та результати розрахунків сум, що зустрічаються в системі (3.2).

Таблиця 3.2

Вихідні дані та результати розрахунків

X_{1i}	X_{2i}	X_{3i}	X_{4i}	X_{1i}^2	X_{2i}^2	X_{3i}^2	X_{4i}^2
770,6	145,7	260,1	0,02	593824,4	21228,49	67652,01	0,0004
770,6	117,6	253,1	0,13	593824,4	13829,76	64059,61	0,0169
797,8	202,7	247,8	0,13	636484,8	41087,29	61404,84	0,0169
797,8	202,1	211,6	0,29	636484,8	40844,41	44774,56	0,0841
819,9	251,7	231,4	0,27	672236	63352,89	53545,96	0,0729
868,3	216,6	227,4	0,27	753944,9	46915,56	51710,76	0,0729
1825,0	1136,4	1431,4	1,11	3886799,3	227258,4	343147,7	0,3
X_{1i}	X_{2i}	X_{3i}	X_{4i}	X_{1i}^2	X_{2i}^2	X_{3i}^2	X_{4i}^2

Продовження табл. 3.2

	$X_{1i}X_{4i}$	$X_{2i}X_{3i}$	$X_{2i}X_{4i}$	$X_{3i}X_{4i}$	$X_{1i}Y_i$	$X_{2i}Y_i$	$X_{3i}Y_i$
06	15,412	37896,57	2,914	5,202	115898,24	21913,28	39119,04
36	100,178	29764,56	15,288	32,903	115744,12	17663,52	38015,62
34	103,714	50229,06	26,351	32,214	135785,56	34499,54	42175,56
48	231,362	42764,36	58,609	61,364	143045,54	36236,53	37939,88
36	221,373	58243,38	67,959	62,478	165783,78	50893,74	46789,08
42	234,441	49254,84	58,482	61,398	167842,39	41868,78	43956,42
5	906,5	268152,8	229,6	255,6	844099,6	203075,4	247995,6

$X_{1i}X_{4i}$	$X_{2i}X_{3i}$	$X_{2i}X_{4i}$	$X_{3i}X_{4i}$	$X_{1i}Y_i$	$X_{2i}Y_i$	$X_{3i}Y_i$
----------------	----------------	----------------	----------------	-------------	-------------	-------------

Систему рівнянь (3.2) запишемо в матричній формі: $ZB=C$, де (3.3)

де Z – матриця коефіцієнтів при невідомих,

C – матриця вільних членів,

B – матриця невідомих коефіцієнтів рівняння регресії:

$$Z = \begin{pmatrix} 6 & 4825,0 & 1136,4 & 1431,4 & 1,1 \\ 4825,0 & 3886799,3 & 920291,0 & 1149157,5 & 906,5 \\ 1136,4 & 920291,0 & 227258,4 & 268152,8 & 229,6 \\ 1431,4 & 1149157,5 & 268152,8 & 343147,7 & 255,6 \\ 1,1 & 906,5 & 229,6 & 255,6 & 0,3 \end{pmatrix} \quad C =$$

$$B = \begin{pmatrix} b_0 \\ b_1 \\ b_2 \\ b_3 \\ b_4 \end{pmatrix}$$

З рівняння (3.3) знаходимо матрицю коефіцієнтів регресії: $B=Z^I C$ (3.4)

За допомоги стандартної програми МОБР(масив) пакету Ехсел знайдемо обернену матрицю Z^{-1} :

$$Z^{-1} = \begin{pmatrix} 418,75549 & -0,16735089 & 0,051428167 & -1,11071962 \\ -0,1673509 & 0,000389696 & -0,00012197 & -0,00042349 \\ 0,0514282 & -0,00012197 & 0,000216912 & 5,03583E-05 \\ -1,1107196 & -0,00042349 & 5,03583E-05 & 0,005328214 \\ -155,51697 & -0,11836741 & -0,03481999 & 0,922179219 \end{pmatrix}$$

За формулою (3.4.) за допомогою стандартної програми МУМНОЖ(масив 1; масив 2) пакету Ехсел знайдемо елементи матриці B :

$$b_0 = -58,545, \quad b_1 = 0,0865, \quad b_2 = 0,2736, \quad b_3 = 0,3749, \\ b_4 = 118,7390$$

Багатофакторна лінійна модель залежності величини ресурсовіддачі (y) від грошових оцінок земельних ресурсів (x_1), трудових (x_2), матеріально-технічних ресурсів (x_3) та вартості нематеріальних активів (x_4) у результаті проведених розрахунків буде мати наступний вигляд:

$$y = -58,545 + 0,0865x_1 + 0,2736x_2 + 0,3749x_3 + 118,739x_4$$

Отримані величини коефіцієнтів регресії показують тісноту зв'язку між факторними та результативною ознаками. Аналізуючи рівняння багатофакторної регресії можна відмітити, що збільшення грошової оцінки земельних ресурсів x_1 на 1 од. при незмінних грошових оцінках трудових (x_2) та матеріально-технічних ресурсів (x_3), а також вартості нематеріальних активів (x_4) призведе до збільшення ресурсовіддачі на 0,0865 од. Збільшення

грошової оцінки трудових ресурсів (x_2) на 1 од. при незмінних грошових оцінках земельних, матеріально-технічних ресурсів та вартості нематеріальних активів призведе до збільшення ресурсовіддачі на 0,2736 од. Збільшення грошової оцінки матеріально-технічних ресурсів (x_3) на 1 од. при незмінних грошових оцінках земельних (x_1) та трудових ресурсів (x_2), а також вартості нематеріальних активів (x_4) призведе до збільшення ресурсовіддачі на 0,3749 од. Збільшення вартості нематеріальних активів (x_4) на 1 од. при незмінних грошових оцінках земельних (x_1), трудових (x_2) та грошовій оцінці матеріально-технічних ресурсів (x_3) призведе до збільшення ресурсовіддачі на 118,739 од. Отже, найбільш впливовим фактором виступають нематеріальні активи.

Для визначення коефіцієнта детермінації наведемо таблицю розрахунків (таблиця 3.3).

Таблиця 3.3

**Дані для розрахунку коефіцієнта
детермінації**

i	y_i	x_{1i}	x_{2i}	x_{3i}	x_{4i}	y_i-Y
2004	150,4	770,6	145,7	260,1	0,02	-23,8667
2005	150,2	770,6	117,6	253,1	0,13	-24,0667
2006	170,2	797,8	202,7	247,8	0,13	-4,0667
2007	179,3	797,8	211,6	211,6	0,29	5,0333
2008	202,2	819,9	231,4	231,4	0,27	27,9333
2009	193,3	868,3	227,4	227,4	0,27	19,0333
S	1045,6	4825,0	1136,4	1431,4	1,11	SST=
	Y					
S/n	174,3					

Продовження табл. 3.3.

(y_i-Y)²	Y_i=b₀+Sb_jx_{ji}	Y_i-Y	(Y_i-Y)²
569,6178	147,8874	-26,3792	695,863998
579,2044	150,6371	-23,6296	558,355688
16,5378	174,2850	0,0184	0,00033791
25,3344	182,1470	7,8803	62,099444
780,2711	194,5243	20,2577	410,373417
362,2678	196,1191	21,8524	477,527718
2333,2333		SSR=	2204,2206

Коефіцієнт детермінації: $R^2 = SSR/SST = 0,94471$. Він свідчить, що побудована регресійна модель на 94% відповідає моделі реальній дійсності, і засвідчує, що показник ресурсовіддачі (y) істотно залежить саме від забезпеченості сільськогосподарських підприємств Сумської області нематеріальними активами (x_4).

Вихідні дані значущих факторів для побудови багатофакторної лінійної залежності та результати розрахунків для підприємств обраних для поглибленого вивчення наведено в додатку В. Результати багатофакторної лінійної моделі залежності ресурсовіддачі від забезпеченості земельними ресурсами, трудовими ресурсами, матеріально-технічними ресурсами та нематеріальними активами сільськогосподарських підприємств, які обрані для поглиблених емпіричних досліджень наведено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

**Результати багатofакторної лінійної моделі
сільськогосподарських підприємств Сумської
області**

Назва підприємств	Багатofакторна лінійна модель залежності ресурсовіддачі від забезпеченості земельними, трудовами, матеріально-технічними ресурсами та нематеріальними активами
1	2
ТОВ "Бочечківське"	$y = 55,108 + 0,016x_1 + 0,071x_2 + 0,060x_3 + 598,625$
ТОВ "Вітчизна"	$y = -218,189 + 0,033x_1 - 0,003x_2 + 0,346x_3 + 15,7$
АПК "Конотоп"	$y = 26,888 + 0,0132x_1 + 0,114x_2 - 0,260x_3 + 13,80$

Продовження табл. 3.4.

1	2
ЗАТ "Міжрайагропостач "	$y = -63,298 - 0,124x_1 + 0,987x_2 - 1,161x_3 + 468,3$
АФ "Мрія"	$y = -170,278 + 0,013x_1 + 0,104x_2 + 0,385x_3 + 16$
ТОВ АФ "Хоружівка"	$y = -102,124 - 0,040x_1 + 0,600x_2 - 0,214x_3 + 404$

Одержані результати дають підстави стверджувати, що сільськогосподарські підприємства Сумської області мають потенціал для підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу, а з наведених даних, ми бачимо, що багатофакторний кореляційно-регресійний аналіз між величиною ресурсовіддачі і забезпеченістю земельними, трудовими, матеріально-технічними ресурсами та вартістю нематеріальних активів говорить про найбільш тісний зв'язок величини ресурсовіддачі від вартості нематеріальних активів.

За допомоги отриманої кореляційно-регресійної моделі в дослідженні було спрогнозовано зміну ресурсовіддачі в залежності від зміни грошових оцінок складових елементів ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Сумської області (таблиця 3.5.).

Таблиця 3.5.

Розрахунок прогнозних значень формування та використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Сумської області

	Грошова оцінка 100 га с.-г. угідь, тис.грн	Грошова оцінка трудових ресурсів на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	Грошова оцінка матеріально-технічних ресурсів на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	Грошова оцінка нематеріальних активів на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	Рес на угі,
д.	868,3	216,6	227,4	0,27	
не по	868,3	251,7	260,1	0,29	
	868,3	251,7	260,1	0,70	

Таким чином, виконані дослідження доводять необхідність формування ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств за рахунок нарощування нематеріальних активів. Прогнозні розрахунки доведення вартості нематеріальних активів в сільськогосподарських підприємствах області тільки до максимального значення в

середньому по області забезпечать підвищення ресурсовіддачі майже на 50,5 тис. грн. з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь.

Прогнозування розвитку ресурсного потенціалу та показника його ефективності ресурсовіддачі сільськогосподарських підприємств, які обрані для поглиблених емпіричних досліджень наведено в додатку Г.

3.3. Обґрунтування напрямків управління ефективним формуванням та використанням ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств з нарощуванням нематеріальних активів

Підвищення рівня ефективності використання ресурсного потенціалу

відіграє провідну роль в успішному вирішенні найважливіших економічних і соціальних завдань, в досягненні головної мети виробництва – послідовного підвищення прибутковості сільськогосподарських підприємств.

Підприємство може успішно існувати і розвиватися, якщо воно володіє певними конкурентними перевагами, які створюють передумови для ефективності функціонування підприємства. Існуючі конкурентні переваги підприємства фактично являють собою реалізовані можливості підприємства [50].

Сьогоднішній стан сільського господарства вимагає розробки нових підходів щодо ефективного формування та розвитку ресурсного потенціалу. Вони повинні бути розроблені з врахуванням сучасних вимог. Оскільки з розвитком ринкових відносин в складі майна підприємств з'явилися нематеріальні

активи, то на нашу думку, першочергове завдання для всіх сільськогосподарських підприємств – це вміло підібрати кадри, бо саме від їх рішень щодо придбання нематеріальних активів, вмілого їх використання буде залежить не тільки рівень ресурсного потенціалу, а і вся діяльність підприємств.

Оскільки основні функції управління підприємством здійснюють люди, то цим процесом обов'язково потрібно керувати. Керівники повинні постійно вчитися мисленню менеджерів, здатні учитися на досвіді розвинутих країн світу, що дасть можливість підприємству правильно скорегувати свою діяльність і підвищити професіоналізм. Отже, до основного фактору, який впливає на ефективне використання ресурсного потенціалу, на нашу думку, необхідно віднести людський фактор.

Відомо, що суб'єктом, першочерговим носієм інтелектуального продукту є людина, а для створення

інтелектуального продукту необхідні знання, навички, здібності, які є товаром, і для володіння якими людині необхідні кошти. Людина, яка приймає рішення щодо придбання нового виду знань, їх оновлення, поповнення, інвестує у збільшення своєї здатності отримувати доход. Саме інвестування людського капіталу, його окремих складових елементів забезпечує його розвиток. Що стосується сільського господарства, то оплата праці та рівень життя сільського населення взагалі зумовлюють катастрофічне зниження людського капіталу у сільському господарстві, причому ситуація стрімко погіршується. Нам не слід задовольнятися заспокійливими оцінками деяких зарубіжних та вітчизняних політиків, які оцінюють інтелектуальний потенціал нашої країни дуже високий. Ми можемо погоджуватися з цим тільки стосовно оцінки якісних характеристик наявних трудових ресурсів, які

формувалися лише у попередні роки. Що ж стосується цього аспекту в довгостроковому вимірі, то перспективи кадрового забезпечення в аграрній сфері з виявленими його демографічними, соціально-економічними тенденціями є далеко необнадійливими [51].

При впровадженні нематеріальних активів в сільськогосподарських підприємствах, безумовно, зростає роль керівників, здатних уміло надати мотиваційні установки, вміло направляти працівників відповідно до завдань. Отже, виникає потреба у визнанні сутності людського фактора як фактора підвищення ефективного формування та використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств.

Питаннями щодо визначення сутності «людського фактору» займалися такі вчені як В.Г. Беліченко, В.В. Близнюк, О.А. Грішнова, Т.А. Заяць.

В.Я. Кір`ян, І.С. Кравченко, Л.І. Михайлова, Е.А. Уткіна та інші [159,160, 51].

Ми погоджуємося з думкою автора [53], яка стверджує, що *людський фактор* - це комплекс якостей людини, що використовується в процесі створення будь-яких цінностей, за рахунок чого він стає головною рушійною силою економічного розвитку суспільства. Що стосується підприємств, то це визначення можна пристосувати наступним чином: людський фактор підприємства - це комплекс якостей людини та групи людей, що використовується у виробничому процесі під час виробництва товарів та послуг, за рахунок чого стає основним чинником розвитку підприємства й самого індивідуума.

Оцінка сучасного соціально- економічного розвитку сільського господарства України характеризується розмаїттям поглядів, ідей, концепцій стосовно економічного зростання. Серед

них все більше значення відводиться ролі людського чинника, який повністю вписується в поле інформаційних та інноваційних стратегій суспільного поступу. Від якості людських ресурсів залежить ефективність сільськогосподарського виробництва, від мотивації праці – добробут сільського населення, від нарощування людського капіталу – безпека країни, майбутнє нації. Людські знання стали особливо цінним капіталом, об'єктом інвестування, який внаслідок освіти, кваліфікації регенерує новий потік доходу. Це пов'язано з тим, що людський чинник у суспільно-економічному розвитку країни дедалі більше стає основним і найбагатшим видом ресурсів суспільного виробництва. Від збагачення і повного використання людського капіталу на селі залежить не тільки доля того чи іншого сільськогосподарського підприємства, а й галузі загалом. Для сучасного вітчизняного сільського

господарства найважливішими є не тільки нові технологічні ідеї, а й висока кваліфікація і творча активність людей, здатних ці ідеї сприйняти і втілити у життя. Запровадження нових знань і нових розробок у виробництво здійснюється через людей і безпосередньо людьми. Це означає, що зацікавленість у зростанні людського капіталу стає важливим і актуальним завданням як для суспільства, так і для сільського господарства та самої людини [54].

У теоретичному аспекті поняття "людський капітал" розглядається на таких рівнях:

- особистісному – це знання, навички та інші продуктивні характеристики;
- мікроекономічному – сукупність кваліфікацій та продуктивних здібностей усіх працівників підприємства;
- макроекономічному – нагромаджені вкладення регіону/країни в такі характе-

ристики населення, як рівень освіти, професійної підготовки та компетентності, здоров'я тощо.

Таке розуміння людського капіталу має принципове значення, оскільки дає змогу розглядати людський капітал як стійке економічне явище, як постійно відтворювальний капітал, втілений у людях [55].

Добре відомо, що під впливом прогресу, наприклад, у сфері техніки і технології роль людини у виробничому процесі постійно змінюється. Творіння великих італійських скрипкових майстрів нагадують про часи, коли якість продукції повністю визначалась носіями професійних навиків та секретів.

Далі настав етап, коли працівник розглядався як "придаток" до машини. Зараз усе змінилося у бік збільшення значення людини у виробництві. Успіх фірм, що займаються, наприклад, розробкою програмного забезпечення чи ті, що застосовують найновіші біотехнології, великою мірою визначається кваліфікацією їх працівників. Успіх лікування та ефективність освіти, без сумніву, напряму залежать від професійних і людських якостей лікаря та викладача. Це означає, що в майбутньому роль людського капіталу як чинника, від якого багато в чому залежить динаміка розвитку економіки, буде зростати. На відміну від "звичайного" капіталу людський капітал в сучасному суспільстві розглядає людину не тотожну верстату чи пакету акцій, бо не може бути предметом купівлі-продажу. Як наслідок, на ринку праці встановлюються тільки ціни за "оренду" людського капіталу (у вигляді ставок

заробітної плати), тоді як ціни на його активи відсутні . Інвестуючи у своїх працівників, підприємства активізують їхню трудову віддачу, підвищують продуктивність праці, скорочують витрати робочого часу, зміцнюють свою конкурентоспроможність, а приватне інвестування людського капіталу є абсолютно необхідною умовою його нарощення на будь-якому рівні [56].

Таким чином, за рахунок нарощування нематеріальних активів в сільськогосподарських підприємствах і поєднання з уміло підібраним персоналом, ми забезпечимо підвищення ресурсного потенціалу, тим самим збільшивши показник ресурсовіддачі.

Отже, в умовах розвитку науково-технічного прогресу успішність формування та використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств залежить від взаємодії багатьох

чинників, до основних яких можна віднести впровадження нематеріальних активів на підприємствах з урахуванням висококваліфікованих працівників.

З метою більш ширшого дослідження чинників, що впливають на розвиток ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, нами було проведено опитування серед студентів, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень магістрів та серед провідних спеціалістів Головного управління агропромисловим розвитком обласної державної адміністрації Сумської області. Опитування мало закритий характер, тобто експертам на кожне запитання надавалися конкретні варіанти відповідей. Оскільки опитування носило анонімний характер, то ми сподіваємося на відверті відповіді (Додаток Д, Ж, З).

Наше опитування охопило дві групи респондентів: перша група – це студенти Сумського національного аграрного університету, а саме майбутні магістри, друга група – це провідні спеціалісти Головного управління агропромислового розвитку обласної державної адміністрації Сумської області. Загальна кількість опитуваних складає 181 особа, серед яких 156 осіб – майбутні магістри і 25 осіб – працівники управління агропромислового розвитку. Серед експертів 37,8% склали чоловіки, а 62,2% жінки. Це пояснюється тим фактом, що в загальній чисельності населення України переважають жінки. В опитуванні прийняли участь майбутні магістри віком від 20 до 23 років, які представляли спеціальності «облік та аудит», «маркетинг» та «менеджмент зовнішньоекономічної діяльності». Основний відсоток опитуваних складають студенти факультету облік та аудит і

маркетинг, бо саме ці студенти в Сумському національному аграрному університеті проходять курс дисципліни «Інтелектуальна власність». Вивчення зазначеної навчальної дисципліни дозволяє студентам оволодіти знаннями у сфері інтелектуальної власності, пізнати правове та економічне поле діяльності у цій сфері, навчитись проводити оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності, рівня і ефективності їх використання на підприємстві та набувати права на них. Знання з навчальної дисципліни «Інтелектуальна власність» сприяє формуванню у студентів майбутніх фахівців сільського господарства комерційного підходу до об'єктів інтелектуальної власності та вміння використовувати їх у практиці своєї діяльності в умовах економічної самостійності, конкурентного середовища та ринкових відносин [78]. Стосовно визначення вікової категорії

працівників управління агропромислового розвитку, то ми не ставили це за мету, бо, безумовно, всі експерти люди з достатнім освітньо-кваліфікаційним рівнем освіти. Серед опитуваних майбутніх магістрів 45,5% виросли в сільській місцевості і 54,5% в місті.

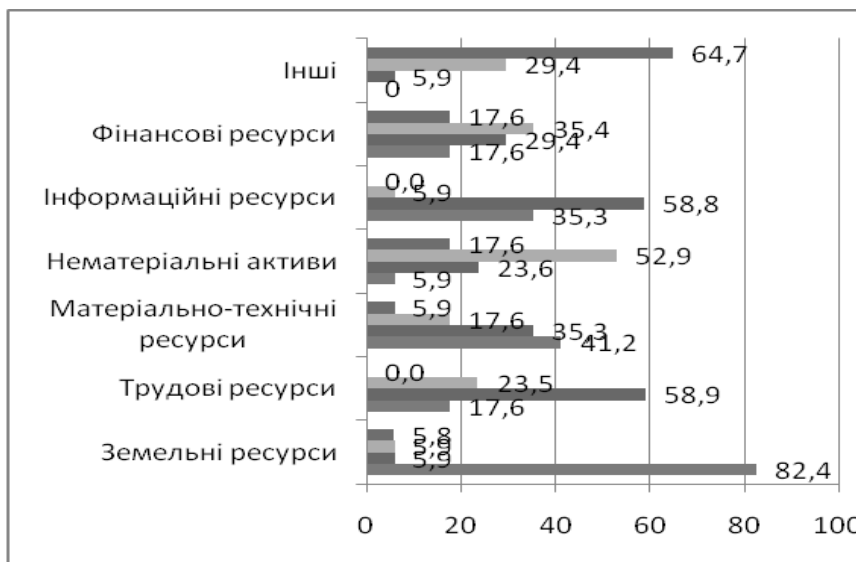
Експертам пропонувалося за ступенем важливості визначити ресурси сільськогосподарських підприємств. Значна частка експертів, вважає, що найбільш впливовими ресурсами сьогодні виступають земельні ресурси (52,1%). Експерти визначають також дуже високий рівень значимості фінансових ресурсів (35,1%), трудових ресурсів (30,0%). Стосовно нематеріальних активів, то експерти визначили ступінь їх важливості майже на рівні матеріально-технічних ресурсів, і складають 24,3%. Це в свою чергу говорить про те, що сучасна молодь, молоді спеціалісти почали розуміти ступінь

важливості такого виду активу як нематеріальний.
(рис.3.4).

**Рис.3.4 Оцінка експертами (першої групи)
ступінь важливості ресурсів
сільськогосподарських підприємств в умовах
розвитку НТП, % до опитаних**

Що стосується експертів другої групи, то за результатами їх опитування, ресурси за ступенем важливості розташовуються наступним чином (рис.3.5):

**Рис. 3.5 Оцінка експертами (другої групи)
ступінь важливості ресурсів
сільськогосподарських підприємств в умовах
розвитку НТП,
% до опитаних**

Отже, на думку експертів другої групи важливість нематеріальних активів займає середнє місце серед ресурсів підприємств. Першість віддали таким ресурсам як земельні та інформаційні ресурси.

На питання стосовно обізнаності щодо поняття нематеріальних активів дали визначення більшість експертів, і тільки 9% мали труднощі з тлумаченням цього поняття. У сучасних умовах господарювання нарощування нематеріальних активів на підприємстві, на нашу думку, повинно бути одним із першочерговим завданням для підвищення рівня ресурсовіддачі. В анкеті було поставлено запитання стосовно важливості нарощування нематеріальних активів в сільськогосподарських підприємствах, а також їх вплив на ефективність діяльності. Відповіді показують, що на думку експертів першої групи, нарощування нематеріальних активів на підприємствах має важливе значення при сучасних

умовах господарювання, і, отже, 28,2% опитуваних визначили ступінь важливості нематеріальних активів як високу, 67,4% - як середню, і 4,4% визначили низьку ступінь важливості визначеного виду активу. Серед експертів майбутніх магістрів 69,9% відповіли, що підвищення частки нематеріальних активів в загальній сумі активів позитивно впливає на ефективність його діяльності, а 28,2% з опитуваних мали труднощі відповісти на дане запитання.

На думку першої групи респондентів, використання нематеріальних активів в сільськогосподарському підприємстві впливає на його ефективність наступним чином (рис.3.7)

З рисунка 3.6 ми бачимо, що 41,7% експертів-майбутніх магістрів стверджують, що нарощування нематеріальних активів приведе до отримання додаткового прибутку від їх користування; 22,4% опитуваних – підтримують, що це приведе до

підвищення ефективного використання ресурсного потенціалу (ресурсовіддачі); 18,6% експертів вважають, що це приведе до підвищення вартості підприємства; 17,3% експертів зазначили, що нарощування нематеріальних активів впливає на інвестиційну привабливість сільськогосподарського підприємства.

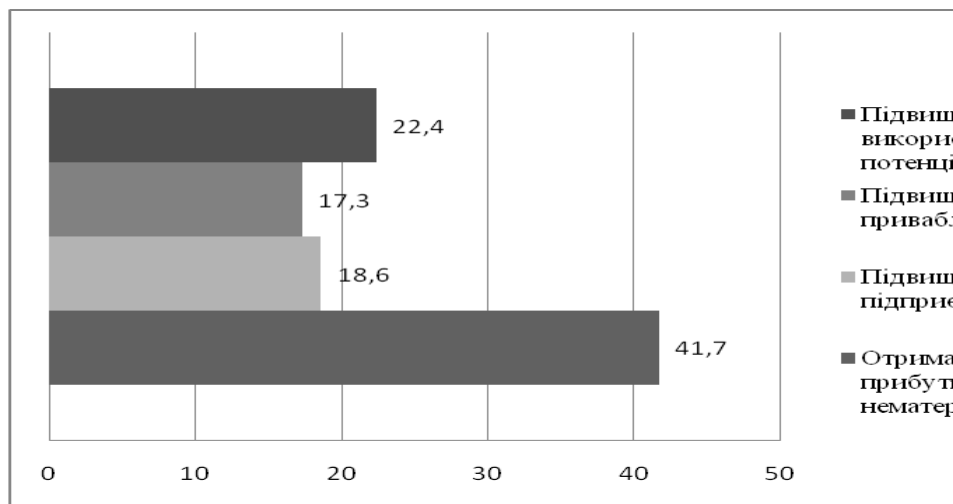

Рис.3.6 Експертна оцінка майбутніх магістрів стосовно впливу нематеріальних активів на

ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств

Як свідчать результати експертного опитування другої групи, то нарощування нематеріальних активів на підприємстві приведе до підвищення вартості підприємства (52,9%) і можна отримувати додатковий прибуток від користування нематеріальними активами (41,2%).

Експертам першої групи було запропоновано уявити себе керівниками сільськогосподарського підприємства та визначити групи нематеріальних активів які на їх думку необхідно використовувати для забезпечення ефективної діяльності підприємств (рис.3.7).

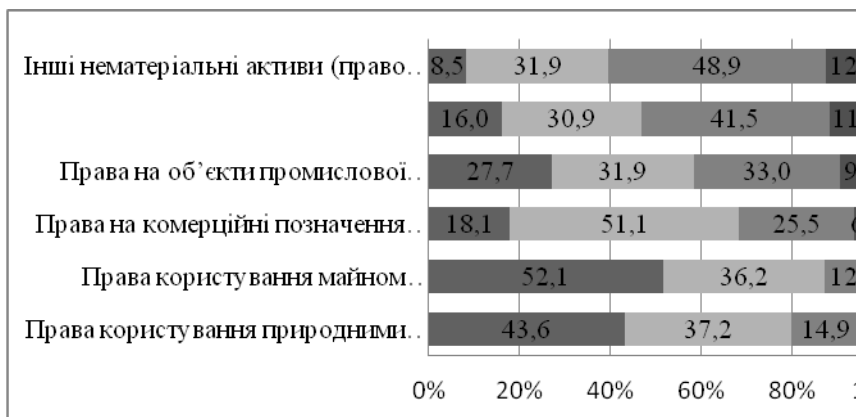

Рис. 3.7 Оцінка експертами ступеня важливості різноманітних груп нематеріальних активів, % до опитаних

Отже, аналізуючи групи нематеріальних активів, експертами було визначено, що найбільш вагома група це права користування майном – 52,1%, а також права користування природними ресурсами – 43,6%. На їхню ж думку, найменш важливими є інші види нематеріальних активів (право на впровадження діяльності, використання економічних та інших

привілеїв тощо). Такої ж самої думки додержуються експерти другої групи.

В нашому опитуванні ми виокремили два запитання стосовно визначення проблем, що заважають формуванню нематеріальних активів і проблем, що заважають ефективному використанню нематеріальних активів на сільськогосподарському підприємстві. На думку експертів першої групи, основними проблемами при формуванні та використанні нематеріальних активів є такі (таблиця 3.8):

Таблиця 3.8

**Оцінка експертами проблем щодо
формування та ефективного використання
нематеріальних активів на сільськогосподарських
підприємствах**

Проблеми	Експерти першої групи	Експерти другої групи
----------	-----------------------	-----------------------

1	2	3
проблеми, які заважають формувати нематеріальні активи в сільськогосподарських підприємствах,% :		
відсутність фінансових ресурсів	39,3	61,0
підприємства не вважають за потрібне формувати нематеріальні активи на підприємстві	32,7	19,6
відсутність поінформованості топ-менеджерів підприємства про існуючі на ринку нематеріальні активи та їх важливість	15,6	19,4
невідповідність умов підприємства для набуття нематеріальних активів (недостатній менеджмент, невідповідність підприємства до отримання нематеріальних активів)	12,4	0,0
проблеми, які заважають ефективному використанню нематеріальних активів у сільськогосподарських підприємствах,% :		

Продовження табл.3.8

1	2	3
відсутність професійний та творчий потенціал підприємств	21,0	11,1
відсутність поінформованості про можливості використання наявних нематеріальних активів на підприємстві	21,7	22,4
відсутність стратегії інноваційного розвитку підприємства (недостатнє використання нематеріальних активів)	25,9	37,1

успоминання важливості нематеріальних як чинника ефективного використання сукупного ресурсного потенціалу	31,4	29,4
---	------	------

Як свідчать дані таблиці 3.8, значна частина експертів вважає, що найбільш суттєвими проблемами щодо формування нематеріальних активів можна виділити обмеженість фінансових ресурсів 39,3% і 61,0 % (експерти першої групи і другої групи відповідно) та не визначення значимості керівниками ролі нематеріальних активів 32,7% (експерти першої групи). Стосовно ефективному використанню нематеріальних активів, то 31,4% (експерти першої групи) визнали як не усвідомлення важливості нематеріальних активів як чинника ефективного використання сукупного ресурсного потенціалу і 37,1% (експерти другої групи) визнали як відсутність стратегії інноваційного розвитку та

використання нематеріальних активів. Дане опитування підтверджує той факт, що тільки за рахунок вміло підібраного персоналу можна досягти ефективного використання нематеріальних активів тим самим забезпечити підвищення ресурсівіддачі.

Експертам було запропоновано визначити на якому з етапів життєвого циклу сільськогосподарського підприємства потрібно активно потрібно активно формувати та використовувати нематеріальні активи. Як свідчать результати опитування, то 36,8% вважають, що використовувати нематеріальні активи необхідно в період стабільного нарощування обсягів виробництва та в період зародження і активного розвитку підприємства (33,8%).

Формування спроможних до сучасних умов розвитку науково-технічного прогресу кадрів повинно виступати як одне із головних завдань у

стратегії розвитку України. За оцінками експертів було виявлено, що найбільш важливими характеристиками керівників, менеджерів при формуванні та використанні нематеріальних активів на підприємстві виступають рівень кваліфікації, професійна майстерність, досвід роботи за спеціальністю (33,1% і 82,4% перша і друга група експертів відповідно), і взагалі не є впливовими статевовіковий склад (0%), стан здоров'я (5,8%).

Для більш поглибленого вивчення даної проблеми, нами було проведено опитування провідного спеціаліста по кадрам Головного управління агропромислового розвитку обласної державної адміністрації – інженера по кадрам, у підпорядкуванні якої більш ніж 150 чоловік (таблиця 3.9).

Таблиця 3.9

**Оцінка експертом важливості різноманітних
рис керівників, управлінців, топ-менеджерів при
формуванні та використанні нематеріальних
активів на сільськогосподарському підприємстві**

Риси працівників	Ступінь важливості		Рівень розвиненості працівників сільськогосподарських підприємств	
	дуже важливі	важливі	досить розвинені	М роз
професійна компетентність	*			
активність, енергійність, активність		*		
вплив	*			
креативність, оригінальність у праці		*		
досвід роботи		*	*	
технічна грамотність		*		
фінансова мобільність		*		
адаптаційні можливості	*			

Таким чином, як свідчать дані таблиці 3., рівень сформованості більшої кількості рис працівників сільськогосподарських підприємств був і залишається досить низьким. Лише один якісний параметр працівника був оцінений як досить розвинений (стаж та досвід роботи). Отже, вимальовується важлива потреба у формуванні працівника нового типу – висококваліфікованого, професійно майстерного, який адаптований до сприйняття технологічних нововведень. Але реалії сільськогосподарських підприємств нам всім відомі, і вони, нажаль, далекі від сучасних потреб. Тому необхідно створювати в Україні сприятливі умови не тільки для професійного навчання, а й для розвитку творчих, нестандартних, креативних характеристик людини.

Заключним етапом в нашому опитуванні було визначення факторів, які здійснюють вагомий вплив

на економічне зростання сільськогосподарських підприємств в сучасних умовах розвитку (рис.3.8).

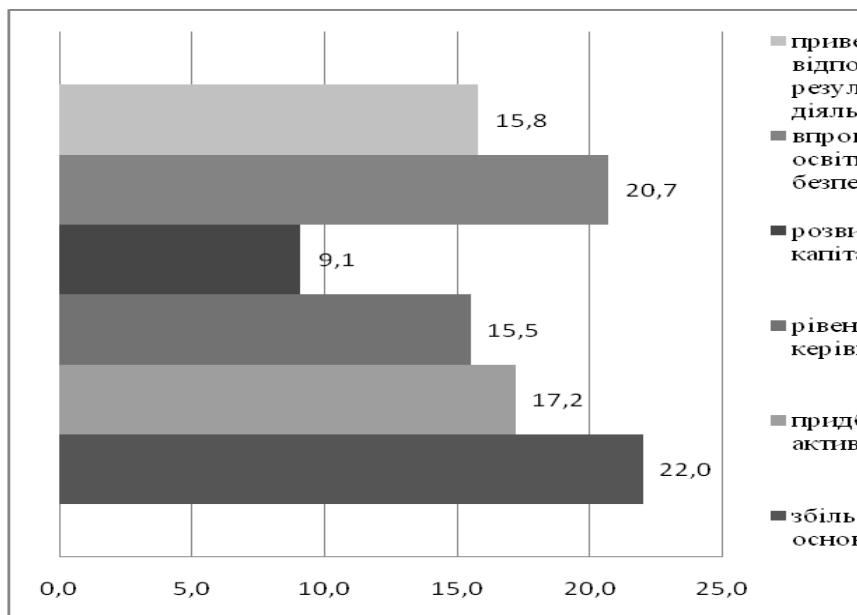

Рис. 3.8 Оцінка експертами (першої групи) факторів, що впливають на економічне зростання с.-г. підприємств

Як свідчать результати експертного опитування, найвпливовішим фактором виступає

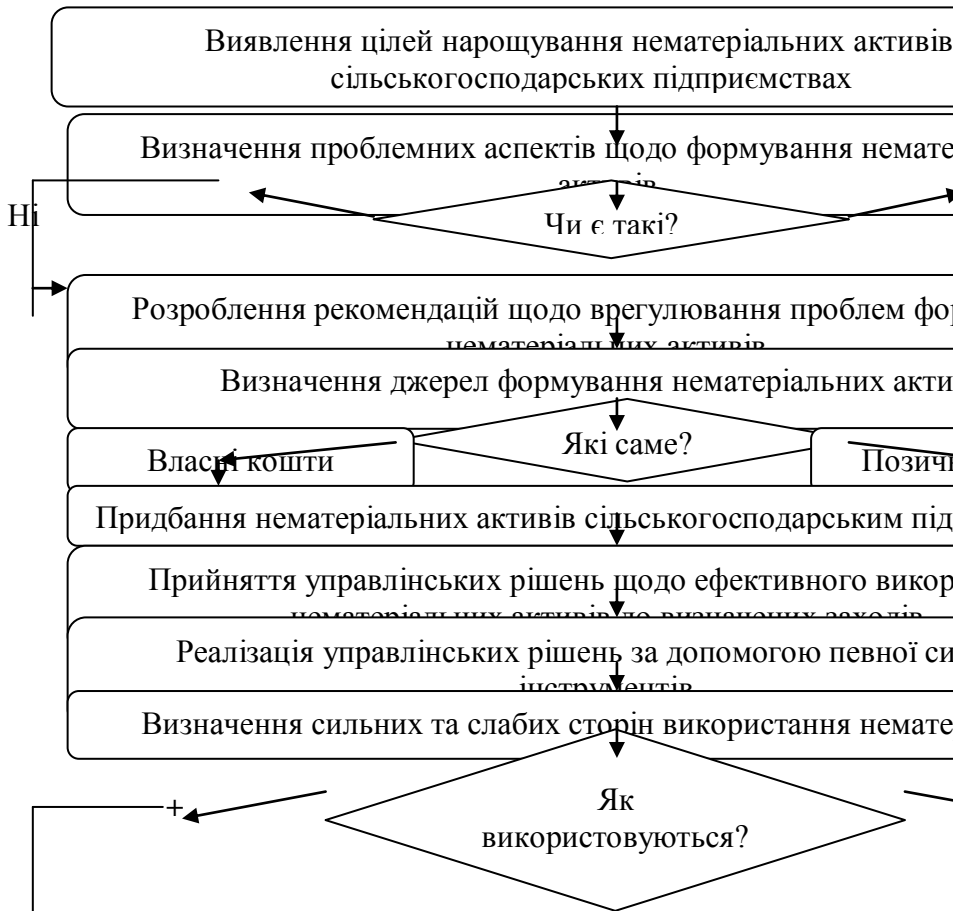
збільшення інвестицій в основний капітал (22,0%) і впровадження новітніх освітніх технологій та безперервної освіти. Що стосується такого фактору як придбання нематеріальних активів, то в експертній шкалі оцінок він займає третє місце серед експертів першої і другої групи.

Узагальнення думок, отримання відповідей експертів опитування, проведення стандартизованих інтерв'ю із керівниками сільськогосподарських підприємств Сумської області, дозволило прийти до усвідомлення в необхідності формування дієвого управління формуванням та використанням нематеріальних активів. З цією метою було обґрунтовано блок-схему алгоритму управління формуванням та використанням нематеріальних активів як важливої складової ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, яка передбачає виокремлення етапів нарощування та застосування

нематеріальних активів, що забезпечить більш ефективне використання інших складових ресурсного потенціалу.

Що стосується практичного застосування запропонованої блок-схеми алгоритму, то формувати окремий підрозділ щодо управління нематеріальними активами на сучасних сільськогосподарських підприємствах не є доцільним. Оскільки, по-перше, це завжди додаткові витрати. По-друге, спеціалісти, які могли б займатися процесами формування та використання нематеріальних активів на підприємстві повинні мати відповідні знання щодо всіх процесів виробництва. Отже, краще делегувати функції стосовно управління нематеріальними активами, а також збір інформації щодо показників оцінки та ефективного використання даних активів, представникам вищого менеджменту підприємств, окремим спеціалістам підприємства.

До переліку службових обов'язків директора та його заступників сільськогосподарських підприємств розумно буде внесення функцій з управління моніторингу нематеріальних активів і прийняття управлінських рішень(рис.3.9).

необхідно придбати для підприємства, який саме вид активів буде доцільним і принесе найбільш вагомий результат.

Другим кроком при управлінні формуванням нематеріальних активів є визначення проблемних аспектів щодо формування нематеріальних активів. Це один із важливих та трудомістких етапів в залученні нематеріальних активів. У разі наявності проблемних аспектів, доцільно розробити певні рекомендації стосовно їх врегулювання. Якщо ж такі відсутні аспекти, то наступним кроком є визначення джерел формування нематеріальних активів, тобто яким чином сільськогосподарське підприємство планує придбати нематеріальні активи та за які кошти.

Після придбання нематеріальних активів на сільськогосподарському підприємстві постає головне питання стосовно управління ефективним

використанням нематеріальних активів, отже на рівні керівництва сільськогосподарського підприємства приймаються рішення щодо ефективного використання нематеріальних активів, здійснюється їх реалізація за допомогою певної системи інструментів та контроль щодо їх реалізації. Контроль щодо реалізації управлінських рішень щодо ефективного використання нематеріальних активів включає поетапну та повну перевірку реалізації рішень, заслухання звітів та співбесіди з виконавцями управлінських рішень.

Від правильності прийняття управлінського рішення залежить одержання високих результатів діяльності підприємств.

За думкою професора Михайлової Л.І. найбільш важливими принципами, якими слід керуватись при прийнятті управлінських рішень, є своєчасність, наукова обґрунтованість, узгодженість

їх з побажаннями підлеглих, логічність, несуперечливість, ясність та простота. Важливим є також врахування того, що кожне рішення – це певне завдання для виконання підлеглим. І тому рішення мають бути такими, щоб передбачали визначення чітких критеріїв їх виконання [51].

Необхідно звернути увагу, що реалізація управлінського рішення особливо залежить від мотивації працівників. Під мотивацією слід розуміти сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають людину до діяльності, визначають поведінку, форми діяльності, надають цій діяльності спрямованості, орієнтованої на досягнення особистих цілей і цілей організації. Мотивація – це сукупність усіх мотивів, які справляють вплив на поведінку людини [52].

Доцільно виявити та проаналізувати сильні та слабкі сторони використання нематеріальних активів,

розрахувати наскільки ефективно використовуються на підприємстві нематеріальні активи або наскільки ефективно вони можуть бути використанні. І заключним етапом в управлінні формуванням та ефективним використанням нематеріальних активів є визначення комплексу заходів стосовно подальшого нарощування та ефективного використання нематеріальних активів.

Хотілося б відмітити, що запропонована блок-схема алгоритму управління формуванням та ефективним використанням нематеріальних активів в сільськогосподарському підприємстві є безперервним, тобто після визначення комплексу заходів для подальшого нарощування та ефективного використання, ми повертаємося до першого етапу виявлення цілей нарощування нематеріальних активів в сільськогосподарських підприємствах.

Висновки до розділу 3

1. Виконані дослідження дають підстави стверджувати, що наші вітчизняні сільськогосподарські підприємства доходять до того стану, коли їх керівники починають розуміти, що введення нематеріальних активів в баланси підприємств, дійсно підвищує вартість, формує інвестиційну привабливість, забезпечує збільшення активної частини балансу. Окрім того, врахування права на оренду земельних ділянок як нематеріальних активів в балансі сільськогосподарських підприємств забезпечує включення землі в економічний обіг.

2. Проведені дослідження дозволили обґрунтувати послідовність процесу включення земельних ресурсів, як складового елементу ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, в економічний обіг шляхом

комерціалізації права оренди земельних ресурсів та включення їх в актив балансу, що виступає підґрунтям підвищення інвестиційної привабливості, вартості підприємства та кредитоспроможності.

3. Проведені дослідження дозволили конкретизувати окремі складові нематеріальних активів з врахуванням специфіки сільського господарства та були виявлені переваги і недоліки нарощування нематеріальних активів в сільськогосподарських підприємствах. Так, ефект від нарощування нематеріальних активів на рівні підприємств буде наступним: отримання додаткового прибутку, підвищення вартості підприємства, підвищення інвестиційної привабливості, підвищення конкурентоспроможності підприємства. Ефект від залучення на рівні держави це: економічне зростання, зменшення рівня бідності, зростання промисловості, сільськогосподарського виробництва, збільшення

іноземний інвестицій. Недоліками від залучення нематеріальних активів можна вважати те, що даний вид активу здатний приносити дохід тільки в тому випадку, якщо він правильно оцінені. Просте утримання на балансі підприємства цього активу приносить лише витрати.

4. В практичній діяльності економічні процеси змінюються за рахунок впливу багатьох факторів, які необхідно виявляти і оцінювати. В нашому дослідженні, ми поставили за мету з'ясувати, як на зміну величини ресурсовіддачі буде впливати кожний фактор, тобто кожен складовий елемент ресурсного потенціалу. За рахунок багатофакторного кореляційно-регресійного аналізу було з'ясовано, що найбільше величина ресурсовіддачі сільськогосподарських підприємств Сумської області залежить від вартості нематеріальних активів.

5. З метою більш ширшого дослідження чинників, що впливають на формування та ефективно

використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, нами було проведення опитування серед студентів, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень магістрів та серед провідних спеціалістів Головного управління агропромисловим розвитком обласної державної адміністрації Сумської області. Значна частка експертів, вважає, що найбільш впливовими ресурсами сьогодні виступають земельні ресурси (52,1%). Експерти визначають також дуже високий рівень значимості фінансових ресурсів (35,1%), трудових ресурсів (30,0%). Стосовно нематеріальних активів, то експерти визначили ступінь їх важливості майже на рівні матеріально-технічних ресурсів, і складають 24,3%. Це в свою чергу говорить про те, що сучасна молодь, молоді спеціалісти почали розуміти ступінь важливості такого виду активу як нематеріальний.

6. Для більш поглибленого вивчення людського фактору, нами було проведено опитування провідного спеціаліста по кадрам Головного управління агропромислового розвитку обласної державної адміністрації, за результатом чого, було з'ясовано, що рівень сформованості більшої кількості рис працівників сільськогосподарських підприємств був і залишається досить низьким. Лише один якісний параметр працівника був оцінений як досить розвинений (стаж та досвід роботи). Отже, вимальовується важлива потреба у формуванні працівника нового типу – висококваліфікованого, професійно майстерного, який адаптований до сприйняття технологічних нововведень.

7. З метою необхідності створення дієвого управління формуванням та використанням нематеріальних активів запропоновано блок-схему алгоритму, яка передбачає виокремлення етапів нарощування та застосування нематеріальних активів,

що забезпечить більш ефективне використання інших складових ресурсного потенціалу.

Результати наукових досліджень, викладені в розділі, опубліковані в працях автора [135, 136, 137].

ПІСЛЯМОВА

Важливою складовою формування та реалізації моделі поступального розвитку суспільства є розв'язання важливого науково-практичного завдання щодо удосконалення соціально-економічного розвитку сільських територій, що базується на поглибленні сутності інтегрованого сільського розвитку, комплексній оцінці процесів розвитку сільських територій, визначенні основних факторів впливу на динаміку соціально-економічного зростання.

На основі проведених теоретичних узагальнень прийшли до висновку, що соціально-економічний розвиток сільських територій України характеризується використанням несистемного підходу до вирішення відповідних питань, а також обмеженою теоретичною і фактичною базою для аналізу проблем сільських територій (оскільки до цього дана тема часто ігнорувалася економістами). Як результат, сприйняття проблем села вченими і політиками часто не відповідає дійсності, оскільки до недавнього часу дослідження пов'язувалися, в основному, з аграрним сектором, що значно обмежувало їх цінність для сільської економіки. Поняття *інтегрованого розвитку сільських територій* має бути конкретизоване. На нашу думку, воно проявляється в покращенні якості життя сільського населення через підвищення рівнів його самозабезпеченості і соціальної безпеки шляхом реструктуризації його економічної активності. При цьому акцентується увага на тому, що концепція розвитку сільських територій є набагато ширшою порівняно з концепцією аграрного розвитку та відображає комплексні зв'язки і взаємодії сільських економік.

На основі проведених досліджень можемо стверджувати про необхідність використання концепції *інтегрованого сільського розвитку*. Проблеми сільського розвитку є невіддільними від проблем аграрного сектора, а тому недоцільно зосереджуватися виключно на одній із складових політики сільського розвитку як об'єкті дослідження (тоді як інший компонент вважається екзогенним), оскільки це є обмеженим статичним підходом, що може призвести до

значної аналітичної упередженості. Саме тому останні зміни у політичному інструментарії полягають у використанні більш цілісного підходу до дослідження і стимулювання сільського розвитку.

Зарубіжний досвід регулювання сільського розвитку підтверджує, що ключовим питанням такого розвитку є не питання фінансування, а проблеми *виявлення, підтримки і впровадження місцевих ініціатив*, які поєднують інтереси державних, підприємницьких та суспільних структур, зокрема, підприємців, представників державних відомств і органів місцевого самоврядування, лідерів місцевих співтовариств, що забезпечить використання наявних потенціалів для розв'язання регіональних проблем соціально-економічного розвитку. Реалізація напрямків розвитку сільських територій має здійснюватися на принципах спільного фінансування і партнерства. Зокрема, фінансова допомога може надаватися через державні та неурядові організації на основі конкурсного відбору, прозорості та громадського контролю.

Необхідним є підвищення довіри до *партнерств між державними, підприємницькими та суспільними структурами* із використанням моделей “знизу доверху”. Оскільки Україна характеризується дуже неоднорідною сільською місцевістю, політичні заходи, спрямовані на стимулювання економічного розвитку села та створення нових робочих місць, повинні безпосередньо враховувати потреби окремих регіонів. Місцеві партнерства, створені по територіальному принципу, відіграють винятково важливу роль у забезпеченні стійкого розвитку села та є ключовими елементами політики сільського розвитку. Завдяки таким партнерствам, місцеве населення бере участь у визначенні найважливіших завдань і пошуках їх рішень.

Проблеми сільських регіонів не можна повністю відокремити від проблем інших територій, зокрема міст. Фактично, в розвинених країнах лінії, які колись відділяли міські території від сільських територій, стають все менш чіткими. Тому соціальний аспект політики сільського розвитку має бути спрямований на створення

рівних можливостей та стартового капіталу для жителів сільської місцевості у порівнянні із можливостями, які характеризують міські території. З цією метою нами було розроблено та викладено *алгоритм реалізації місцевих ініціатив* на основі переходу від формування структур локальної співпраці до розробки специфічної регіональної стратегії розвитку та її подальшої популяризації серед місцевого населення

За підсумком проведених досліджень була запропонована якісно нова модель розвитку соціальної сфери в сільській місцевості шляхом пошуку нових власників об'єктів соціальної інфраструктури, зокрема шляхом формування обслуговуючих кооперативів та сільських сервісних центрів. При цьому, головною метою реформування соціальної інфраструктури визнавалось збереження й забезпечення ефективного функціонування і подальшого розвитку сфери послуг у сільській місцевості. Досвід роботи в цьому напрямі свідчить, що найбільш ефективними є моделі створення сільських комунальних підприємств, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, сільських сервісних центрів, взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськими організаціями та приватними підприємцями.

На основі проведених досліджень були розроблені методичні підходи до розробки та обґрунтування стратегії інтегрованого розвитку сільських територій, які, на відміну від існуючих, доповнено формуванням ефективного механізму підтримки соціально-економічного зростання депресивних територій. Нами наголошується на тому, що підтримка депресивних територій має зосереджуватися на наданні компенсаційних виплат агровиробникам у менш сприятливих територіях. Ці виплати мають бути адаптовані з тим, щоб відображати кращу роль агровиробників як менеджерів збереження природних ландшафтів на таких територіях.

Особлива увага в рамках опрацювання концепції підтримки депресивних територій звертається на те, що на депресивних територіях повинно мати місце фінансування ініціатив щодо перепідготовки зайнятих у сільськогосподарському виробництві

(або конверсія в інші види діяльності з метою забезпечення *багатофункціонального* розвитку сільських територій. Основна увага на даному етапі має приділятися процесам диверсифікації на депресивних територіях, а саме розвитку малого підприємництва, удосконаленню інфраструктури та підвищенню якості соціальних послуг

Обґрунтована необхідність розв'язання *проблеми фінансування сільського розвитку*, оскільки фінансові потреби сільських територій України з високою часткою сільського господарства в структурі економічної діяльності залишаються великою мірою незадоволеними. Вітчизняні банки майже ігнорують невеликі сільські підприємства. Очевидні причини такої ситуації включають недостатньо розвинені фінансові установи, високий ризик, асиметричний розподіл інформації між кредиторами і позичальниками. Відтак, одним із головних завдань сільського розвитку є зменшення бар'єрів між фінансуванням сільського населення та формальним фінансовим сектором. При цьому, застосування нових фінансових технологій в Україні є критично важливим для зменшення ризику невиконання зобов'язань для позичальників, які одночасно покращать доступ до фінансів для багатьох селян.

Для подальших досліджень у галузі управління соціально-економічним розвитком сільської місцевості надзвичайно актуальними є питання щодо вивчення впливів наслідків реалізації інтеграційних прагнень України на сільську економіку; зайнятість сільського населення; багатофункціональність та забезпечення зрівноваженого розвитку сільських територій; використання, розвиток та відтворення людського капіталу в сільській місцевості, що є головним чинником економічного зростання суспільства та національної безпеки держави.

CONCLUSIONS

The important constituent of forming and realization of model of forward development of society is a decision of important naukovo-praktichnogo task in relation to the improvement of socio-economic development of rural territories, which is based on deepening of essence of computer-integrated rural development, complex estimation of processes of development of rural territories, determination of basic factors of influence on the dynamics of socio-economic growth.

On the basis of the conducted theoretical generalizations came to the conclusion, that socio-economic development of rural territories of Ukraine is characterized the use of the nonsystem going near the decision of the proper questions, and also by the limited theoretical and actual base for the analysis of problems of rural territories (as to it this theme was often ignored economists). As a result, perception of problems of village often does not answer reality scientists and politicians, as researches associated till recently, mainly, with an agrarian sector, that considerably limited their value for a rural economy. The concept of computer-integrated development of rural territories must be specified. To our opinion, it shows up in the improvement of quality of life of rural population through the increase of levels of his material well-being and social safety by restructuring of him economic activity. Attention is thus accented on that conception of development of rural territories is far wider by comparison to conception of agrarian development and represents complex copulas and co-operations of rural economies.

On the basis of the conducted researches can assert the use of conception of computer-integrated rural development about a necessity. Problems of rural development are inseparable from the problems of agrarian sector, and that is why beside the purpose concentrated exceptionally on one of constituents of policy of rural development as a research (while other component is considered exogenous) object, as it is the limited static approach which can result in considerable analytical prejudice. For this reason the last updates in a political tool consist in the use of more integral going near research and stimulation of rural development.

Foreign experience of adjusting of rural development confirms, that the key question of such development is a not question of financing, but problems of exposure, support, and introductions of local initiatives, which combine interests of state, enterprise and public structures, in particular, businessmen, representatives of state departments and organs of local self-government, leaders of local concords, that will provide the use of present potentials for the decision of regional problems socio-economic development. Realization of directions of development of rural territories must be carried out on principles of the general financing and partnership. In particular, a financial help can be given through state and ungovernmental organizations on the basis of competitive selection, transparency and public inspection.

A necessity is an increase of trust to partnerships between state, enterprise and public structures with the use of models “from below up to the top”. As Ukraine is characterized very heterogeneous rural locality, political measures, directed on stimulation of economic development of village and creation of new workplaces, must directly take into account the necessities of separate regions. Local partnerships, created on territorial principle, play exceptionally an important role in providing of steady development of village and is the key elements of policy of rural development. Due to such partnerships, a local population takes part in determination of major tasks and searches of their decisions.

The problems of rural regions can not be fully dissociated from the problems of other territories, in particular bridge. Actually, in the developed countries of line, which once dissociated city territories from rural territories, become all less clear. Therefore the social aspect of policy of rural development must be directed on creation of equal possibilities and start-up capital for the habitants of rural locality in comparing to possibilities which characterize city territories. To that end by us it was developed and expounded algorithm of realization of local initiatives on the basis of transition from forming of structures of local collaboration to development of specific regional strategy of development and it subsequent popularization among a local population.

After the result of the conducted researches the new model of development of social sphere was offered high-quality in rural locality by the search of new proprietors of objects of social infrastructure, in particular by forming of attendant cooperative stores and rural service centers. Thus, acknowledged the primary objective of reformation of social infrastructure maintainance and providing of the effective functioning and subsequent development of sphere of services in rural locality. Experience testifies in this direction, that most effective are models of creation of rural communal enterprises, agricultural attendant cooperative stores, rural service centers, co-operation of organs of local self-government, with public organizations and sole proprietors.

On the basis of the conducted researches the methodical going were developed near development and ground of strategy of computer-integrated development of rural territories, which, unlike existing, are complemented forming of effective mechanism of support of socio-economic growth of the depressed territories. It is marked by us on that support of the depressed territories must be concentrated on the grant of compensative payments agrovirobnikam in less favourable territories. These payments must be adapted in order to represent the best role of agrovirobnikiv as managers of maintainance of natural landscapes on such territories.

The special attention within the framework of working of conception of support of the depressed territories applies on that on the depressed territories must take place financing of initiatives in relation to retraining of busy in an agricultural production (or conversion in other types of activity with the purpose of providing of multifunction development of rural territories. Basic attention on this stage must be spared the processes of diversification on the depressed territories, namely to development of small enterprise, improvement of infrastructure and upgrading social services.

Grounded necessity of decision of problem of financing of rural development, as financial necessities of rural territories of Ukraine with high part of agriculture in the structure of economic activity remain in a large measure dissatisfied. Domestic jars are almost ignored by small rural enterprises. Obvious reasons of such

situation include not enough the developed financial institutions, high risk, asymmetric distributing of information, between creditors and borrowers. Consequently, one of main tasks of rural development there is diminishing of barriers between financing of rural population and formal financial sector. Thus, application of new financial technologies in Ukraine is critically important for diminishing of risk of non-fulfillment of responsibilities for borrowers, which simultaneously will improve access to finances for many peasants.

For subsequent researches in industry of management socio-economic development of rural locality extraordinarily actual are questions in relation to the study of influences of consequences of realization of integration aspirations of Ukraine on a rural economy; employment of rural population; multifunctionness and providing of the balanced development of rural territories; the use, development and recreation of human capital, is in rural locality which is the main factor of the economy growing of society and national safety of the state.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

1. Аграрна праця та соціальний розвиток села : монографія / [О. А. Бугуцький, Г. І. Купалова, М. К. Орлатий та ін.]; за ред. Бугуцького О. А. – К. : ІАЕ УААН, 1996. – 302 с.
2. Андрійчук В. Г. Эффективность использования производственного потенциала в сельском хозяйстве / В. Г. Андрійчук. – М. : Экономика, 1983. – 208 с.
3. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К. : КНЕУ, 2002. - 624 с.
4. Андрійчук В. Г. Эффективность діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз : монографія / В. Г. Андрійчук. – вид. 2-ге. – К. : КНЕУ, 2006. – 292 с.
5. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку : монографія / В. Г. Андрійчук. – Ніжин : ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2007. – 216 с.
6. Анічин Л. М. До теоретико-методичних засад управління ресурсами в аграрному секторі економіки / Л. М. Анічин // Зб. наук. праць. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2008. – С. 48 – 54.
7. Бабич В. В. Бухгалтерський учет на підприємствах малого бізнесу в Україні / В. В. Бабич, Е. І. Свидерський. – 2-е изд., испр. и доп. – К. : ОНПІ Либра, Укр. ИНТЗИ, 1992. - 132 с.
8. Банасько Т. М. Економічний аналіз використання нематеріальних активів: значення та методика здійснення [Електронний ресурс] / Т. М. Банасько // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2009. - № 4 (50). – С. 6 - 12. - Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Natural/Vzhdtu/econ/2009_4/1.pdf
f. - Назва з екрану.

9. Банасько Т. Проблеми та перспективи дослідження нематеріальних активів в Україні / Тетяна Банасько // Економіст. - 2010. - № 2. - С. 30 – 33.
10. Бельтюков Є. А. Роль нематеріальних активів у збільшенні ринкової вартості виноробних підприємств [Електронний ресурс] / Є. А. Бельтюков, С. А. Нізяєва // Торгівля і ринок України : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ім. Туган-Барановського. – Донецьк, 2009. - № 28/2. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tiru/2009_28_2/27.pdf. - Назва з екрану.
11. Білоброва Т. О. Нематеріальні активи як чинник інтенсифікації зовнішньої економічної діяльності підприємства / Т. О. Білоброва, М. С. Солоха // Вісник Нац. Університету «Львівська політехніка». – Львів, 2006. – № 12 (567). – С. 209 – 213.
12. Близнюк В. В. Людський капітал як фактор економічного розвитку (Еволюція методологічних підходів та сучасність) / В. В.Близнюк // Економіка і прогнозування. – 2005. - № 2. – С. 64 – 78.
13. Блонська В. І. Методичні підходи до оцінки потенціалу підприємства у ході формування стратегічних переваг / В. І. Блонська, С. Я. Нагірна // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук. праць. – Львів, 2009. – Вип. 19.2. - С. 150 - 155.
14. Бова Т. В. Оцінка ефективності використання виробничого потенціалу сучасних промислових підприємств / Т. В. Бова // Економічний простір. - 2008. - № 12/2. – С. 66 – 72.
15. Большая Советская Энциклопедия : в 30 т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. - изд. 3-е. - М. : „Советская Энциклопедия”, 1975. - Т. 20.– 608 с.
16. Борисова В.А. Відтворення природного ресурсного потенціалу АПК: економічні аспекти / В.А. Борисова. – Суми: Довкілля, 2003. – 372 с.

17. Бородіна О. М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку / О. М. Бородіна. – К. : ІАЕ УААН, 2003. – 277 с.
18. Бражна Л. В. Порядок відображення в бухгалтерському обліку створення нематеріальних активів / Л. В. Бражна // Облік і фінанси АПК. - 2005. - № 4. - С. 35 – 38.
19. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Энни Брукинг ; пер. с англ. Н. Мишкова ; под ред. Л. Н. Ковалик. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с. – (Серия «Теория и практика менеджмента»).
20. Бугуцький О. А. Демографічна ситуація та використання людських ресурсів на селі / О. А. Бугуцький ; Ін-т аграр. економіки Укр. аграр. наук. - К., 1999. - 278 с.
21. Бутнік-Сіверський О. Б. Евристика в інтелектуальній економіці або формування системи інноваційного підприємництва / О. Б. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальна власність. – 2005. – № 8. – С. 29 - 34.
22. Бутнік-Сіверський О. Б. Економіка інтелектуальної власності. Конспект лекцій для студентів спеціальності 7.000002 “Інтелектуальна власність” / О. Б. Бутнік-Сіверський. - К. : Інститут інтелектуальної власності і права, 2003. - 296 с.
23. Бутнік-Сіверський О. Б. Інноватика та інтелектуальна економіка (теоретико-методичний аспект) / О. Б. Бутнік-Сіверський // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2007. - № 6. – С. 68 – 81.
24. Васьківська К. Значення людського капіталу в розвитку сільського господарства [Електронний ресурс] / К. Васьківська, Л. Гнатишин // Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. – Львів, 2009. - № 16. - Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vldau/APK/2009/file/s/09vkvriad.pdf. - Назва з екрану.

25. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2003. – 1440 с.
26. Вишнеvsька О. М. Ресурсний потенціал підприємств сільських територій / О. М. Вишнеvsька. – Миколаїв : «Вид-во Ірини Гудим», 2009. – 248 с.
27. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні і практичні аспекти) / відп. ред. акад. УААН В. М. Трегобчук. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2003. – 259 с.
28. Газуда Л. М. Ресурсний потенціал аграрних підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08. 00.04 - “Економіка і управління підприємствами (за видами економічної діяльності)” / Л. М. Газуда. – Ужгород, 2004. – 20 с.
29. Гаранина Т. А. Интеллектуальный капитал организации как фактор создания ценности бизнеса: определение, оценка и управление : диссертация ... кандидата экономических наук : 08.00.05 / Гаранина, Татьяна Александровна. - СПб, 2009. - 203 с.
30. Гладій М. В. Використання виробничо-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України (питання теорії, методології і практики) : монографія / М. В. Гладій. – Л., 1998. – 294 с.
31. Гнидюк І. В. Теоретико-методологічні аспекти ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / І. В. Гнидюк // Економічний простір : зб. наук. праць / Придніпровська держ. академія будівництва і архітектури. – Дніпропетровськ, 2010. - № 34. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2010_34/Zmist/14PDF.pdf . - Назва з екрану.
32. Гордієнко С. Г. Методика та особливості визначення поняття «інтелектуальна власність» / С. Г. Гордієнко //

- Правничий вісник Університету «КРОК». - К., 2009. - С. 98 - 106.
33. Горкавий В.К. Аналіз трудових ресурсів, продуктивності і оплати праці: лекція / В.К. Горкавий. – Харків: Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва, 2008. – 50 с.
 34. Горянський В. К. Математична статистика : [нав.посіб.] / В. К. Горянський, В. В. Ярова. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 384 с
 35. Господарський кодекс України : затв. 16 січня 2003 р. № 436 // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 18, № 19/20, № 21/22.
 36. Грачова Р. Гудвіл: новий актив і нові проводки [Електронний ресурс] / Римма Грачова // Дебет-Кредит : Український бухгалтерський тижневик. – 2000. - № 3. - Режим доступу: <http://www.dtkk.com.ua/debet/ukr/2000/30/30pr6.html>. - Назва з екрану.
 37. Грачова Р. Що робити з "правами користування майном" [Електронний ресурс] / Римма Грачова // Дебет-Кредит : Український бухгалтерський тижневик. – 2001. - № 45. - Режим доступу: <http://www.dtkk.com.ua/debet/ukr/2001/45/45pr9.html>. - Назва з екрану.
 38. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К. : Знання, КОО, 2001. – 254 с.
 39. Гуторов О. І. Оцінка земельних ресурсів та ефективності інвестицій : монографія / О. І. Гуторов ; Харківський нац. аграрн. ун-т. – Х., 2006. – 368 с.
 40. Гуторов О. І. Проблеми сталого землекористування у сільському господарстві: теорія, методологія, практика : [монографія] / О. І. Гуторов. – Х. : Едена, 2010. – 405 с.
 41. Гуторов О. І. Проблеми формування та використання ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки / О. І.

- Гуторов, О. О. Гуторова // Вісник Сумського НАУ. Серія: Економіка та менеджмент. – Суми, 2008. - № 7/1 (29). – С. 34 – 39.
42. Гуторов О. І. Сутність, оцінка та ефективність використання аграрного ресурсного потенціалу: теоретичні аспекти : лекція / О. І. Гуторов, І. О. Шарко. – Х., 2009. – 48 с.
43. Донцов С. С. Оценка инвестиционной привлекательности предприятия посредством анализа надежности его ценных бумаг [Електронний ресурс] / С. С. Донцов // Финансовый менеджмент. - 2003. - № 3. - Режим доступа: <http://www.ipnpou.ru/articlep.php?idarticle=001174>. - Назва з екрану.
44. Дорофеев О. В. Стратегічне управління формуванням і раціональним використанням трудового потенціалу аграрних підприємств / О. В. Дорофеев // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка. Серія: Економічні науки. - Х. : ХНТУСГ, 2009. – Вип. 90. - С. 58 – 63.
45. Дорофеев О. В. Формування ефективної системи антикризового управління потенціалом сільськогосподарських підприємств / О. В. Дорофеев // Маркетингове забезпечення продовольчого ринку України : мат. міжнародної науково-практичної конф. – Полтава, 2009. - С. 40 – 41.
46. Електронна вільна енциклопедія Wikipedia. - Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>. - Назва з екрану.
47. Економіка сільського господарства : навч. посібник / В. К. Збарський, В. І. Мацибора, А. А. Чалий [та ін.]; за ред. В. К. Збарського і В. І. Мацибори. – К. : Каравела, 2009. - 264 с.
48. Економіка сільського господарства: Підручник / О.І. Здоровцов, Л.І. Касьянов, В.І. Мацибора, В.Й. Шиян; За ред. О.І. Здоровцова, В.І. Мацибори. – К.: Вид-во УСГА, 1993. – 320 с.

49. Економічна енциклопедія : у трьох томах. Т. 3 / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Вид. центр „Академія”, 2002. – 952 с.
50. Єрмаков О. Ю. Методичні аспекти узагальненої оцінки економічної ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств / О. Ю. Єрмаков, М. І. Кареба // Збірник наукових праць ЧДГУ. Серія: Економічні науки. - Черкаси. - 2009. - Вип. 22. - С. 12 – 15.
51. Забродська Г. Людський фактор на підприємствах роздрібної торгівлі [Електронний ресурс] / Г. Забродська // Економіка. – 2010. - № 1 (101). – Режим доступу : <http://www.nbuu.gov>. - Назва з екрану.
52. Земельний кодекс України : затв. 25.10.2001 р. станом законодавства на 07.05.2011 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2768-14> . – Назва з екрану.
53. Іванух Р. А. Аграрна економіка і ринок / Р. А. Іванух, С. Л. Дусановський, Є. М. Білан. - Тернопіль : "Збруч", 2003. - 305 с.
54. Каплан Р. Измерение стратегической готовности нематериальных активов / R. S. Kaplan, D. P. Norton ; пер. М. М. Смирнова ; ред. И. Н. Баранов // Российский журнал менеджмента. - 2004. - Т. 2, № 3. – С. 85 – 104.
55. Кареба М. І. Зміцнення та ефективне використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08. 00.04 - “Економіка і управління підприємствами (за видами економічної діяльності)” / М. І. Кареба. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.
56. Кареба М. І. Щодо сутності і складу ресурсного потенціалу аграрних підприємств та його значення у

- забезпеченні їх ефективного розвитку / М. І. Кареба // Агроінком. - 2008. - №7/10. - С. 64 - 67.
57. Кендюхов О. В. Інтелектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління : монографія / О. В. Кендюхов ; НАН України ; Ін-т економіки пром-ті ; ДонУЕП. - Донецьк, 2006. – 307 с.
58. Кожемякіна Т. В. Нематеріальні активи підприємства-експортера як чинник підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку / Т. В. Кожемякіна, Д. Г. Матукова // Економіка Криму. - 2010. - №1(30). - С. 260 - 265.
59. Коноплицький В. А. Економічний словник. Тлумачно-термінологічний / В. А. Коноплицький, Г. І. Філіна. – К. : КНТ, 2007. – 580 с.
60. Конспект лекцій та методичні вказівки для проведення практичних занять та виконання самостійної роботи з дисципліни «Потенціал підприємства: формування і оцінювання» для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності 6.05107 «Економіка підприємства» / укл. : Л. М. Таранюк, О. В. Макарюк. – Суми : Вид-во СумДУ, 2008. – 206 с.
61. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. - К. : ВЕЛЕС, 2003. - 64 с.
62. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навчальний посібник / Н. С. Краснокутська. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.
63. Кулинич О. І. Економетрія : навчальний посібник / О. І. Кулинич. – Хм. : Видавництво «Поділля», 1997. – 115 с.
64. Курило Л. І. До питання оцінки інтелектуального капіталу в аграрній сфері / Л. І. Курило // Економіка АПК. – 2009. - № 12. – С. 42 – 48.
65. Курило Л. І. Інтелектуальний та людський капітал як детермінанти інноваційного розвитку економіки:

- інституціональний аспект / Л. І. Курило // Інноваційна економіка. – 2011. - № 3 [22]. – С. 3 - 9.
66. Курило Л. І. Формування ринку інтелектуальної власності / Л. І. Курило // Вісник Сумського НАУ. Серія: Фінанси і кредит. – Суми, 2009. – Вип. 2. – С. 345 – 349.
67. Киричєк Е. В. Формирование инновационного потенциала сельскохозяйственных предприятий путём наращивания нематериальных активов / Е. В. Киричєк // Сборник научных статей 5-й международной научно-практической конференции Белорусского государственного аграрного технического университета, 21-22 апреля 2011 г. – Мн. : Изд-во БГАТУ, 2011. – С. 183 – 185.
68. Киричок О. В. Вдосконалення формування та використання ресурсного потенціалу з урахуванням нематеріальних активів / О. В. Киричок // Вісник Полтавського національного технічного університету. – Полтава, 2010. - № 1. – С. 23 – 26.
69. Киричок О. В. Економічна оцінка впливу нематеріальних активів на ресурсовіддачу сільськогосподарських підприємств / О. В. Киричок // Вісник, 2010. – С. 25-28.
70. Киричок О. В. Ефективність використання основних виробничих фондів як елемент виробничого потенціалу в ПСВК АФ «Бесво» Липово-Долинського району / О. В. Киричок // Матеріали науково-практичної конференції студентів Сумського НАУ, 14-16 листопада 2006 р. – Суми : Вид-во «Довкілля», 2006. – С. 104 – 105.
71. Киричок О. В. Методичний підхід до оцінки ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств / О. В. Киричок // Міжнародна науково-практична конференція Тернопільського національного економічного університету, 22-23 жовтня 2009 р. – Тернопіль : Вид-во «Тайп», 2009. – С. 185 – 189.
72. Киричок О. В. Методологічні основи визначення ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств /

- О. В. Киричок // Вісник Сумського НАУ. Серія: Економіка і менеджмент. – Суми, 2009. - № 8 (37). – С. 25 – 31.
73. Киричок О. В. Нематеріальні активи як передумова підвищення вартості підприємства / О. В. Киричок // Тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції, 14-15 жовтня 2010 р. – Донецьк : Вид-во «ДонНТУ», 2010. – С. 21 – 22.
74. Киричок О. В. Нематеріальні активи як чинник підвищення інвестиційної привабливості та вартості підприємств / О. В. Киричок // Інноваційна економіка. - Тернопіль, 2010. - № 5 (19). – С. 54 – 56.
75. Киричок О. В. Оцінка ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств / О. В. Киричок // Агросвіт. Київ. – 2011. - № 6. – С. 53 – 56.
76. Киричок О. В. Проблеми формування та ефективного використання ресурсного потенціалу в агроформуваннях / Л. І. Михайлова, О. В. Киричок // Вісник Харківського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК і природокористування. – Х., 2007. - № 4. – С. 112 – 116.
77. Киричок О. В. Ресурсний потенціал – основа стійкого розвитку підприємства / О. В. Киричок // Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ, 8-25 квітня 2008 р. – Суми : Вид-во «Довкілля», 2008. – Т. 2. - С. 107 – 108.
78. Киричок О. В. Ресурсний потенціал як фактор забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції / О. В. Киричок // Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції, 17-19 жовтня 2008 р. – Сімферополь : Вид. центр Кримського ін-ту бізнесу, 2008. – С. 101 – 102.
79. Киричок О. В. Теоретичні засади визначення сутності виробничого потенціалу і сталості його розвитку / О. В. Киричок // Матеріали міжнародної науково-практичної

- конференції молодих вчених, присвяченої 30-й річниці заснування Сумського національного аграрного університету, 4-6 квітня 2007 р. – Суми : Вид-во «Університетська книга», 2007. – Ч. 2. - С. 26 – 27.
80. Киричок О. В. Формування ресурсного потенціалу з урахуванням нематеріальних активів сільськогосподарських підприємств / О. В. Киричок // Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ, 11-12 грудня 2009 р. – Суми : Вид-во «Довкілля», 2009. – С. 373.
81. Киричок О. В. Формування та використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Сумської області / О. В. Киричок // Вісник Сумського НАУ. Серія: Економіка і менеджмент. – Суми, 2010. - № 6/2 (42). – С. 20 – 24.
82. Котенко Л. М. Облік, аудит і аналіз НА: сучасний стан, проблеми, тенденції розвитку : монографія / Л. М. Котенко, Т. В. Польова ; Хар.держ.ун-т харчування та торгівлі. – Х., 2008. – 175 с.
83. Лапин Е. В. Экономический потенциал предприятия: монография / Е. В. Лапин. - Сумы : Университетская книга, 2002. – 310 с.
84. Лендел М.А. Аграрний ресурсний потенціал у змішаній економіці. - Київ: Наукова думка, 1993.-143 с.
85. Лепетан І. Нематеріальні активи та інтелектуальний капітал / І. Лепетан // Економіка АПК. – 2007. – № 9. – С. 83 – 87.
86. Лукинов И. Аграрний потенціал: исчисление и использование / И. Лукинов, А. Онищенко, Б. Пасхавер // Вопросы экономики. – 1988. - №3. – С. 12-21.
87. Лук'яненко І. Г. Економетрика : підручник / І. Г. Лук'яненко, Л. І. Краснікова. – К. : Тов-во «Знання», КОО, 1998. – 494 с.

88. Любенюк Н. О. Проблеми визнання інтелектуальної власності як елементу нематеріальних активів підприємства / Н. О. Любенюк // Фінанси, облік і аудит. – 2009. - № 4. - С. 263 – 269.
89. Македонский А. В. Підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу в сільському господарстві / А. В. Македонский // Вісник ХНАУ. Серія: Економіка АПК і природокористування. – Х., 2007. - № 3. – С. 111 – 115.
90. Макконелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика : пер. с англ. 11-го изд. / Макконелл К. Р., Брю С. Л. – К. : Хагадар – Демос, 1997. – 785 с.
91. Малік М.Й. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект / М.Й. Малік, Шпикуляк О.Г. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2005. – 370 с.
92. Маринич І. А. Мотивація як фактор підвищення ефективності праці працівників / І. А. Маринич, Я. Р. Ільницька // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України, 2005. - Вип. 15.5. - С. 376 - 380.
93. Мацибора В. І. Економіка підприємства : навч. посібник / В. І. Мацибора, В. К. Збавський, Т. В. Мацибора. – К. : Каравела, 2008. – 312 с.
94. Михайлов Г. М. Економічна сутність виробничих фондів авіапідприємств, що надають послуги з авіахімробіт [Електронний ресурс] / Г. М. Михайлов, К. В. Марінцева // Проблеми системного підходу в економіці : електронне наукове фахове видання / Національний авіаційний університет. – 2009. - № 1. - Режим доступу: www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2009_1/Mihaylov_109.htm. - Назва з екрану.
95. Михайлова Л. И. Эффективность сбалансирования элементов аграрного ресурсного потенциала : диссертация на соискание ученой степени к.э.н. / Л. И. Михайлова. - Х., 1991. - 204 с.

96. Михайлова Л. І. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах : монографія / Л. І. Михайлова. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 388 с.
97. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 «Нематеріальні активи» (IAS 38 «Intangible assests») переглянутий у 2004 році //
98. Мірошник Р. О. Формування інноваційного потенціалу підприємств шляхом розвитку нематеріальних активів [Електронний ресурс] / Р. О. Мірошник // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми економіки та управління. – Львів, 2009. - № 640. – С. 150 - 154. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ekonomika/2009_640/21.pdf. - Назва з екрану.
99. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери / О. М. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – 400 с.
100. Науково обґрунтована система ведення сільського господарства Сумської області. – Суми : ВАТ «СОД», вид-во «Козацький вал», 2004. – 662 с.
101. Олійник Т.І. Формування й ефективне використання трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств: / Т.І. Олійник / Харк. нац. аграр. ін.-т ім. В.В. Докучаєва. – Харків: Магда Ltd, 2008. – 372 с.
102. Осовська Г. В. Економічний словник / Г. В. Осовська, О. Юшкевич, И. О. Заводський. – К. : Кондор, 2007. – 358 с.
103. Отенко І. П. Управління конкурентними перевагами підприємства / І. П. Отенко, Є. О. Полтавська. – Х. : ХНЕУ, 2005. – 212 с.
104. Пахомов В. А. Инвестиционная привлекательность предприятий –исполнителей контрактов как экономическая категория [Електронний ресурс] / В. А. Пахомов // Проблемы предпринимательства в экономике России : межвуз. сб. науч. трудов. – Вып. 8. - Режим доступу:

- <http://www.cfin.ru/bandurin/article/sbrn08/16.shtml>. - Назва з екрану.
105. Підлісецький Г. М. Підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного сектору / Г. М. Підлісецький, М. І. Толкач // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 65 - 66.
 106. Піняк І. Інтелектуальні активи як ефективний ресурс економічного розвитку підприємства / І. Піняк // Галицький економічний вісник. — 2009. — № 1. — С. 33 - 40.
 107. Подольська В. О. Фінансовий аналіз : навч. посібник / В. О. Подольська, О. В. Яріш. — К. : Центр навчальної літератури, 2007. — 488 с.
 108. Поліщук В. Л. Оцінка основних засобів згідно з національними та міжнародними стандартами: переваги та проблеми [Електронний ресурс] / В. Л. Поліщук // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування : зб. наук. прац. – Рівне, 2009. - № 3, Ч. 2. - С. 53 - 58. - Режим доступу: http://www.nbu.v.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vnuvvgp/ekon/2009_3_2/v47ek077.pdf. - Назва з екрану.
 109. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» : затв. наказом Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92, із змінами та доповненнями //
 110. Положення П(С)БО19 «Немонетарні активи»
 111. Порядок експертної оцінки нематеріальних активів : затв. наказом Фонду держмайна України з питань науки і технологій від 27 червня 1995р. № 969/97
 112. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792 – XII зі змінами станом на 09.05.2011 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3792-12> .
– Назва з екрану.

113. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14.09.2006 р. № 143 зі змінами і доп. станом на 01.01.2011 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=143-16>. – Назва з екрану.
114. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855 зі змінами і доп. станом на 24.02.2011 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=3855-12>. – Назва з екрану.
115. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку» : Наказ Міністерства Фінансів України від 20 жовтня 1999р. № 246. // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG4044.html. – Назва з екрану.
116. Про оподаткування прибутку підприємств : Закон України від 28.12.1994 р. № 334 зі змінами та доп. станом на 01.04.2011 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=334%2F94-%E2%F0> . – Назва з екрану.
117. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закону України від 15 грудня 1993 р. зі змінами і доп. станом на 07.07.2009 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=3687-12>. – Назва з екрану.
118. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3689-ХІІ зі змінами станом на 16.05.2008 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу:

- <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3689-12> .
– Назва з екрану.
119. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України № 3770 в редакції від 22.05.2003 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3688-12&p=1218034688041545>. - Назва з екрану.
120. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України від 21.04.1993 р. № 3116 зі змінами станом на 13.10.2010 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3116-12> . – Назва з екрану.
121. Програма навчальної дисципліни «Інтелектуальна власність» : затв. 18 квітня 2008 р. / М-во аграрної політики України ; Науково-метод. центр аграрної освіти. - К. : «Аграрна освіта», 2008. - 25 с.
122. Прядко В. В. Теоретико-методологічні аспекти ефективності сільськогосподарського виробництва / В. В. Прядко // Економіка АПК. – 2003. - № 10. – С. 69 - 70.
123. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 “Нематеріальні активи”, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 18.10.1999 р. № 242 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0750-99>. – Назва з екрану.
124. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовський, Е. Б. Стародубцев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА – М, 2005. – 480 с.
125. Родіонов О. В. Гудвіл як економічне відображення ділової репутації підприємства [Електронний ресурс] / О. В. Родіонов // Економіка. Менеджмент. Підприємництво : зб. наук. праць / Східноукраїнський нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2010. - № 22. - Режим доступу:

- http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Emp/2010_22_1/25Rodion.htm. - Назва з екрану.
126. Розвиток інвестиційної привабливості підприємства нематеріальними активами : монографія / М. М. Туріяньська, В. Ю. Припотень, Л. П. Кас'янова, О. А. Кац ; Донец. ін-т турист. бізнесу. - Луганськ : Янтар, 2009. - 96 с.
127. Россоха В. В. Методологічні основи визначення ефективності виробничого потенціалу аграрного підприємства / В. В. Россоха // Наук. вісн. Національного аграр. ун-ту / [редкол. : Д. О. Мельничук (відп. ред.) та ін.] – К., 2004. – Вип. 79. – С. 263 - 268.
128. Россоха В. В. Потенціал аграрного підприємства: методологія дослідження / В. В. Россоха // Економіка АПК. – 2005. - № 4. – С. 35-40.
129. Самоукин А. И. Потенциал нематериального производства / А. И. Самоукин. – М. : Знание, 1991. – С. 5.
130. Самуэльсон П. Э. Экономика : учеб. пособ. : пер. с англ. / Самуэльсон Пол Э., Нордхауз Вильям Д. – 16-е изд. – М. : Изд. Дом «Вильямс», 2000. – 688 с.
131. Сирош Ю. В. Нематеріальні активи у структурі активів вітчизняних підприємств [Електронний ресурс] / Ю. В. Сирош // Сейл Прайс Компані : консалтингова компанія [сайт]. - Режим доступу: <http://www.saleprice.com.ua/ua/pub/591.html>. - Назва з екрану.
132. Сіверська Л. Б. Людський капітал як потенційний фактор економічного розвитку держави [Електронний ресурс] / Л. Б. Сіверська // Збірник науково-технічних праць Національного лісотехнічного університету України. – 2006. - № 16.2. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>. - Назва з екрану.
133. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 4-е изд. – М. : Сов.энциклопедия, 1986. – 1600с.
134. Смагин Б. И. Эффективность использования ресурсного потенциала в аграрном производстве / Б. И. Смагин, В. В.

- Акиндинов. - Мичуринск : Изд-во Мичуринского гос. аграрного ун-та, 2007. – 150 с.
135. Статистичний щорічник Сумської області за 2008 рік. – Суми, 2009. – 670 с.
136. Статистичний щорічник України за 2004 рік / Держкомстат України ; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Вид-во «Консультант», 2005. – 592 с.
137. Статистичний щорічник України за 2005 рік / Держкомстат України ; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Вид-во «Консультант», 2006. – 576 с.
138. Статистичний щорічник України за 2006 рік / Держкомстат України ; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Вид-во «Консультант», 2007. – 600 с.
139. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Держкомстат України ; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Вид-во «Консультант», 2008. – 572 с.
140. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Держкомстат України ; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Вид-во «Консультант», 2009. – 576 с.
141. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Держкомстат України ; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Вид-во «Консультант», 2010. – 576 с.
142. Тарасова В. В. Ресурсоемність і ресурсовіддача в агровиробництві : [монографія] / В. В. Тарасова. – Житомир : Вид-во ДВНЗ “Держ. агрокол. ун-т”, 2007. – 348 с.
143. Терещенко В. С. П(С)БО 8 та МСБО 38: порівняльна характеристика [Електронний ресурс] / В. С. Терещенко, Г. В. Золотарьова // – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67241.do c.htm. - Назва з екрану.
144. Трегобчук В. М. Проблеми формування ресурсного потенціалу національного АПК в умовах ринкової економіки / В. М. Трегобчук // Ресурсний потенціал АПК в ринковій економіці: теорія і практика формування : наук. доповіді

- учасників українсько-польського семінару в м. Кам'янець-Подільському (травень 1995р.) та наук. праці Інституту економіки НАН України. - К. : Варшава, 1996. - С. 8 - 18.
145. Трегобчук В.М. Регіональні аспекти екологічної політики та переходу на модель сталого й еколого-безпечного розвитку // Національні і регіональні особливості реформування соціально-економічних відносин і регулювання екологічних процесів в Україні і Польщі: Зб. наук. доп. / НАН України, Ін-т економіки.-Київ. 1997.
146. Тяпкин Н.Т. Критерии и показатели оценки эффективности использования ресурсов в сельском хозяйстве / Н.Т. Тяпкин, Н.А. Панина // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2004. - №5. – С.25-28.
147. Удовиченко О.М. Научные доклады. – Санкт-Петербург
148. Ульянченко О. В. Забезпеченість сільськогосподарських підприємств персоналом [Електронний ресурс] / О. В. Ульянченко // Режим доступу: <http://www.nbuiv.gov.ua>. - Назва з екрану.
149. Ульянченко О. В. Формування та використання ресурсного потенціалу в аграрному секторі : монографія / О. В. Ульянченко. – Х., 2006. – 357 с.
150. Уткин Э. А. Основы мотивационного менеджмента / Э. А. Уткин – М. : ЭКМОС, 2000. – 352 с.
151. Федулова Л. І. Проблеми формування інтелектуального капіталу корпорацій / Л. І. Федулова // Вісник Хмельницького національного університету. – Хмельницький, 2005. – № 2. – С. 57 – 59.
152. Федонін О. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посіб. / О. С. Федонін, І. Н. Репіна, О. І. Олексюк ; Київський національний економічний ун-т. – К. : КНЕУ, 2003. – 316 с.
153. Федоренко В. Г. Інвестування : підручник / В. Г. Федоренко. – К. : Алерта, 2006. – 443 с.

154. Фінансовий річний звіт сільськогосподарських підприємств Сумської області за 2004 рік
155. Фінансовий річний звіт сільськогосподарських підприємств Сумської області за 2005 рік
156. Фінансовий річний звіт сільськогосподарських підприємств Сумської області за 2006 рік
157. Фінансовий річний звіт сільськогосподарських підприємств Сумської області за 2007 рік
158. Фінансовий річний звіт сільськогосподарських підприємств Сумської області за 2008 рік
159. Фінансовий річний звіт сільськогосподарських підприємств Сумської області за 2009 рік
160. Формування та оцінювання потенціалу підприємства : навчальний посібник / Т. В. Калінеску, Ю. А. Романовська, С. Ф. Большенко [та ін.]. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2007. – 352 с.
161. Цибульов П. Кількісна оцінка інтелекту / П. Цибульов // Інтелектуальна власність. – 2004. – № 12. – С. 51 – 55.
162. Цивільний Кодекс України : затв. 16 січня 2003 р. № 435 станом законодавства на 06.06.2011 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=435-15>. – Назва з екрану.
163. Шаповалов П. О. Управління стратегічним потенціалом підприємств аптечної торгівлі : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук / П. О. Шаповалов. – Донецьк, 2006. – 17 с.
164. Шарко І. О. Формування та підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 – “Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)” / І. О. Шарко. - Х., 2010. - 20 с.

165. Шваб Л. І. Економіка підприємства : навч. посібник / Л. І. Шваб. - 4-е вид. - К. : Каравела, 2007. - 584 с.
166. Шелегеда Б. Г. Стратегічне управління потенціалом підприємства: [монографія] / НАН України. Ін-т економіки промисловості / Б. Г. Шелегеда, Н. В. Касьянова, А. Я. Берсуцький та ін. - Донецьк: Дон УЕП, 2006. - 219 с.
167. Шеметова І. О. Методичні підходи до оцінки розміру та ефективності використання складових ресурсного потенціалу аграрних підприємств / І. О. Шеметова // Вісник Харківського НАУ. Серія: Економіка АПК і природокористування. - Х., 2005. - № 3. - С. 218 - 225.
168. Шиян В. Й. Интегральные показатели эффективности использования ресурсного потенциала сельскохозяйственных предприятий : [лекция] / В. Й. Шиян, А. В. Олейник. - Х. : Харьк. с.-х. ин-т им. В. В. Докучаева, 1989. - 40 с.
169. Школа бухгалтера : урок 8-й. 2. Необоротні активи [Електронний ресурс] // Дебет-Кредит : Український бухгалтерський тижневик. - 2000. - № 22. - Режим доступу: <http://www.dtkk.com.ua/debet/ukr/2000/22/22pr7.html>. - Назва з екрану.
170. Юзефович А. Э. Аграрный ресурсный потенциал: формирование и использование / А. Э. Юзефович. - К.: Наук. Думка, 1987. - 176 с.
171. Якуба К. І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення: теорія, методологія, практика / К. І. Якуба. - К.: ННЦ ІАЕ, 2007. - 362 с

